m. rosenthal

KAPİTAL'DE DİYALEKTİĞİN SORUNLARI

«Marx, (büyük M ile) «Mantık» bırakmadı, ama Kapital'in mantığını bıraktı bize. Bizi ilgilendiren konuda bu mantıktan mümkün olan en geniş bütünlüğü içinde yararlanmak gerekir. Marx, Kapital'de maddeciliğin bilgi teorisini, diyalektiği ve mantığını bir tek bilime uygulamıştır.»

V. İ. Lenin

yücel yayınları

bu diziden çıkan kitaplar:

1. Çayan Davası / Faik Muzaffer Amaç (tükendi)
2. Dava Askerî Yargıtayda / Faik Muzaffer Amaç (yasaklandı)
3. Anaların İşkencesi / Truman Nelson
4. Faşizme Karşı Birleşik Cephe / Georgi Dimitrov (tükendi)
5. Kır Gerillası / Muhammet Mathu
6. Darağacından Notlar / Julius Fuçik (3. basım)
7. İngiliz İşçi Hareketi / F. Engels
8. Marksist Yabancılaşma Kuramı / Mandel - Novack
9. Uzun Devrim / Edgar Snow
10. Filistin Sorunu / Walter Hollstein
11. Yüz Yıl Sonra Komünist Manifesto / Paul Sweezy
12. Marx - Engels ve Marksizmin Gelişimi / Jean Bruhat
13. Hareketin Birliği / V. I. Lenin (Toplatıldı)
14. Savaş ve İşçiler / V. I. Lenin
15. Afrika'da Sınıf Mücadelesi / Kwame Nkrumah
16. Türkiye'de Sosyalizmin Teorik Sorunları / Abidin Nesimi
17. Lenin'in Son Mücadelesi / Moshe Levin
18. Ne Yapılmalı / V. İ. Lenin
19. Çin'de Kültür Devrimi ve Endüstriel Örg. / C. Bettelheim
20. Kapital'de Diyalektiğin Sorunları / M. Roshenthal

M. Roshenthal

MARX'ın KAPİTAL'inde DİYALEKTİĞİN SORUNLARI

Çeviri : Yurdaer Erşan

seçme eserler
yücel yayınları

KAPİTAL'DE DİYALEKTİĞİN SORUNLARI / M. Rosenthal / Çeviri, Y. Eran / Kapak, G. Tok / Düzelti, Fevzi Ertencan / Kapak Baskı, Reyo Basımevi / Süslü Matbaacılık Koll. Şti.'nde dizilip / Er-Tu Matbaasında basılmıştır / Cilt, Kardeşler Mücellithanesi.

yücel yayınları bilim ve politika dizisi : 20

1. basım nisan 1977

Yücel Yayınları, Ankara Caddesi, Güncer Han Kat 2 İstanbul, Posta Kutusu 401 İstanbul. Tel: 27 61 00

GİRİŞ

Karl Marx'ın **Kapital**'inin felsefesi kapsamı

> «*Marx, (büyük M ile)* «Mantık» *bırakmadı, ama* Kapital'*in* mantığını *bıraktı bize. Bizi ilgilendiren konuda bu mantıktan mümkün olan en geniş bütünlüğü içinde yararlanmak gerekir.* (*) *Marx,* Kapital'de maddeciliğin bilgi teorisini, diyalektiği ve mantığını bir tek bilime uygulamıştır (1).
>
> *V. Lenin*

Lenin'in bu satırları, Marx'ın büyük eserinin felsefi kapsamını belirler. Elbette ki Marx, bu eseri, kendisi ve Engels tarafından kurulmuş olan maddeciliğin bilgi teorisini, mantığını ve diyaklektiği yöntemsel bir biçimde uygulayarak yazmadı. Marx, diyalektik yöntemin özel bir incelemesini yapmak istediğini kesinlikle belirtir. Engels'e yazdığı bir mektupta, Hegel diyalektiğinin olumlu ve olumsuz yanlarını inceler ve bu konuda şunları yazar:

«Böylesi çalışmalara tekrar vakit bulursam, Hegel'in keşfettiği yöntemde **usa uygun olanı,** ama aynı zamanda Hegel tarafından yutturulmaya çalışıl-

mış olanı, elbette normal insan usunun kavrayabileceği bir biçimde iki üç kitap sayfası halinde ortaya koyacağım...» (2)

Ne yazık ki, Marx tasarısını gerçekleştiremedi. Bununla birlikte, eserleri diyalektik üstüne, çok sayıda formülasyonları ve notları içerir; yazdıklarının herbiri, devrimci pratiğin ve bilimin somut sorunlarının tahlilinde, kendisi tarafından yaratılmış olan diyalektik yöntemin uygulanmasının bir örneğidir. Ve bu bakımdan, onun baş yapıtı, yaşamının eseri, **Kapital** özel bir önem taşır.

Kapital, felsefeyi değilde kapitalizmin ekonomi politikasını incelemesine, kapitalist üretim biçiminin doğuşunun, gelişmesinin ve sona erişinin yasalarını aydınlığa çıkarmasına rağmen, bu eser marksist «mantık bilimi» ni temellendirir. Marx'ın yöntemini, marksizmin kurucuları tarafından felsefede, ekonomi politikte ve sosyalizmin teorisinde yapılmış olan devrimin dayandığı bu yöntemi kavramada paha biçilmez br değer taşır

Kapital'in felsefî kapsamı, diyalektik yöntemin tek bir sorununda sınırlandırılamaz. Lenin, tarihin maddeci kavranışının **Kapital**'de çok derin bir biçimde geliştirilmiş olduğunu ifade ettiğinde haklıydı. Lenin, **«Halkın dostları» kimlerdir ve sosyal-demokratlara karşı nasıl savaşırlar,** adlı eserinde, **Kapital**'in yayınlanmasından bu yana, tarihin maddeci kavranışı artık bir hipotez değil, bilimsel olarak kurulmuş olan bir tezdir, diye yazıyordu

Ekonomik yapıt **Kapital**'in, aynı zamanda büyük bir felsefi eser olduğu anlaşılır. Bilimsel sosyalizmin teorisi ve onun felsefi temeli, **Kapital**'in yayınlanmasından çok daha önceleri Marx ve Engels tarafından yaratılmıştı ve **Komünist Partinin Manifestosu, Eko-**

nomi politiğin eleştirisine katkı vb., gibi yapıtlarda ortaya konmuştu. Marx ve Engels bu yapıtlarında, daha o zaman sosyalizmin bir rüya, ahmakca bir istek değil, kapitalist üretim biçiminin gelişmesinin kaçınılmaz ve zorunlu bir sonucu olduğunu göstermişlerdir. Marx ve Engels, kapitalizmin ekonomik yapısının evriminin kısa bir taslağını **Manifesto**'da vererek, kapitalizmin çöküşünün ve sosyalizmin zaferinin, burjuva toplumunun ekonomik ve politik gelişmesinin kaçınılmaz ve zorunlu sonucu olduğunu kanıtlamışlardı.

Sosyalizmi bilimsel olarak kurmak için, kapitalist üretim biçiminin, kapitalizmin ekonomik ilişkilerinin tahlili, ilk sırada önemli bir yer tutar. Eğer, toplumsal düzenin ve toplumun tüm üstyapısının dönüşümü, üretim biçiminin dönüşümü koşuluna bağlıysa, sosyalizmin bilimsel bir teorisi ancak, burjuva ekonomisinin bütünüyle incelenmesi halinde formüle edilebilir Marx, **Ekonomi politiğin eleştirisine katkı** adlı yapıtının önsözünde, 1840 yıllarının başındaki araştırmalarının, yani yeni dünya görüşünü hazırladığı dönemdeki, araştırmalarının önüne, çağdaş toplumun ekonomik ilişkilerinin inceden inceye incelenmesinin gerekliliğini koyduğunu belirtir.

«Araştırmalarımdan çıkan şuydu: devlet şekilleri gibi, hukukî ilişkilerde, ne kendi kendileriyle, nede insan zihninin sözüm ona genel evrimiyle açıklanamazlar tam tersine, bunların köklerini, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerine uyarak, «uygar toplum» diye adlandırdığı maddî yaşam koşullarından aldıkları ve uygar toplumun anotomisinin de ekonomi politikte ve aranması gerektiği ortaya çıkar (3).»

O halde, sadece burjuva toplumunun ekonomik

düzeninin incelenmesi, sosyalizmi utopya halinde, bir bilim haline dönüştürmeye, proletaryayı kapitalizme karşı mücadelesinde toplumsal evrimin yasalarının bilgisiyle silahlandırmaya, Marx'ın tanımına göre, aynı zamanda şeylerin özünü keşfetmeye olanak sağlar.

Kapital'in yayınlanmasından epey önce Marx, **Felsefenin sefaleti, Ekonomi politiğin eleştirisine katkı,** vb., gibi bir çok dikkate değer ekonomik incelemeler yazmıştı. Ama sadece **Kapital**'de bütünüyle burjuva toplumunun anotomisi sorununu çözümledi. Bu eser, kapitalist üretim biçimini kaplayan örtüleri çekip aldı ve kapitalist üretim biçiminin gelişmesini, başlangıcından kaçınılmaz çöküşüne kadar izledi.

Marx'dan önce, sermaye gerçekten bir «kendinde-şey» (4) görünümündeydi. Burjuva ekonomi politiğinin en seçkin temsilcileri, Smith ve Ricardo bile kapitalizm üzerine incelemelerinde, kapitalist üretim biçiminin gerçek doğasını keşfedememişlerdi. Burjuva ekonomi politiğinin çöküş çanı çaldığında, sahneyi basit ekonomistler sürüsü kaplamıştı. Bunların rolü bilimsel gerçeği araştırmak değil, apaçık bir biçimde, kapitalist düzenin savunuculuğunu yapmaktı. **Kapital** sayesinde, üretimin burjuva biçimi en önemli çizgileriyle ortaya çıktı. Burjuvazinin egemenliğine korkunç bir darbe vurulmuştu. Marx'ın tanımına göre bu, «burjuvaların (toprak ağaları da dahil) şimdiye kadar kafalarına düşmemiş olan korkunç bir güle (5) idi. Proletarya, sömürücülerine karşı mücadelesinde güçlü bir ideolojik silah, zafer yolunu ona gösteren tükenmez bir ışık kaynağı elde etmişti.

Marx, ekonomik yapıt **Kapital**'i yazmak için, bir çok felsefî sorunu çözümlemek zorundaydı. 1840 yıllarında, Engels'le işbirliği içinde, diyalektik mad-

deci felsefeyi kavramıştı. Ama, burjuva ekonomik düzeninin tahlilinde, maddeci teorinin ve diyalektik yöntemin basit ve arı bir uygulamasıyla yetinmiyordu. **Kapital**'in yazımı, Marx'ı, marksist felsefenin, yani toplumsal gelişme teorisinin, bilgi teorisinin ve yöntemin bütün görünümlerinin zenginleştirilmesi ve somutlaştırılmasını içeren yeni sorunları ele almaya yöneltiyordu.

Kendisinin öncelikle, burjuva ekonomistlerinin metafizik teorisini, kapitalist düzenin ebedî ve değişmez bir niteliğe sahip olduğu görüşünden kalkınan teorilerinin temelini eleştirmesi ve bunun karşısına, bilimsel ve pratik sonuçlara ulaşmaya olanak veren tek yöntem olan, diyalektik yöntemi koyması gerekiyordu. Apaçıktı ki, Smith ve Ricardo'yu da içeren, burjuva ekonomistlerinin kapitalizmin doğasını açıklamadaki güçsüzlükleri, en önemlisi ideologu oldukları kapitalist sınıfa, burjuva düzenine bağlılıklarının zorunlu sonucuydu. Bununla birlikte, bütünlüğünde idealist olan, toplumsal görüşleri, metafizik bilgi teorileri, felsefî görüşleri de önemli bir rol oynuyorlardı. Bundan dolayı burjuva ekonomi politiğinin eleştirisi, aynı zamanda onun ileri sürdüğü metafizik bilgi teorisinin, mantığının ve yönteminin eleştirilmesini zorunlu kılar.

Üstelik, **Kapital**'i yazarak Marx, Hegel yöntemiyle kendi diyalektik yöntemi arasındaki köklü ayrımı göstermek ve Hegel yöntemi karşısındaki tavrını belirtmek durumundaydı. Kendisi de yapıtının bu görünümünü, **Kapital**'in Birinci Kitabının ikinci basımının sonsözünde belirtir.

«Hegel diyalektiğinin mistik yönünü, hemen hemen bundan otuz yıl önce, henüz moda olduğu bir dönemde eleştirmiştim. Fakat tam **Das Kapital**'in ilk

cildi üzerinde çalıştığım sırada, tıpkı Lessing zamanında dürüst Moses Mendelsohn'un «ölmüş köpek» diye nitelediği, Spinoza ile uğraşması gibi, bugünün Almanya'sında meydanı boş bulan, bir takım hırçın, orta kıratta, ve kendini beğenmiş epigonlar (ikinci kuşak takipciler, ç. n.) Hegel'le uğraşmaktan zevk alıyorlar. Bunun için, kendimi açıkça bu büyük düşünürün öğrencisi ilân ettim ve değer kuramına ilişkin bölümde arasıra kendisine özgü anlatış biçimiyle oynaşlık etmeye kadar işi vardırdığım oldu. Hegel, başkalarına benzetilmeleri dolayısiyle, diyalektiği mistisizmle biçimsizleştirmişse de, bu onun bütünün hareketini ilk defa ortaya koyduğu gerçeğini gölgeliyemez. Hegelde diyalektik başaşağı durur; onun akla uygun fizyonomisini bulmak için, ayakları üzerine oturtmak yeterlidir. (6)

Marx, bir çok defa, Hegel'in diyaklektiğinin önemine, onun aklı tutsak ettiğine parmak basar. Engels'e yazdığı bir mektupta, yeniden okuduğu Hegel'in **Mantığı**'nın ekonomik sorunlara ilişkin dökümanlarının açıklığa kavuşmasında büyük yardımı olduğunu belirtir.

Marx, hegelci diyalektiğin «aklî özü» nün tümünü kullanarak, onu derin bir eleştiriye tabi tuttu ve tamamiyle ona karşıt olan maddeci diyalektik yöntemi yarattı. «Benim diyalektik yöntemim, sadece temelinde hegelci yöntemden farklı değil, fakat aynı zamanda düpedüz onun karşıtıdır. (7)» Daha sonra, Dühring, ekonomi politiğin devrimci bir biçimde ortaya konmasında, bu «çekilmez», «saygısız konu» da, **Kapital**'in okuyucularını yanıltmaya ve Hegel'in diyalektik yöntemiyle Marx'ınkini özdeş kılmaya kalkıştığında, Engels ona **Anti-Dühring**'de cevap vermişti. Marx'da Kugelmann'a yazdığı bir mektupta bu

konuda şunları yazar: «O (Yani Dühring, ç. n.) açıkça biliyor ki, benim araştırma yöntemim Hegel'inkinin aynı **değil,** çünkü ben materyalistim, Hegel'se idealist (8).»

Kapital'in felsefî kapsamını meydana getiren şey, kapitalist oluşumun somut tahlilinin, maddeci diyalektikle idealist diyalektik arasındaki köklü ayrımı ortaya çıkarmış ve aydınlığa kavuşturmuş olmasıdır. **Kapital,** dünyanın maddeci açıklanışının ve diyalektiğin kopmaz birliğinin parlak bir örneğidir. Marx, diyalektik yöntemi ancak, felsefî materyalizm ile çözülmez ilişkisi içinde değerlendirdiği için yaratabildi ve onu bilimsel temellerine oturtabildi. Kendisinin ve Hegel'in yöntemi arasındaki farkı belirlerken, hep kendi diyalektiğinin maddeci doğasını ilk plana koyar. Bu, maddeci bir temele dayanmayan bilimsel bir yöntemin olmayacağını, olamıyacağını ifade eder. Hegel'in idealist diyalektiğinin bağarısızlığı bunu doğrular. Onu değerli kılan, metafizik oluşunun aksine, gelişim ve değişim ilkesine dayanması ve bunun belirli yasalarını açıklamış olmasıdır. Ama, gerçek temelinden, doğasından ve insanların maddi yaşam koşullarından kopuk olan bu ilke, objektif dünyaya kendi isteklerini ve iradesini zorla kabul ettirmeye yönelen, bir yutturmaca, aşırı bir öznelcilik haline geliyordu. Evrimin hegelci algılanışı buydu. Dünyanın özünün, ne olduğu bilinmeyen, diyalektik başkalaşımlara bağlı, gizemli «mutlak idea» da bulunduğunu kabul eden Hegel, objektif dünyanın ve doğanın somut gelişmesini gözönüne almaksızın, sık sık keyfi bir biçimde onu oluşturmakla uğraşıyordu.

Hegel'de, diyalektiğin tüm diğer ilkeleri ve görünümleri içinde aynı şey söz konusuydu. Diyalektiğin tüm ilkelerini, kendi maddi temelinin, dünyanın mad-

di özünün dışında değerlendirmek, onu baş aşağı tutmak, yozlaştırmak, yutturmaca haline getirmek demekti. Kendi diyalektik değişimlerinin ve dönüşümlerinin dışında ele alınan maddi dünyaya gelince, bu dünya akıl dışı, gizler ve bilmecelerle dolu bir dünya haline geliyordu. Marksizm öncesi maddecilik, idealizme karşı başarılı olamamışsa, bu onun metafizik bir maddecilik olmasından, toplumsal süreçlerin ve maddenin diyalektik yapısını kavramamış olmasındandır. Dünyanın tüm bir maddeci açıklamasını ve diyalektik yöntemi sadece marksizm oluşturdu; buda tutarlı diyalektiğin maddecilikten ayrılmaz oluşu gibi tutarlı maddeciliğinde diyalektikten ayrılmaz oluşunun sonucuduydu. **Kapital**'de geliştirilmiş olan marksist bilgi teorisi, marksit yöntem, eğer ilişki, bu birlik gözönünde tutulmazsa, hiçbir biçimde kavranılamaz. Engels, 1 kasım 1891'de Conrad Schimidt'e yazdığı mektubunda, Hegel'in idealist diyalektiği ile Marx'ın diyalektik maddeci yöntemi arasındaki fark hakkında şunları söylüyordu:

«Sadece, Marx'da metanın sermaye haline gelmesiyle, Hegelde varolanın ruh haline gelmesini karşılaştırınız, çok güzel bir paralellik elde edeceksiniz: bir yanda, gerçekte olduğu gibi somut bir gelişme ve diğer yanda, soyut bir yapı... [9]

Marx'a göre, diyalektiğin ilkeleri ve kategorileri ancak maddi bir özü ifade etmesi halinde, değerlidir, yani gerçeğin kendisinin de gelişmesine uygulanması halinde değerlidir.

Kapital'de, diyalektik yöntemle dünyanın maddeci açıklanışı arasındaki karşılıklı bağlantının oldukça önemli bir diğer görünümü de aydınlığa çıkartılır: bilgi teorisi ancak, diyalektiğin ilkeleri üzerinde kurulduğu, diyalektiğin ruhuna nüfuz edildiği sürece

bilimsel olabilir. Lenin'in «diyalektik, marksist bilgi teorisi ve mantıkıdır», «diyalektik, mantık ve bilgi teorisi bir ve aynı şeydir» dediğinde, anladığı şey buydu.

Bu formülün derin anlamı nedir?

Burada hedef olarak alınan, bir çok idealist akımların niteliği olan, varlıkla bilgi arasındaki, objektif gerçeğin yasalarıyla mantıkî düşüncenin yasaları arasındaki, bilginin özüyle biçimi arasındaki kopmadır. Varlık bilimiyle (ontoloji, ç. n.) ya da varlığın bilimiyle bilgibilimi yada bilginin biliminin (gnoseoloji, ç. n.) karşıt oluşuna, her ikisinin birbirine paralel ve bağımsız olarak ele alınmış olmasına karşıdır. Bu, sözü geçen kopma tanımının en eksiksiz bir biçimde bulunduğu Kant'ın felsefesi böyledir. Bu felsefeye göre, objektif dünya ancak, önceden düzenlenen ve varlığa bağlı olmayan, bilginin mantık biçimleri içinden geçen malzemelerle çizilir. Hegel, varlıkla mantığın bu karşıtlığına sert bir eleştiri yöneltir ve onları, objektif gerçeğin temelinde değil, mutlak idea, mutlak mistik bir ruh temelinde bir bütün haline getirir. Hegel'e göre, somut dünya, mantığın yasalarının cisimleşmesidir.

Emperyalizm çağının burjuva felsefesi, kopuşmayı sonuna kadar vardırarak, somut dünyaya bakışta bilgi teorisinin ve mantığın bağımsızlığına ilişkin kantcı doktrini, binbir biçim altında yeniden ele alır. Bu filozoflar, kantcı «kendinde şey» kavramını kullanılmaya yaramaz eski bir şey olarak kenara atarak, tüm bilgi sorunlarını bir biçim meselesine dönüştürürler.

Bilgi teorisi için, yeni kantcı H. Rickert şunları söylüyor:

«Bilgi teorisi için genel olarak sadece biçim so-

runu vardır. Basit öz tümüyle mantık alanının dışında kalır ve gerçek meselesini de içermez. Ve bundan dolayı, bilgi teorisinin tüm sorunları, biçim meselelerinde düğümlenir...»

Bilgiyi bir biçim sorununa indirgemek, özden koparmak, işte çağdaş idealist felsefenin değişik eğilimlerini belirleyen şey. Kimileri bunu şöyle adlandırıyorlar: «mantıksal positivizm», «varoluşçuluk», vs.

Bilgi teorisinin ve mantığın idealist yutturmacasına ilk defa son veren marksizmdir. Eski metafizik maddeciliğin tersine olarak, marksizm bilginin biçimlerinin önemini tanımaktadır. Bunlar, gerçeğin algılar, kendini göstermeler, mantık kategorileri, kavramlar, vs.' görünüm altında yansımasıdır. Ama maddeci diyalektik bu biçimleri, bilginin objektif dünyadan çekip aldığı somut öze sıkısıkıya bağlı bir biçimde inceler. Dünyanın yasalarını biçimlendiren ve doğuran mantığın biçimleri değil, tam tersine, düşüncenin mantıkî biçimlerini belirleyen doğa yasalarıdır.

Lenin, **Felsefe defterleri**'nde, düşünce biçimlerinde yansıyan gerçeğin yasalarının bilimi olduğu için, mantığın ustaca bir tanımını verir:

«Mantık, düşüncenin dış biçimlerinin teorisi değil, «bütün maddesel, doğal ve dinsel şeyler» in gelişme yasalarının teorisidir, yani evrenin tüm somut içeriğinin ve evrenin bilgisinin gelişme yasalarının teorisidir, yani dünya hakkındaki bilginin **tarihi**'nden çıkan sonuç, yekün, bilançodur. 10

Toplumun ve doğanın, bu durumda objektif dünyanın evriminin en genel yasalarının bilimi olan, maddeci diyalektik aynı zamanda bir mantık, düşünce yasalarının **bilgisinin bir teorisidir. Diyalektiğin** formüle ettiği, varlığın gelişmesinin en genel yasaları, ay-

nı zamanda bilginin en genel yasalarıdır, onlar aracılığıyla düşünce gerçeği kavrar. Örneğin, zıtların birliği ve mücadelesi yasası, objektif dünyanın bir yasasıdır ve aynı zamanda, tamamen bu sebepten ötürü, bir bilgi yasası, bir diyalektik mantık yasasıdır.

Elbette ki ,acak bilgiye diyalektiği uygulayarak, bilgi teorisinin en karmaşık sorunları arasında tüm bir dizi sorun, marksizm öncesi tüm felsefelerin önünde taştan bir engel gibi duran bir dizi sorun, doğru bir biçimde çözümlenebilir. Örneğin, bunlar kısaca şöyle sayılabilir: Objektif bilginin temel basamakları, olgunun ve özün ilişkileri, duyusal verilerin, algıların ve soyutlamaların ilişkileri, bunların bilgi sürecinde karşılıklı rolü, mantığın ve tarihselin ilişkisi, analız ve sentez, tümden gelim ve tüme varım, vs.

Marx öncesi, maddeci felsefe, kendi metafizik niteliği dolayısiyle bu sorunlara bilimsel bir yanıt veremiyordu. Sadece, diyalektik maddeciliğin uygulanması, bilgi teorisine, gerçekten bilimsel bir temel sağlayabildi. Bu sorunlar, ilk defa olarak diyalektik maddeciliğin ışığı altında, Marx'ın ekonomik eserlerinde, örneğin **Ekonomi politiğin eleştirisine katkı** ve özellikle **Kapital**'de çözümlenmiştir.

İlk bakışta, bu felsefî sorunların ekonomik yapıtlarda çözümlenmiş olması garip gelebilir. Burada, aşağıdaki olguları gözönüne almak uyarlı olur: Marx, ekonomik yapıtlarında, ve özellikle **Kapital**'de, toplumların tarihinin en karmaşık oluşumlarından birini, kapitalist oluşumu tahlil etmek durumundaydı. Eğer burjuva ekonomistleri, yani Marx'ın selefleri, kapitalizmi bilimsel olarak inceleyememişlerse, bu diğer nedenler yanında, geçerli bir bilgi teorisine sa-

hip olmamalarındandır. Marx, **Ekonomi politiğin eleştirisine katkı**'nın girişinde, kendisinden önce gelenlerin yöntemini inceler ve özlü bir kaç tez halinde, kendine özgü yöntemi açıklar, az yukarda konulan sorunların çözümüne ilişkin, büyük bir önem taşıyan sayısız yönlendirici düşünceleri formüle eder.

Ama, Marx kapitalist üretim tarzının tutarlı, sistemli ve derinleştirilmiş bir teorisini ortaya koyduğu, baş yapıtı **Kapital**'in yazımına giriştiğinde,, bilgibilimine özgü (gnoseolojik, ç. n.) bu sorunlar, özellikle üzerine varılması gerekli sorunlar halindedir. Marx, kapitalist üretim tarzını bilimsel olarak incelemek için, bilgibilimine özgü bu sorunları çözümlemek zorundaydı. **Kapital**'in, bilgi teorisine ve burjuva ekonimistlerinin yönteminin eleştirisine ilişkin, sayısız değerli bilgileri içermesi hiçte tesadüfi bir olay değildir.

Bu bilgiler büyük bir önem taşır, bununla birlikte en önemlisi **Kapital**'de ekonomik meselelerin somut incelemesidir; gerçekte **Kapital**'de, objektif gerçeğin somut tahlili biçiminde, «fiilen» marksist bilgi teorisini ve mantığını karsımızda buluruz. **Kapital** kesinlikle bilgi teorisine değilde, kapitalist üretim tarzına ayrılmış bir incelemeyse de, bu anlamda o. diyalektik maddeci bilgi teorisinin kavranması ve özümlenemebilmesi için, ciltlerle özel araştırmalarla sağlanabilecek olandan daha fazlasını sağlar.

Bundan dolayı Lenin, Marx tarafından **Kapital**'de açığa çıkartılan, burjuva toplumunun diyalektiğinin, genel olarak diyalektiğin, sadece özel bir hali olduğunu belirtir. Hiç şüphe yokki, 1914-1916 yılları arasında maddeci diyalektiğin sorunlarıyla uğraşan ve canlı bir biçimde ilgilenen Lenin, **Kapital**'in yöntemine, kendi **Felsefe Defterlerini** tanık olarak göste-

rerek, özellikle diyalektiğe ayrılmış bir yapıtta, Marx'ın eserinden varolan eşsiz zenginlikteki felsefî düşüncelerden azami bir biçimde yararlanmaya hazırlanıyordu. Aynı zamanda devrimci diyalektiğin üstün bir öğreticisi olan Lenin'in bu kısa notları marksist yöntem açısından **Kapital**'in incelenmesinde bize önemli ip uçlarını verecektir.

Lenin, Marx'ın yapıtında genel olarak diyalektiğin özel bir halini, burjuva toplumunun diyalektiğini ortaya koyduğunu belirterek, **Kapital**'in yönteminin ikili görünümünü açığa çıkartır. Bir yandan, kapitalist üretim tarzını tahlil ederek, ortaya çıkışının, gelişmesinin ve yıkılışının diyalektiğini inceleyerek, Marx **genel olarak diyalektiki** zenginleştirdi. Bu diyalektik ilkeler, toplumsal yaşamın bütün biçimlerinin incelenmesinde ve tüm bilgi teorisinde bir rol oynarlar ve bunların objektif değeri burjuva toplumundan sonra da devam edecektir. Diğer yandan, bu özgül bir düzenin, tarihsel bakımdan sınırlı ve geçici bir düzenin diyalektiğidir, diğer oluşumlara kadar uzayamayacak olan, daha yerinde bir deyişle, insanlık tarihinde kesinlikle yeni bir çağın başlangıcını belirleyen komünizm gibi bir oluşuma erişemiyecek olan, **burjuva toplumunun diyalektiği**dir.

Marx, **Kapital**'de sadece burjuva toplumunun diyalektiğini incelemeye çalışmıyor, eserinin birçok yerinde de, kapitalizm ile sosyalizmi karşılaştırıyor ve antagonist oluşumların yerini alacak olan, yeni toplumun gelişmesinin yasalarını genel çizgileriyle belirmliyor. Marx'ın kapitalizmin kaçınılmaz çöküşüne ilişkin dahiyâne öngörülerinin tamamlanmasından ve Rusya'yı emperyalizmin zincirlerinden söküp alan, büyük Ekim sosyalist devriminden sonra, yeni bir tarihsel dönemde, bu iş marksistlere düşer.

Marx ve Engels'in ölümünden sonra, kapitalizm, yeni ve son aşamasına girdi. Emperyalizm, kapitalizmin çelişkilerini olağanüstü keskinleştirdi. Rusya'daki başarılı proleter devrimi dünyayı iki sisteme ayırdı: Sosyalist sistem ve kapitalist sistem. Komünist partisinin yönetimi altında, başlarında uluslararası proletaryanın öncüsü Rus işçi sınıfı olmak üzere. ülke emekçileri, sosyalist toplumu kurdu. Yeni bir üretim tarzı. sosyalist üretim tarzı ortaya çıktı ve yeni ekonomik yasalara uvarlı olarak gelişmekte.

Bu yeni tarihsel dönemdeki evrimin diyalektiğinin tahlili. Lenin tarafından yapılmıştır. Onun eseri **Kapitalizmin en yüksek aşaması emperyalizm, Kapital**'in doğrudan devamıdır Lenin'in ve öğrencilerinin eserleri, dünyanın iki toplumsal sisteme bölündüğü, sosyalist toplumun kurulduğu dönemde, kapitalizmin gelişmesinin özelliklerini kavranılır bir biçimde açığa çıkartıyorlar.

Tarihsel gelişmenin yeni koşullarının felsefî, teorik yorumlanışı, diyalektiği zenginleştirdi, değişikliğe uğramış bir durumda evrimin genel diyalektik yasalarının etki ve belirleniminin yeni biçimlerini bulmaya olanak verdi. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin deneyi, aynı şekilde diğer işçi ve komünist partilerinin deneyleri, kapitalizmin alaşağı edilmesi ve sosyalizmin zaferinden sonra diyalektik gelişmenin özelliklerini ve yeni yasaları anlamaya olanak veriyor.

Bu durumda, **Kapital**'de diyalektik yöntemin uygulanışı, burjuva toplumunun diyalektiği ile sosyalist toplumun diyalektiği arasında karşılaştırma yapmak açısından da pek büyük bir önem taşır.

Kapital'in diyalektiğinin incelenmesi, bir başka yönden de aktüel bir yararı içerir. Bu yapıtın yayın-

lanmasından bu yana ve özellikle, işçi hareketinde reformizmin ve revizyonizmin ortaya çıkmasından buyana, burjuvazinin uşakları, **Kapital**'e saldırmaktan hiçbir zaman vazgeçmediler. Bernstayn'dan günümüzün sağ sosyalistlerine kadar, bir sürü güçsüz akımlar çok yönlü olarak, **Kapital**'in görkemli yapısını yıkmaya, ondaki keskin eleştiriyi ve devrimci yanı körletmeye, burjuvazi için öldürücü sonuçlarını «etkisiz kılma» ya uğraşıyorlar.

Marksizmin işçi sınıfı üzerindeki devrimci etkinliğini yıkmaya yönelik çabalar, diyalektik yönteme saldırılar biçiminde oldu ve halende çoğunlukla böyle olmakta. Öyle ki, bir Alman sağ sosyalisti marksizmin toplumsal ve ekonomik bir teori olmaya hak kazanmış olduğunu, diyalektikle «flört etmeyi» bıraktığını ileri sürüyordu.

Marx'ın diyalektik yöntemine karşı sağ sosyalistler tarafından başlatılmış saldırılar, marksist teorinin devrimci özüne karşı bir mücadele aracından başka hiçbir şey değildir. Marx'ın, sadece diyalektikle «flört» ettiğini söylemek, bayağı bir biçimde marksizmi tahrif etmektir.

Marx **Kapital**'de, burjuva ideologlarının neden böyle bir noktada diyalektiğe kin beslediklerini açıklar:

«Akılcı biçimiyle diyalektik egemen sınıflar ve onların öğretici ideologları için rezalet ve iğrenç bir şeydir, çünkü diyalektik varolan şeylerin olumlu kavranışında, aynı zamanda onunla birlikte, onun kaçınılmaz olumsuzlamasını, zorunlu yokoluşunu da getirir; çünkü bütün en üst düzeyde biçimlerin, sadece geçici bir biçim olduğundan ve birlikte hareketi de kavradığından, hiçbir şey zorla ona kabullettirile-

mez; çünkü diyalektik özünde eleştirici ve devrimcidir 11

Kapital'in sınırsız kapsamını oluşturan şey, onun, kapitalist düzenin ebedî olduğu görüşünü ifade eden eski düşünceyi temellerine kadar çökertmesi ve insanlığın gelişmesinin karşı konulmaz akışını kesin bir açıklıkla önceden haber vermesidir. Ve eğer bugün, marksizmin düşmanları görülmedik bir biçimde kuduruyorlarsa. bu marksizmin, günümüzde elde ettiği zaferlerin henüz tanınmamış olması olgusuyla açıklanır.

Şurası gerçektir ki, halihazır revizyonistler arasında, marksizm bütünüyle eskimiş bir şey olarak görülür, sadece yöntemi geçerli bir şeydir onlar için. Ama bu sadece başka araçlarla aynı hedefe ulaşmak isteme yönünde oldukça beceriksiz bir girişimdir: yani marksizmi katletmek, bu tek bilimsel olan, dünya görüşüne karşı geniş emekçi kitlelerinin güvenini yıkmak yolunda bir girişimdir. Marksizmin yöntemi ve diğer kesimleri (ekonomik teori ve bilimsel sosyalizm) keyfi olarak birbirinden ayrılabilecek olan birbirinden bağımsız şeyler değillerdir; birini alıpta diğerlerini atmak mümkün değildir. Lenin, marksizmin çelikten tek bir bütün teşkil ettiğini söyler. Marksist yöntem. bütününde marksist öğretinin devrimci özünden kopmaz bir şeydir. Bu yöntem olmaksızın. proleter sosyalizmi varolamaz ve proleter sosyalizmi olmaksızın, yöntem bilimselliğini yitirir, toplumsal süreçlerin ve mücadele pratiğinin bilgisinin bir aracı olmak özelliğini yitirir. Eğer yöntem, kaçınılmaz bir sonuç olarak dünyanın diyalektik kavranışına yol açan vargıları yadsıyorsa, onu kabul etmek mümkün değildir.

Şüphesiz pek çok şeyler, felsefede takınılan ba-

kişi açısına ve onun toplumsal yaşamdaki rolüne bağıdır. Eğer, yaşamla hiçbir ilişkisi olmayan kendi içine dönük bir bilim gibi fesefeye bakılıyorsa, o zaman sosyalizm, hangi felsefî teori olursa olsun, hatta dinle bile birleştirilebilir.

Alman sosyal-demokrasisinin organı, **Die Neue Gesellscnaft** tarafından yayınlanmış olan bir yazıda, yazar, içten bir üzüntüyle, felsefenin politikadan koptuğunu, sosyalist devletlerde felsenin, kendiliğinden gelişen güçlerin bir aleti değil de, bilimsel bir plan üstüne oturtulmuş olan sosyalist kuruluşun ve ekonominin gelişmesinin yasalarını kavramak için kullanıldığını kaydediyor. Bu yazının yazarı, felsefenin sadece üniversitelerin tekelinde olduğunu ifade ediyor (12)

Marksizmin böyle bir felsefe anlayışıyla hiçbir ortak yanı yoktur. Felsefe sadece dünyayı açıklamak için değil, dünyanın devrimci dönüşümü için zorunludur; Marx'ın bu ünlü sözü, marksizmin bayrağına işlenmiştir. Aynı zamanda sosyalizmde, marksist felsefe ile marksizmin yöntemini karşı karşıya getirmek, birini kabul edip, diğeri reddetmek saçmalık değildir de nedir?

Konusu, marksist bilgi teorisinin, mantığın ve diyalektik yöntemin özümlenebilmesinde **Kapital**'in rolünü aydınlığa çıkartmak için sunulan yapıt, sorunu bir sonuca bağlamaya yönelik değildir. Lenin'in belirttiği gibi, **Kapital**'in diyalektiğini kullanarak marksist bilgi teorisinin ve diyalektiğin gelişmesine yardımcı olmak açısından, yapıt bu büyük sorunun en önemli bir takım yanlarına eğilmekle kendini sınırlamıştır.

Lenin, **Kapital**'de Marx'ın, bilgi teorisini, mantığı ve diyalektiği geliştirmiş olduğunu; yazarın bu bil-

giden esinlenerek, bir takım önemli sorunları incelenmesiyle, diyalektiğin sadece dünyanın gelişmesinin objektif yasalarını açığa çıkarmadığını, bundan dolayı da onun bilimsel bilginin tek teorisi ve tek mantığı olduğunu göstermeye çalıştığını söyler.

BİRİNCİ BÖLÜM

Olayların zorunlu ve içsel bağlantısı açısından yasa sorunu

I

Eserinin önsözünde Marx **Kapital**'in nihaî amacının «modern toplumun (yani kapitalist toplum. M. R.) hareketinin ekonomik yasasını aydınlığa çıkarmak olduğunu» belirtir (13). Herşeyden önce yasa kavramını incelemek gerekli, çünkü bu, diyalektik maddeciliğin en önemli hareket noktalarından birini belirtir.

Marksizm-leninizmin klasikleri, bir çok defa, tüm bilimsel araştırmanın konusunun objektif gerçeği, kendi zorunlu ve içsel bağlantıları içinde dış fenomenleri yansıtmak olduğunu belirtirler. Maddeci diyalektik, gerçeği bir kaos, beklenmeyen olaylar ve fenomenlerin birikimi olarak değerlendiren, tüm objektif mantığın yokolup gittiği bütün teorilere temelden karşıdır. Maddeci diyalektik, fenomenleri kendi aralarında bağlantılı, karşılıklı olarak birbirini koşullayan şeyler olarak görür ve her özel durumda, bu

karşılıklı bağıntıyı izlemeyi gerektirir, çünkü ancak bu koşullar altında fenomenler kavranabilir ve açıklanabilir.

Marx, **Kapital**'de diyalektik yöntemin bu görünümüne büyük bir dikkat gösterir. Kapitalist toplum gibi karmaşık bir toplumsal yapıyı, tek bir bütün olarak ele alarak ve kendi içsel bağlantıları içinde incelemeye girişir. Bu kesinlikle güç bir iştir, çünkü başka hiçbir toplumda fenomenlerin **içsel bağları, kapitalist** üretim tarzındaki kadar özellikle karmaşıklaşmış değildir. Ama bu işi böyle yapmaksızın bu üretim tarzının bilimi imkansızdır.

Kendinden öncekilerin eserinin tam değerini verebilmek için, Marx herşeyden önce bunların ekonomik fenomenlerin içsel bağlantılarını ne derece anlamış olduklarını araştırır.

Kesinlikle bu sorunu araştırdığı **Artı-değer teorileri**'nde, Marx hiçbir burjuva ekonomistinin, burjuva üretim tarzının içsel bağlantılarını gün ışığına çıkarmada, ve yasalarını belirlemede, azda olsa tam ve tutarlı bir başarı gösterememiş olduğu sonucuna varır. Ama bununla birlikte, dışsal ve yüzeysel bağları kaydetmekle yetinen ekonomistleri, işi sonuna kadar götürmede, yani bu işi yapmada yetkin olmamalarına rağmen, içsel bağıntıları açığa çıkarmaya çalışan klâsik ekonomi politiğin temsilcilerinden titizlikle ayırır.

Örneğin, Marx, kendi tanımına göre, kapitalist üretim tarzının ilk teorik formülasyonunu vermeye çalışmış olan merkantilistlerin, dışsal ve yüzeysel bağlantıların düzeyini aşamamış olduklarını belirtiyordu. Bunlar dış ticarete zenginliğin tek kaynağına ve kâra, satın alma fiatının basit bir artışı gözüyle bakıyorlardı. Üretimle ticaret arasındaki bağı görmüyor-

lardı. Ancak, saf ve basit dışsal ilişkiye, formülde özetlenmiş olan aralarındaki bir tek ilişkiye ulaşıyorlardı: para ticareti yaratır, ticarette parayı çoğaltır. Merkantilistlerin kavrayışları, ticarî sermayenin henüz baş rolü oynadığı kapitalizmin gelişme dönemine uygun düşüyordu. Marx, bu ilk burjuva ekonomistleri ile ilişkili olarak şunları yazıyordu:

«... merkantilist sistem zorunlu olarak, ticaret sermayesinin hareketi içinde özerk hale gelen, dolaşım sürecinin yüzeysel fenomenlerinden hareket diyordu; bu yüzden sadece görünüşe yapışıp kalıyordu (14).»

Marx, W. Petty gibi ekonomistlerin kavrayışlarını, zenginliğin kaynağına ilişkin merkantilistlerin sınırlı görüşlerini aşan ve araştırmalarının ağırlık merkezini dolaşım alanından üretim alanına kaydırarak, emeği dikkate alan fizyokratları daha çok değerli buluyordu.

Petty her ne kadar inatla merkantilistlerden ayrılmazsa da, bütün zenginliklerin kaynağı olarak emeğin doğasını kavrayamamışsa da (o sadece altın ve gümüş çıkaran emeğin, değişim değeri ürettiğini düşünüyor ve doğanın da emeğe eşit bir unsur olarak, aynı şekilde değer yaratan bir şey olduğunu sanıyordu.), Marx onu, klâsik ekonomi politiğin yani bilimsel burjuva ekonomi politiğinin başlangıcı kabul ediyordu. Marx için önemli olan, Petty'nin fenomenlerin içsel bağlantılarını ortaya çıkarmaya, kapitalist toplumda zenginliğin kaynağını emeğe bağlamaya çaba harcamış olmasıdır. Onda artı-değeri anımsatan şeyler bulur.

Fizyokratlar (Quesnay, Turgot, vs.) daha da uzağa giderler. Dikkatlerini toplumsal zenginliğin üretilmesi ve yeniden üretilmesi süreci üzerinde toplaya-

rak, merkantilistlerin ticaretin bilfiil zenginliği yarattığını ifade eden tezi, kesin olarak reddederler. Quesnay şöyle yazar:

«Para parayı doğurmaz. İyi kullanılmış bir ekü, gerçekte iki ekülük bir zenginlik doğurtabilir, ama bu üretimdir ve çoğaltan para değildir, ayrıca para da beceriksiz ellerde bulunmamalıdır (15).»

Marx, sorunun bu biçimde konmasında, bilimsel bilgide bir derinleşme, fenomenlerin, özüne ilişkin, içsel bağlantılarını açığa çıkarmaya yönelik bir çaba görür. Bunu şöyle belirtir:

«Fizyokratlar, artı-değerin kaynağına ilişkin araştırmalarını dolaşım alanından, doğrudan üretim alanına kaydırdılar ve böylece kapitalist üretimin tahlili için gerekli temel taşlarını koydular (16).»

Marx'ın gözünde onların değeri, üretim yasalarını, politikadan ve iradeden bağımsız olarak doğal, objektif yasalar olarak değerlendirmiş olmalarındadır. Quesnay'ın ünlü **Ekonomik tablo**'suna, toplumsal sermayenin yeniden üretim sürecini bütününde sunmaya yönelik ilk girişim olarak hayrandı.

Marx aynı zamanda fizyokratların, burjuva üretim ilişkilerinin içsel bağlantılarını kavramanın henüz ne kadar uzağında olduklarını gösterir. İşin gizini dolaşım alanında değilde, üretim alanında aramanın gerektiğini kavrayan fizyokratlar, endüstri alanındakini de içeren diğer tüm emeğin «üretici olmadığı»nı, değer ve artı-değer yaratmaya muktedir olmadığını sanarak, genel olarak emeği tarımsal emeğe özdeş kıldılar. Üstelik, onların bakış açısına göre, değeri ve artı-değeri de üreten daha çok emek değil, toprak, hayvan, vs. idi (ki zaten bunlarda, Marx öncesi bütün ekonomistler gibi, bilimsel ve açık bir biçimde bunu ortaya koymuyorlardı; ancak önseziyle

anlatmaya çalışıyorlardı). Net gelir, yani artı-değer halinde gelir, fizyokratlara göre doğanın bir armağanıydı. Daha sonraki satırlar, Quesnay'ın emekle artı-değer arasında tasarladığı bağın pek derin bir bağ olmadığını kanıtlarlar: «Çünkü, hayvanlar aracılığıyla sağlanan, kazanç ve vergiyi meydana getiren net ürün, hemen hemen sadece hayvanların varlığına zarar veren insan emeğiyle sağlanandan daha çoktur (17).» der Quesnay.

Bu tahlilin peşisıra, Marx aşağıdaki sonuca ulaşır:

«Fizyokratların zannınca, artı-değer kaynağını, özel bir alandaki bir emeğin verimliliğinde bulmalıdır: bu da tarımdır. Bu özel verimlilikte kendi varlığını, her şeyiyle, doğanın kendisinde bulmalıdır (18).»

Kapitalist toplumda üretimin ve dolaşımın içsel bağlarının kavranışına gelince, Marx, Ricardo ve Smith'in görüşlerinin burjuva ekonomi politiğinin en yüksek noktasını meydana getirdiklerini düşünür. Onların böylesine büyük bir değer taşıyışları, emeği, somut bir biçimde emeği değilde, genel olarak, uygulandığı alandan bağımsız olarak emeği değerin biricik kaynağı olarak düşünmüş olmalarından gelir. Öyle ki, Marx, Smith'e ilişkin olarak şunları yazar:

«Artı-değerin tahlilinde ve dolayısiyle sermayenin tahlilinde, fizyokratlara göre Smith'in ileriye doğru büyük bir adım atmış olduğunu görüyoruz. Fizyokratlara göre, artı-değer ancak somut emeğin bir tek biçimi tarafından, tarım emeği tarafından yaratıldı. Bu şekilde, fizyokratlar, emek zamanını, değerin şu tek kaynağı, genel olarak toplumsal emeği değil, sadece emeğin kullanım değerini dikkate alıyorlardı... Tersine Smith'de değer genel toplumsal emekle yaratılır, ne olursa olsun kullanım değerleri içinde

toplumsal emek temsili bir biçimde bulunur, değer zorunlu emek miktarı tarafından dıştalanılarak yaratılır (19).»

Bununla birlikte Marx, ikili karakterin örtüsünü kaldırdığı Smith'in yöntemine sert bir eleştiri yöneltir. Bir yandan, İngiliz ekonomisti burjuva toplumunun karşılıklı bağıntılarını kurmaya, Marx'ın tanımına göre, onun iç yapısına nüfuz etmeye yönelir. Bu ona, ilk başta şu tezi, değerin meta üretiminde harcanan emeğin kristalleşmiş bir biçimi olduğu tezini formüle etmek olanağını verir. Bu değer tanımlaması onu, kapitalist kârın kaynağının işçi tarafından yaratılan artı-değer olduğunu sezebilmeye, yani kapitalist üretimin gerçek bağlantılarını bulmaya götürür.

Ama daha ötede Smith, burjuva toplumunun iç yapısını meydana çıkarmaya yönelik kendine has çabasıyla açıkça çelişik olarak, çoğunlukla dışsal ilişkileri en önemli şeyler gibi sunar. Tümüyle emeğin, değerin tek kaynağı olduğunu ilân ederek, bunun emek tarafından değil tüm değişim değeri gibi bütün kazancın üç ilkel kaynağı olan kâr, rant ve ücret tarafından yaratıldığını doğrular.

Böylelikle herşey başaşağı edilir ve içsel bağlantılardan iz kalmaz. Bir yandan, işçinin ödenmemiş emeğinin emekten kaynaklanmayan kazançları yarattığı, diğer yandan, artı-değeri ve kârı birbirine karıştırarak, bu sonuncunun yatırım sermayesinin önemine bağlı olduğunu, bu olmaksızın kapitalistin onu çoğaltmakta çıkarı olmadığı sözde doğrulanır. Marx şöyle der:

«Burada, kâr artı-değerin doğasıyla değil, kapitalistin «çıkarı» ile açıklanıyor. Bu tüm çıplaklığıyla budalalıktır (20).»

Smith, tüm emeği, değerin kaynağı olarak, içle-

rinde maddileştiği kullanım değerlerinden bağımsız olarak dikkate almasına rağmen, en etkin olarak tarım emeğini ayırır ve fizyokratların hatasına düşer. Marx, bir çok noktada İngiliz ekonomistinin ancak bir fizyokrat olduğunu belirtir. Smith'e göre, sermayeleri tarıma yatırmak çok kârlıdır, çünkü doğa ve hayvanlar bile değer yaratırlar.

Smith'in derin ve yüzeysel bağlantıları, aynı düzeye getiren yönteminin bu ikili karakteri, Marx tarafından **Artı-değer teorileri**'nde açığa çıkarılmıştır. Marx, Smith'in sürekli çelişki ortamında umutsuzca çırpınışına değinerek şunları yazar:

«Birisi içsel ilişkilerin içine nüfuz eden, bir anlamda burjuva sisteminin fizyolojisine nüfuz eden ve diğeri sadece, yaşam sürecinde dıştan farkedilen şeyi şematik kavram tanımlamaları haline getiren, ifade eden ve sıralayıp kaydeden, bu iki kavrama aracı ve bunların ortaya çıkış ve belirleniş biçimiyle, Smith'de bu iki araştırma aracı, sadece birbirinden bağımsız olarak birbirlerini izlemiyorlar, sürekli olarak birbirlerinin ayağına dolanıyorlar ve birbirleriyle çelişme halindeler (21.)»

Marx, Smith'in teorisinin belirli çelişkilerinin üstüne çıkmayı ve burjuva toplumunun iç yapısını daha derinden kavramayı başaran Ricardo'nun yöntemini daha değerli buluyor. Ricardo'ya üstünlük sağlayan şey, burjuva toplumunun içsel bağlantılarını kavramaya ilişkin olarak emek zamanıyla değer tanımlamasına kalkışmış olmasıdır. «Burada bu, bilimin geçmiş göreneğini terketmesi ölçüsünde, Ricardo'nun bilime gereksinim duyması ve bilim tarafından geliştirilmiş ve açıklanmış diğer kategorilerin, üretim ve dolaşım ilişkilerinin, ne ölçüde bu ilke ile, bu çıkış noktasıyla çelişki halinde bulunduklarını ya

da bu ilkeyi doğruladıklarını gözönünde tutmasıdır (22.»

Değerde içsel ilişkiler temelini keşfettikten sonra, Ricardo değer yasasıyla, burjuva üretim ve dolaşımının tüm fenomenlerini düzenlemeye, girişir. Smith'in değerin kaynağı ve onu meydana getiren kısımlar olarak gördüğü ücret, kâr ve rant konusuna ilişkin karmakarışık düşüncelerini reddeder. Bunları, değerin nedeni değil sonucu olarak dikkate alır. Aynı zamanda Smith'in doktrinine özgü fizyokratların görüşlerinin artıklarını da dışta bırakır ve rant'ın doğa tarafından değil, sadece emekle yaratıldığını gösterir.

Ricardo, burjuva üretim tarzının karşılıklı bağıntılarını ve içsel bağlantılarını, istenen bütün derinliğiyle açıklığa kavuşturamadığı gibi, pek az yetkin bir biçimde de olsa, kavranmaya başlanmış olan yasaları Marx'ın yaptığı gibi uygulamayı da başaramadı. Bütün fenomenleri bir temele, başlangıç noktasına -değer- oturtmaya yönelik çabası, yetersizlikleri ve kendi metafizik yönteminin kusurları sonucu, iç ve dış bağlantıları özdeşleştirmekle, birbirine karıştırmakla sonuçlandı. Böylece, örneğin üretim fiatının, değerle çatışmadığını ortaya koyarak, buradan tamamiyle Smith'in düşüncesi uyarınca, değerin sadece emekle değil, aynı zamanda ücretle de belirlendiği sonucuna ulaştı. Belirli bir zaman süresince ıslah edilmeleri gereken metaların (şarap, puro, vs.) neden verilen emekle uyuşmayan fiatlarda satıldığını anlamıyordu. Bu olgular onu, değer yasasının genel bir kapsamı olmadığı, onun etkisinin az çok ortaya konan sermayenin önemi, sermayenin dolaşım devresi, vs. faktörlerce sınırlanmış olduğu sonucuna varmaya yöneltiyordu.

Bu, Ricardo'nun yönteminin hatalarını ve buradan doğan sonuçları izleyerek, vulger ekonomistlerin yararlandıkları raslantısal bir sonuç değildir. Onların dediğine göre, sayısız olgular hiçte değer yasasıyla açıklanamaz, bu demektir ki değer yasası yanlış bir şeydir; değer öyleyse bir hayal, bir mittir, yahutta üretim sürecinde değil de değişim sürecinde doğar; emekle değil de, karşılıklı «hizmetler» de, ya da benzeri birtakım şeylerle belirlenir.

Böylece, burjuva ekonomi politiğinin ilk ekollerinden başlayarak, Marx'ın da gösterdiği gibi ilerleyiş, (merkantilist) yüzeysel, dışsal bağlantıların derlenmesinden ve kaydedilmesinden, içsel ve zorunlu bağlantıların bilinmesine (Petty, fizyokratlar, Smith, Ricardo) doğru yol aldı. Smith ve Ricardo, bu ilerlemede en yüksek noktayı belirlerler. Ama henüz bunlar, bu burjuva ekonomi teorisinin en ileri temsilcileri, kapitalist üretim tarzının en derin bağlantılarını ve yasalarını ortaya koymaktan çok uzaktırlar. Bu konuda onların güçsüzlüğünün kanıtı, bu üretim tarzı tarafından ortaya konmuş olan sorunların **anahtarını** bulmakta, yani **artı-değer teorisini** oluşturulmasında ,yatmaktadır. Bunu yapamadıkları için burjuva toplumunda üretimin ve değişimin temel bağlantılarını apaçık ortaya koymakta yetersiz olacaklardır.

Tam bilimsel bir doğrulukla, burjuva ekonomistlerinin yapıtlarında artı-değer teorisinin unsurlarını tahlil eden Marx'dır.

Ama ne olursa olsun, bu sonuncuların değeri inkâr edilmez bir şeydir: bu ekonomistler için artı-değer, Marx'da olduğu gibi, ekonomi politiğin köşe taşı değildir, bu da onları burjuva toplumunun «iç yapısı» nı keşfetmekten alıkor. Ricardo, değerin emek

zamanıyla belirlendiği olgusuyla (canlı emek artı-değeri yaratır), işçinin, değer yasası uyarınca, emeğinin «değer» ini almak zorunda olduğu olgusu arasındaki çelişkiyi aşamadı. Ricardo ekolünü şapa oturduğu yer burasıdır.

Engels, burjuva ekonomistlerindeki artı-değer teorisi tohumlarıyla, Marx'ın artı-değer teorisini karşılaştırır. Fark hemen hemen, oksijeni keşfeden, ama onun önemini kavrayamayana ve giderek ona akışkan bir sıvı gözüyle bakan eski simyacılarla, onun önemini kavrayabilen ve bundan sonuçlar çıkaran bilim adamları arasındaki fark gibidir. Bunun için der Engels, bu keşfin gerçek sahipleri, ona ilişkin belirsiz bir sezgisi olanlar değil, onun önem ve değerini kavramış olanlardır. Engels, bu benzetmeyi kullanarak, **Kapital**'in II. Kitabının önsözünde şunları yazar:

«Marx ortada bulunan şeyin ne akışkan bir sıvı olmayan hava, ne de yanan hava olmadığını, oksijen olduğunu, burada da ne ekonomik bir olgunun basit gerçekliğinin, ne de bu olgunun ebedi adalet ve gerçek ahlakla çatışmasının değil, bütün ekonomiyi altüst etmeye olanak veren bir olgunun söz konusu olduğunu ve kapitalist üretimin bütününün anlaşılması için bir anahtarın ortaya çıktığını farkediyor... bunun kullanılabileceğini görüyordu (23).»

Smith'in ve Ricardo'nun ekonomik teorisi kapitalist üretim tarzının içsel ve zorunlu bağlatnılarının incelenmesinde burjuva ekonomi politiğinin, söz yerindeyse, toplamı, «en yüksek konumu» dur. Eğer bu «en yüksek konum» yetersizse, bu, o dönemin kapitalist ilişkilerinde gelişme olmayışı kadar, bu ekonomistlerin anlayış sığlığıyla da açıklanabilir. Bunlardan sonra, vulger burjuva ekonomisinin çağı başlar

ki temsilcileri bundan böyle ancak, açıkça kapitalist düzeni savunmayı üslenirler.

İzleyen dönemin ekonomistleri arasında, Marx «büyük Rus eleştirmeni ve bilgini» N. Çernişevski'yi, -ki Marx'a göre, orijinal ekonomik araştırmalar yapmış ve burjuva ekonomi politiğinin çöküşünü ustaca açıklamıştır- ayırır. Marx'ın bunu yapması doğaldı, çünkü o kendisini yeni bir ekonomi politik, emekçilerin ekonomi politiğini yaratmak amacına adamıştır.

Bile bile, dışsal ve yüzeysel bağlantıları yaldızlayan ve en önemli ilişkileri gölgeye iten vulger ekonomistleri derinden derine aşağılar. Onların yöntemini içeren konuda, espiriyle karışık şunları yazar:

«Sonuç olarak ne denir? Bir sonuç çıkartmak da gerekli midir? See'ye göre, bilim sonuca ulaşmaz, aynı zamanda hiçbir öğütte bulunmaz, tıpkı bizim eski, gökyüzüne çıkardığımız günlük yazarları gibi sadece olguları kaydeder, yani hiçbir anlamı olmayan: «Suzdal'lılar ve Novgorod'lular döğüştüler ve Tanrının izniyle kaçtılar» der. Kim kaçtı? Suzdal'lılar mı, yoksa Novgorod'lular mı? Tahmin edin ve savaşı kim kazandı, sormayın; «Tanrının izniyle açıklamaya gerek yok (24).»

Çernişevski, kapitalizmin yasalarının keşfedilmesiyle, vulger ekonomistlerin sınıf çıkarlarından kaynaklanan büyük ürküntülerini açıkça kavrıyordu. Fransızca konuşarak, günün ekonomistlerinin, büyük bir korkuya kapılmaksızın komünizm üzerine bir tek harf bile yazamıyacaklarını belirtiyordu.

Kendisine gelince, kapitalizmin yasalarını, en önemli içsel bağlantılarını ortaya çıkartmaya çalışıyordu. Klâsik ekonomi politiğin en iyi görünümlerinden yararlandı, ama burjuva toplumunun sınıf ilişki-

lerinin kavranılmasında onu aştı. Bu ilişkilerin geçici niteliğini kavrayarak, kapitalizmin çöküş ve sosyalizmin zafer yolunu aydınlatacak olan bir çok objektif yasaya dikkati çekti. Ama zamanının tarihsel koşullarının ve kendi dünya görüşünün darlığının sonucu, üstün yeteneğine rağmen, ne kapitalizmin tüm derinliğiyle içsel bağlantılarını inceleyip kavrayabildi, ne de kapitalist üretim tarzının yasalarını bilimsel olarak yorumlayabildi. Bu değerli görev, proletaryanın büyük düşünürü Marx'a düştü.

II

Kapital, toplumsal olgular arasındaki zorunlu ilişkilerin, içsel bağlantıların klâsik bir tahlil modelidir.

Marx, yasa nosyonuyla, içsel bağlantılarla ne anladığını net bir biçimde açıklar. Yasa, fenomenlerin en önemli ve içsel bağlantılarını ifade eder. Kâr oranının düşüş eğilimine ilişkin olarak, Marx yasayı şöyle tanımlar: «İki şey arasındaki zorunlu ve içsel bağlantı... (25).»

Fenomenler arasında ki tüm bağlar önemli değildir. Marx daima zorunlu ve içsel bağlantılardan bahseder. Çünkü, karşılıklı bağıntının sadece salt dışsal bir niteliğe sahip olabileceği sanılır. Örneğin, sermaye ile kâr, toprak ile rant arasında inkâr edilmez bir biçimde bir bağlantı vardır. Sermaye kârı, toprak mülkiyeti rantı üretebilir. Burada da şüphesiz bir «bağıntı» var, ama bu fenomenlerin gerçek nedenlerini açıklamaktan uzak, onları gölgeye itiyor. **Kapital**'in III. cildinin, «Üçlü formül» başlıklı bölümünde, Marx'ın yöntemini anlamak için son derece önemli ve dikkate değer olan, şu vulger ekonomist-

lerin ünlü formülünün: sermaye-kâr, toprak-rant, emek-ücret formülünün eleştirisidir. Kapitalizmin gayretkeş savunucularının bakış açısına göre, bu formül kazancın kaynakları arasındaki bağı açıklıyor. Sermaye, kârın kaynağı, toprak rantın kaynağı ve emekte ücretin kaynağı olarak değerlendiriliyor. Birinciler nedenler, ikinciler ise sonuçlar.

Marx, bu «bağıntı» ların gerçek değerini gösterir. Herşeyden önce, sermaye, toprak, emek (vulger ekonomistlerin anlayışına göre, genel olarak emek, tüm toplumsal biçimden kopuktur) şu «zenginliğin kaynakları olarak öngörülen şeyler, aralarında hiçbir gerçek bağıntı taşımazlar. Sermaye bir şey değil, bir üretim ilişkisi, belirli bir toplumsal ilişkidir. Toprak, tam tersine, bir toplumsal ilişki değil cansız bir doğa parçasıdır. Değer, meta da maddileşen emeğin miktarıyla belirlenir. Bu durumda, artı-değer toprağın ürünü, doğanın armağanı olan bir şey olamaz.

Böylece Marx, vulger ekonomistler için karşılıklı bağıntılı olan şeyin, gerçekte tüm içsel bağıntıyı bir yana ittiğini ve bu fenomenlerin «örneğin, noterlik hakları, kırmızı pancar ve müzik» kadar bile ilişkilerinin olmadığını söyler.

Toprak ve rant gibi fenomenler bir neden, sonuç ilişkisiyle bağlı değillerdir; bu durumda, onlar arasında **içsel** bağlantı yoktur ve olamaz.

«Ama toprağın ne şekilde bir değer yaratabildiğini, yani emeğin toplumsal olarak belirlenmiş bir miktarını ve öncelikle, rantı meydana getiren, kendi ürünlerinin değerinin bu özel kesimini yaratabildiğini Marx sorar? Toprak, örneğin, bir kullanım değerinin, maddi bir ürünün, buğdayın oluşumunda üretim etkeni olarak hareket eder. Ama, toprağın **buğdayın değerinin** üretimiyle hiçbir ilgisi yoktur. Buğday

değer taşıması ölçüsünde, bu maddi varlığın özel kulalnım değerinin yada içinde emeğin sunulduğu bu özel maddi varlığı hiç hesaba katmaksızın, maddeleşmiş toplumsal emeğin belirli bir miktarı olarak dikkate değer (26).»

Bundan, Marx'ın **içsel** bağlantı ile, kimilerinin **neden** ve kimilerinin de zorunlu **sonuçlar** oldukları, iki yada daha çok fenomenin arasındaki bir ilişkiyi anladığı sonucu çıkar. Örneğin, artı-değerin kaynağı, işçinin emeğiyle, kapitalist zenginliklerin farklı alanları: kâr, rant, faiz vs. arasındaki bağ böyledir. Burada, gerçekten bir **içsel** karşılıklı bağlantı vardır, çünkü artı-değeri yaratan işçinin emeği olmaksızın, işçiyi sömürmeksizin, ne kâr, ne rant ne de faiz ortaya çıkmaz ve çıkamaz, bunlar artı-değerin somut biçimlerinden, varyasyonlarından başka bir şey değillerdir. Bu karşılıklı bağlantıda, fenomenlerden biri gerçekten neden ve diğeri sonuç olarak ortaya çıkar. Onların ilintisi raslantısal değil, **zorunludur.** Çünkü, fenomenler arasındaki her raslantısal ilişkinin, her raslantısalın onun nedeni olduğunu da belirtmek gereklidir. Ama, eğer içsel ve zorunlu bağlantılar olarak raslantısal ilişkiler ele alınırsa, en bayağı bir hataya yol açılmış olur.

Örneğin, fizyokratların hatası, **tarım** emeği ile artı-değer, gelirler arasında zorunlu bir ilişki kurmuş olmalarıydı. Gerçekte, bu bağ ne zorunlu, ne de en önemlidir, çünkü emek tarım emeği olmayabilir, kapitalist tarafından sömürülen ayakkabıcının, mücevherinin yada sanatkârın emeği olabilir ve bütün bu durumlarda artı-değer üretilmiş olacaktır. Emeğin somut bir türü ile artı-değer arasındaki bağ tamamen dışsaldır, hiçbir zaman zorunlu değildir. Marx'a göre, önemli olan, zorunlu içsel bağlantı-

nın aydınlığa çıkartılmasıdır ve böyle bir bağlantı ancak, **soyut** emekle, yani, somut biçiminden bağımsız olarak, terimin fizyolojik anlamında insan emeğinin güç harcamasıyla artı-değer arasında vardır. Bu da, çiftçinin yada özellikle ayakkabıcının emeğinin değil, soyut emek harcamasının sonucu, neticesidir (27). Burada, üretim araçlarının değerine yeni değer katan yada onu koruyan emekle yeni bir değer yaratan emek arasındaki ayrım önemlidir. Birincisi, ancak emeğin somut niteilği sayesinde, ikincisi soyut emek sayesinde mümkündür.

Marx öncesi ekonomi politikte egemen olan karışıklığın başlıca nedenlerinden biri, soyut emekle somut emeği ayırmada, değer yaratan emeğin özgül niteliğini anlamada yetersiz olmak, değeri ve kullanım değerini birbirine karıştırmaktır. Artı-değeri, kendi özel biçimlerinden bağımsız olarak ortaya koymadaki güçsüzlüğü, artı-değeri, özel biçimlerinden biriyle karıştırmasıdır, vs.

Marx, emeğin ikili karakterinin tahlilini, ekonomi politiğin hareket noktası olarak değerlendirir.

Marx'a göre, bu durumda, tüm neden sonuç ilişkisinin, en önemli bir içsel bağlantı olmadığı görülür. Karşılıklı içsel bağıntı aynı zamanda **zorunlu**dur. Yasa, fenomenlerin zorunlu ve içsel bağlantısını ifade eder.

Toplumsal yasaların Marx tarafından yapılan tahlilinde temel olan şey, onun bunlara objektif yasalar olarak, yani insan bilincinden ve iradesinden bağımsız olarak varolan ve hareket eden şeyler olarak bakmasıdır. Marx, bu yasaların keşfedilebileceğini, ama kararnamelerle yürürlükten kaldırılamayacağını, söyler.

Marx, **Kapital**'deki bir alıntının yazarı, Rus eko-

nomisti Kaufmann'la aynı düşüncede olduğunu belirtir:

«Marx, toplumsal hareketi, yalnız insanların bilinç, irade ve tasarımlarından bağımsız olmakla kalmayan, aksine onların irade, bilinç ve tasarımlarını belirleyen yasalara tabi olan bir bağlantılılık, tarihsel fenomenlerin doğal bir bağlantılılığı olarak görür... (28).»

Marx, doğanın ve toplumun içinde kendilerinden ayrılmaz bir şey olarak değerlenen yasanın maddeci kavranışından yola çıkar. İçsel bağlantıların tahlilinde marksist yöntemle, bu soruna yaklaşımın hegelci biçimi arasındaki köklü karşıtlık buradadır.

Örneğin Hegel, kendi **Mantık bilimi**'nde kendisi de içsel bir bağlantı araştırır, ama Alman idealistini ilgilendiren şey, **objektif** olguların karşılıklı bağıntısı değil, tamamen spekülatif kavramların ve kategorilerin mantıkî bağlantısıdır. Engels, Hegel'in yöntemini Marx'ın yöntemiyle karşılaştırarak, Hegel'inki «özünde idealistti, oysa burada daha önceki bütün görüşlerden daha maddeci olan bir dünya görüşünün geliştirilmesi söz konusuydu, der. Hegel saf düşünceden hareket ediyordu, oysa burada en inatçı olgulardan hareket etmek gerekiyordu. Hegel'in kendi itirafıyla, «hiç yoluyla hiçe gitmek için hiçten gelen» yöntem bu biçimiyle burada hiçbir şeye yaramazdı (29).»

Hegel'in tersine, Marx «inatçı olgular» ın içsel bağlantısını inceler ve buradan, kapitalist üretim tarzının objektif ekonomik yasalarını ortaya çıkarır. Bu bir düşünce değil, fenomenleri birbirine bağlayan oranlama yoluyla bilinen bir düşünce değil, ama bilimin keşfettiği yasalarda açığa vurulan, onların objektif bağlantılarıdır.

Objektif yasa da, neden sonuç ilişkisinden, belirli fenomenlerin zorunlu olarak diğer fenomenleri doğurdukları, bir gelişme derecesinin zorunlu olarak bir başka gelişme derecesini koşulladığı yerde ki karşılıklı bağıntıdan başka bir şey de değildir. Yasa, altında bu içsel bağlantıların hareket ettiği, gerçekleştiği bir biçimdir. Fenomenlerin en önemli içsel bağı olarak, yasa, doğal bir zorunlulukla ortaya çıkan fenomenlerin gelişmesini belirler, ve doğanın ve toplumun süreçlerini yönlendirir.

Marx'ın kanıtladığı gibi, değer yasasının özü, meta üretiminin içsel bağlantılarında bulunur. 11 Temmuz 1868'de Kugelmann'a yazdığı bir mektupta, Marx, eğer bir ulus bir yıl değil, sadece bir kaç hafta çalışmazsa açlıktan kırılacağını belirtiyordu. Belirli bir toplumsal emek miktarı belirli bir ürün mkitarını üretmek için gerekir. Bu emek belirli oranlar içinde dağılmak durumundadır. Marx şöyle yazıyordu: «Elbette ki, şu, belirli oranlar içinde toplumsal emeğin **dağılım zorunluluğu,** toplumsal üretimin **belirli biçimi** tarafından hiçbir zaman ortadan kaldırılamaz; ancak **görünüş biçiminde** bir değişikliğe yol açabilir. Doğal yasalar tanımlanmalarıyla ortadan kaldırılmış olamazlar. Değişik tarihsel koşullar içinde dönüştürülebilen şey, sadece altında bu yasaların etken olduğu **biçim**dir (30).»

Şu halde, uyarlı bir miktar malın üretimi için emeğin orantılı dağılımı, toplumun bir objektif yasasıdır. Bu yasa emeğin farklı türleri arasındaki zorunlu bağıntıyı ifade eder; eğer bu karşılıklı bağıntı koparsa, eğer emek üretimin herhangi bir kolunda yoğunlaşırsa ve eğer başka üretim kolları uyarlı bir miktar emek elde edemezlerse, başka bir deyişle, üretimin değişik kolları arasındaki, zorunlu içsel

bağlantı parçalanırsa, toplum artık varlığını sürdüremez. Ve objektif yasalar ortadan kaldırılamadığı gibi, toplumsal emeği düzenleyen bir dağılım zorunluluğu da bir biçimde yada başka bir biçimde gerçekleşecek ve ortaya çıkacaktır.

Özel mülkiyetin egemen olduğu bir toplumda, toplumsal emeğin yapısı ancak emeğin bireysel ürünlerinin değişim ortamında gerçekleştirilebilir. Bu koşullarda, ürün meta haline gelir ve bir meta, her ikisi de değer taşıyan başka bir metayla değiştirilebilir. Böyle bir toplumda, belirli oranlarda emeğin dağılımının genel yasası, bütün toplumsal oluşumlarda varolan yasa, değer yasası biçimini alır. Marx Kugelmann'a gönderdiği aynı mektupta şöyle yazar:

«Toplumsal emeğin yapısının, emeğin bireysel ürününün bir **özel değişim** (mubadele ç. n.) biçimi altında kendini gösterdiği toplumsal bir durumda, emeğin bu uyarlı dağılımının altında gerçekleştiği biçim, açıkça bu ürünlerin **değişim değeri**dir (31).»

Üretim anarşisi hüküm sürdüğü ve toplumun gereksiminlerini bütününde gözönünde tutmaksızın, herbiri kendi tarzında üretimde bulunduğu ve sonuç olarak, toplumsal emeğin dağılımı, bütünüyle sadece malların değişiminin kendiliğinden oluşan mekanizmasının etkisi altında ortaya çıktığı zaman, bunun sonucu olarak değer yasası, meta üreticilerinin arasında varolan öze ilişkin ve özgül bağlantıları ifade eder. Eğer emek, ekonominin hayatî önemdeki diğer kolların zararına bir kolda yoğunlaşırsa, onun ürettiği mallar miktarı talebi aşar ve fiat onun değerinin altında teşekkül eder; bu zarar, emeğin diğer kollar içinde en elverişli olanlara kayması sonucunu emeğin dağılımında zorunlu bağıntıyı yeniden kuran şeyi doğurur.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerinde temellenen meta üretiminin bünyesinde tamamlanan süreçleri yöneten, insanların iradesinden ve bilincinden bağımsız olan, objektif yasa, değer yasasıdır. Bu yasa, basit meta üretiminin kapitalist üretime dönüşümünü belirli bir dereceye getirerek buradan çıkan tüm sonuçlarıyla, üretimin gelişmesinin ve meta dolaşımının bütününü sarsılmaz bir zorunlulukla belirler.

Marx, eğer objektif yasalar bulunmazsa fenomenleri bilimsel olarak açıklamanın olanaksız olduğunu düşünür. En karmaşık olgular, içsel bağlantıları bilindiğinde ancak kavranabilir. Marx'ın değeri, kapitalizmin objektif yasalarını keşfetmiş olmasında ve böylelikle, burjuva üretiminin ve değişiminin (mübadele, ç. n:) en karmaşık olaylarını açıklamış olmasındadır.

Marx, bütünüyle, yasaların objektifliğini, insanların bilinç ve iradesinden bağımsızlığını, keyfi olarak onları «yürürlükten kaldırmanın» olanaksızlığını belirterek, hiçbir şekilde, bu yasaların bilinmesinin gereğini ve insanların bilinçli eylemlerinin değer ve önemini küçültmüyordu. Bir yandan, toplum, objektif, yasalar tarafından belirlenmiş olan gelişmenin doğal aşamalarını sıçrayarak geçemez; bu şu demektir, insanların konumu ve davranışları, yaşam koşullarıyla, verili toplumsal ve ekonomik oluşumun yasaları tarafından belirlenir; diğer yandan, objektif yasaların bilgisi sayesinde, toplum doğum sancılarını hafifletip, küçültebilir; başka bir deyişle, bu yasalara göre hareket ederek, toplum evrime hız verir ve tarihsel zorunluluğun olgular içinde gerçekleşmesine yardımcı olur. Marx'ın ekonomik teorisi pasifizmin ve kaderciliğin bütün görünümlerinden de müm-

kün olduğunca uzaktır, kitlelerin yaratıcı devrimci etkinliğinde en ufak bir tereddüde yer vermez.

Eğer Marx, **Kapital**'in kaleme alınmasında devasa bir işe girişmişse, bu proletaryayı ve onun politik partisini, kapitalizmin objektif yasalarının bilgisiyle silahlandırmak ve tamamiyle bu yasalara göre uygulanan onun devrimci pratiğini örgütlemek içindir.

Kapitalist üretim tarzının iç yapısının bilgisi, sadece bu bile, burjuva düzenine güçlü bir darbe niteliğini taşır, çünkü bu bilgi burjuva düzeninin geçici niteliğini ve kaçınılmaz yıkılışını kanıtlar.

Marx, Kugelmann'a yazdığı aynı mektubun bir başka yerinde şöyle der:

«Bağlantılılık açıkça görülür görülmez, orada var olan durumun zorunlu sürekliliğine olan tüm teorik inanç, var olan durumun pratikte çökmesinden daha evvel yok olup gider (32).»

Marx'ın dediği gibi, burjuva ideologları, bu soyut karmaşayı ebedileştirmek ve işçi sınıfını bilinçsiz bırakmak, proletaryayı burjuvazinin egemenliğine karşı mücadele araçlarının bilgisinden yoksun kılmak için, gerçek ilişkileri gizlemeye yönelirler. Ve Marx aynı mektupta devam eder:

«Şu halde, bilimsel alanda, ellerinde hiçbir koz bulunmayan bu dalkavuk gevezeler hangi sebeple beslenirler? Bütün marifetleri ekonomi politikte tanımlarla düşünmeyi yasaklamaktır (33).»

Bu sözler, emekçilerin bilincinde bulanıklık yaratmak, kapitalizmin yasalarını ve içsel bağlantılarını yozlaştırmak ve gizlemek için herşeyi yapan sağ sosyalist ideologlar ve burjuva ekonomistlerini nitelendirmek için her zaman geçerlidir.

Marx tarafından eleştirilen, vulger ekonomistlerin «üçlü formül»ü, emperyalizm çağında burjuva

ekonomi politiği içinde geniş bir biçimde yayıldı. Örneğin, anglo-Amerikan ekolünün temsilcilerinden biri olan J. B. Clark tüm teorisini bu formül üzerine dayandırır. Burjuva toplumunun safiyane bir tablosunu çizerek, kapitalizmin «her üretim faktörüne o faktörün kendi yarattığı zenginliğin tümünü verdiğini» iddia eder. Başka bir deyişle, işçiler kendi emeklerinin ürününün tam karşılığını alırlar, kapitalist, sermaye tarafından yaratılmış olan ürüne denk düşen kârı alır, vs. «Herkese yarattığına göre», kapitalist düzenin savunucularının eski formülünün yeni tanımı böyledir. Burada bu, kapitalist kazancın farklı görünümleri bunların gerçek kaynağının içsel bağlantılarını, proleterlerin sömürülmesini gizlemektir. Clark, sadece kapitalist düzenin «meşruluğunu» göstermek için bunun zorunlu olduğunu gizleyemiyor. Dediğine göre: «Eğer işçiler emeklerinin karşılığını eksiksiz olarak alıyorlarsa, o zaman, toplumsal devrim için mücadele etmek istemelerinde hiçbir haklılık yoktur; ama eğer büyük bir yekûn ürettikleri ve sadece bunun bir kısmına sahip oldukları görülüyorsa, aralarından bir çoğu devrimci olacaktır...»

Halihazır burjuva ekonomistlerinin çoğunluğu da aynı görüştedir. Elbette, onların bu görüşten kurtulmaları artık çok güç, çünkü kapitalizmin genel bunalımı, daha önceden hiç görülmemiş bir derecede emperyalizmin ayrışmasını açığa vurdu. Günümüzde kapitalizmi tatlı renklerle çizilmiş bir tablo halinde sunmak kolay değil; bunalımları, işsizliği, vs. yi sessizce geçiştirmek mümkün değil, ama bu düzeni haklı kılmak ve objektif yasalarını gizlemek için de epey çaba harcanıyor.

Ekonomik gelişmeyi yöneten gerçek yasalar, toplumun motoru olarak kaydedilen her türlü «psiko-

lojik» yasanın, düşüncelerin ve ilkelerin yerine geçer.

İngiliz ekonomisti Keynes, gunun modasına göre, ekonomik bunalımları ve burjuvazi için can sıkıcı olan diğer olayları, kapitalistlerin «sağlık durumu» na, müteşebbislerin iyimserliğine bağlamaya kadar işi vardırdı. Bu iyimserliğin «ince dengesi» nin bozulmamasını istiyordu, çünkü ekonomik gelişmenin seyri, örneğin yatırımların yükselişi çoğunlukla buna bağlıydı. Örneğin şöyle diyordu:

«Yatırımların perspektiflerinin değerlendirilmesinde, sinirleri, sinir gerginliğini ve aynı zamanda, başlıca kendiliğinden eylemin belirlediği bu perspektiflerde zaman değişimlerine tepki ve öfkelenmeyi de dikkate almak zorundayız.»

Kapitalistlerin «iyimserlik dengesi» nin de Keynes'de en somut ekonomik olgularla ilişki içinde olduğunu kaydetmek yerinde olur. İngiliz ekonomisti, örneğin, faiz oranını işsizliğin ve bunalımların başlıca nedeni olarak değerlendirmeye çok yakındır. Faizin yüksek oranı, müteşebbisleri yatırım rezervlerini değiştirmeye teşvik etmez, onların «iyimserlik dengesi» ni kırar, onların mizacını sarsar ve geleceğe yönelik planlarını altüst eder. Keynes açısından, kötü mizaçlılığının sonucu yatırımların yetersizliği, toplumun toplam talebini kısar, burjuva ekonomistlerinin işsizlği ekonomik bunalımları, vs. tanımlamak için kullandıkları ince tanımlamaya, bir «eksik istihdam»a yol açar.

Buradan kalkınarak, kapitalizmin tüm kötülüklerinin yokolması ve yeryüzünün cennete dönmesi için faiz oranını düzenlemenin yeterli olduğu sonucuna varır. Böylelikle, burjuva ideologu, «karşılıklı

bağlantılar» uydurarak, kapitalist üretim tarzının gerçek yasalarını gizlemeye uğraşır.

Tüm bu uydurmaca, Marx tarafından tesis edilen, kapitalizm geliştiği ölçüde faiz oranının yükselmek değil, düşmek eğiliminde olacağı olgusuyla hiçe indirilebilir. Somut hareket açıkça bu tezi doğruluyor. Bununla birlikte, yok olmanın ötesinde, işsizlik ve bunalımlar gittikçe daha keskin bir biçimde ortaya çıkıyor.

Tabiatıyla, vulger ekonomist Keynes ve benzerlerinin teorisi sadece yasaları ve olgular arasındaki somut bağlantıları yozlaştırmayı öngörmüyor. Keynes ve takımı, «sermaye yatırımlarını ve talebi düzenlemek» için, «eksik istihdam»a karşı mücadele kisvesi altında, tekelci sermayenin çıkarlarını savunuyorlar. Onların «düzenlenmiş kapitalizm» i, bir avuç büyük sermaye sahibine azami kârı garantilemeye elverişli, tekelci Devlet kapitalizminin savunulmasından başka bir şey değildir.

Keynes'de, «gerçek bir taleb» i garantilemenin en iyi aracının, son hesapta savaş olduğunu biliyor.

Bir takım sağ sosyalistler de aynı şekilde bilimdeki maddeci determinizm ilkesine karşı, yani fenomenlerin karşılıklı bağımlılığının ve nedensel bağlantıların bilincine karşı gerçek bir savaş ilân ediyorlar. Diğer burjuva ideologları gibi aralarında bir çoğunun, nedensellik ve determinizm ilkesinin toplumsal bilimde ve politikada yetersiz olduğunu göstermede başarıya ulaşmaları karakterestiktir. Bu amaçla çağdaş fiziğe başvurmuşlardır. İdealist «fizikçi» ler, Bohr, Heisenberg ve diğerlerinin teorilerine dayanarak, bu sonuncuların idealist çerçevede yarattıkları fizikte olduğu gibi politikada da nedensellik ilkesinin çöktüğünü ilân ederler. Dediklerine göre, politika

doğrudan doğruya nedensellik yasaları tarafından belirlenmeye terkedilmeyen sayısız faktörleri hesabetmek zorundadır.

Şu sözde-bilimsel kanıtları, doğal yasaların en saygın sonuçlarını, doğanın dinsel, gizemli bir açıklanışına serbestçe terketmeyi haklı kılıyor, toplumsal yaşamı kavramak için «moral değerler» i tahlil etmenin ve fenomenler arasındaki objektif nedensellik ilişkilerini akla uygun bir biçimde açıklamayı yadsımanın gerekli olduğunu doğruluyor.

İngiliz İşçi Partisinin sağ kanat üyeleri tümüyle Keynes'in teorisini kabul ediyorlar. Bunlara özgü ekonomik görüşler, fazla miktarda toplumsal demagoji ile çeşitlenmiş, vulger ekonominin eski ve yeni teorilerinin bir çorbasıdır. Objektif yasaların yadsıması ve ekonomik yaşamın «psikolojiye dayandırılması» bunların «ekonomi politiğinin» karakterestik çizgilerinden birini oluşturur.

Bu açıdan, eski vulger ekonomi politiğin marksist eleştirisi açıkça geçerlidir: bu eleştiri, eskilerini olduğu kadar kapitalizmin şimdiki yeni savunucularını da içine alır.

Marksizme göre, içsel bağlantıların ve yasaların bilgisi kendisi için bir amaç değil, dünyanın devrimci dönüşümü için proletaryanın güçlü bir aracıdır. Var olan düzenin zorunlu sürekliliğine «teorik inan» cın çöküşünü, bu düzenin kendisini çökertmek için pratik mücadele izler.

Tümüyle **Kapital,** ilk satırından son satırına kadar, proletaryanın köleliğe ve sermayenin boyunduruğuna karşı bilinçli ve örgütlü mücadelesinin, işçi sınıfının burjuvaziye karşı kaçınılmaz olan kesin zaferiyle sonuçlanacak olan mücadelenin büyük rolünü kanıtlar.

Marx, fenomenlerin objektif yasalarını keşfederek, yasaların nasıl işlediğini, neden ve sonuçların nasıl birbiriyle bağlantılı olduğunu, bağlantının ve karşılıklı etkinin nasıl bir gelişme derecesinden bir diğerine zorunlu geçişi koşulladığını gösterir.

Marx, benim görüşüm «**toplumun ekonomik oluşumunun gelişmesinin onun tarihinden ve doğanın ilerleyişinden özümlenebilir olduğudur** (34)...» diye yazar.

Ama Marx için, toplumsal hareketi «toplumun tarihi ve doğal ilerleyişi» olarak gözönüne almak ne ifade eder? Bu, fenomenlerin içsel ve zorunlu bağlantılarını araştırmak, bir takım olguların diğerleri tarafından koşullandırılmalarını gözlemek, insanların iradesinden bağımsız olarak, gelişmenin bir aşamasından diğerine düzenli geçişi izlemektir. Bu nosyonla Marx, doğada olduğu gibi toplumda da, süreçlerin objektif yasalar tarafından belirlendiğini belirtir.

Doğa yasalarından farklı olarak, insanların hareket ettikleri, belirli amaçları belirledikleri, hareketin insanların konumlarında ve eylemlerinde görünüm kazandığı toplumsal yaşamda, şeyler alabildiğine karmaşıklaşır. Fakat toplumsal hareket doğal tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir. Toplumsal hareket bu niteliği taşır, çünkü maddi yaşam koşulları, üretim tarzı toplumun kesin motorudur. İnsanlar, «kendi isteklerine göre» üretim tarzını seçemezler, verili toplumsal bir düzenin, bireylerin toplumsal bilincini de içeren, bir çok görünümlerini belirleyen var olan üretim tarzıdır. Örneğin, ilkel ortaklık bilinçli bir seçmenin sonucu değil, içsel ilişkilerin zorunlu sonucuydu ve neden olan, üretici güçlerin düzeyi ile sonuç olan, toplumsal yaşam biçimi ara-

sında belirlenmişti. Her neden kendisine uygun düşen sonuca yol açar. Koşulların değişmesi, belirli nedenlerin değişmesi ve diğer nedenlerin belirmesi zorunlu olarak yeni sonuçlara yol açar. İlkel toplumun üretici güçler düzeyinin değişmesi ve emeğin verimliliğinin yükselmesi, yeni sonuçların ortaya çıkmasına sebep olacaktır: Toplumsal iş bölümü, buna dayanan özel mülkiyet, toplumun sınıflı toplum olana kadar karşıt sınıflar halinde bölünmesi. İlkel ortaklık böylelikle yerini köleci topluma bırakacaktır. Bu geçiş, **doğal tarihsel bir süreç olarak** tamamlanır.

Marx'ın, toplumsal ve ekonomik oluşumların evrimini, doğal tarihsel bir süreç olarak değerlendirmesi bu anlamdadır. Bu gelişme, nedenlerin ve bunların sonuçlarının zorunlu bağlantıları üzerine, bir dereceden bir başka dereceye belirli geçişi koşullayan, bunların karşılıklı eylemi üzerine dayanır. Lenin'in **Karl Marx** incelemesinde, fenomenlerin bağıntısının hareketin düzenli ve tek bir sürecini meydana getirdiğini ifade ederken belirttiği, objektif diyalektiğin bu görünümüydü.

Bu anlamda açıktır ki, **Kapital** toplumsal ve ekonomik bir oluşumun derin bir tahlilini verir. Adım adım, Marx, kapitalist üretim tarzının karşılıklı bağımlılıklarının ve bağlantılarının objektif yasasını, gelişmenin biçimlerini, derecelerini ve olguları koşullandırış tarzını açığa çıkartır, ve bu objektif mantığın yürütüldüğü yeri, kaçınılmaz sonucun ne olduğunu gösterir. Bütün kesimlerin ve tüm unsurların çözülmez bir biçimde birbirlerine bağlı bulunduğu, sürekli olarak birbirini koşulladığı ve şeylerin canlı mantığına karşı çıkmaksızın hiçbir şekilde reddedilemeyecek olan muazzam bir tablonun gözlerimizin önüne yayıldığını görürüz.

Marx, öncelikle basit meta üretimini ve dolaşımını tahlil eder, ve bunun kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışına bir hazırlık aşaması olduğunu kanıtlar. Belirttiğine göre, para, meta dolaşımının sonuncu ürünüdür, ve aynı zamanda, sermaye tanımının ilk biçimini teşkil eder. Kapitalist meta üretimi, öncelikle basit meta üretimi ve dolaşımı tahlil edilmeksizin anlaşılamaz. Bunlar kapitalist meta üretiminin öncül koşullarını oluştururlar. Bunların bağlantısı basit meta üretiminden kapitalist meta üretimine geçişi meydana getirir.

Sermayeyi, basit meta üretimi çerçevesinde rol oynayan süreçlerin belirlemiş oldukları sonuç olarak, değer yasasının etkisinin sonucu olarak inceledikten sonra, Marx kapitalist üretim tarzının doğasını apaçık ortaya serer. Bu, tüm burjuva toplumunun ekseni olan, artı-değerin üretimidir. Eğer bu gözönüne alınmazsa, burjuva toplumunu, kapitalizmde sınıf ilişkilerini anlamak imkânsızdır.

Marx, burjuva üretim tarzının temel yasasının, artı-değer yasasının yol açtığı sonuçları parlak bir mantıkla sergiler. Marx, «Artı-değer üretmenin, bu üretim tarzının mutlak yasası olduğunu (35)» belirtir. Sermayenin özünü gün ışığına çıkardıktan sonra, onu kapitalist üretimin ve dolaşımın bütünlüğüne bağlar.

Sermaye, sadece, Marx'ın dehasıyla mekanizmasını keşfettiği artı-değerin mümkün olduğu kadar işçilerin sömürülmesi sayesinde oluşur. İş gününün ilk bölümünde, işçi harcanmış olan emek gücünün değeri, kapitalist tarafından ödenen bir ürün yaratır. Ama kapitalist işçiyi daha çok çalışmaya ve ek zaman esnasında, karşılığı ödenmemiş olan bir ek-ürün, artı-değer yaratmaya zorlar.

Doymak bilmez kâr açlığı kapitalisti, ücretli kö-

lelerinin iş gününü uzatmaya zorlar. O zaman işçilerle kapitalist arasında korkunç bir mücadele başlar. Ama iş günü onları sınırlar. Proletarya tarafından yaratılan direniş, kapitalistleri, artı-değeri artırmak için başka yollara başvurmaya iter. Böylelikle, iş gününün uzatılmasına bağlı olmayan, verimliliği artırmaya, kendi emek gücünün değerini yeniden üretmek için işçiye gerekli emek süresini kısmaya bağlı olan nisbi artı-değer ortaya çıkar.

Kapitalist bölümü, manüfaktür ve nihayet makineleşmiş büyük endüstri, emek gücünün verimliliğinin yükseltilmesinin tarihsel aşamalarını ve araçlarını meydana getirirler. Burada bu zorunlu emek zamanıyla ek emek zamanı arasındaki ilişkinin, sonuncusunun lehine değişmesi sonucudur.

Fakat artı-değer açlığı ve işçi sınıfının ve diğer emekçilerin gittikçe artan sömürüsü zorunlu olarak yeni sonuçlara yol açar. Emeğin verimliliğinin yükseltilmesi ve teknik ilerlemeler, sermayenin organik bileşiminin yükselmesinin nedenidirler, değişen sermaye yönünden nisbi bir azalmayı ve sabit sermaye yönünden bir büyümeyi yaratan bu durum, kârda bir düşme eğilimine yol açar. Bu durumu dengelemek için kapitalistler, üretimi genişletirler, tekniği yetkinleştirirler, üretilen malların miktarını artırırlar.

İnsanların iradesinden ve bilinçlerinden bağımsız olan, bu objektif süreçler, belirli sonuçları yaratırlar: Sermayenin ve kapitalist üretimin yoğunlaşması ve merkezîleşmesi hızla ilerler. Küçük ve orta kapitalistler zincirden boşanmışcasına bir yarışa dayanamazlar ve mezarlarını kazarlar. Burjuva toplumunun tüm zenginlikleri, bir kaç büyük sanayicinin ellerinde toplanır. Emeğin toplumsallaşmasının devasa bir süreci gözlenir, üretim giderek toplumsal

hale gelir. Fakat üretimin bu niteliği, kapitalist özel mülkiyetle apaçık bir çelişki halindedir. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması yeni, üstün bir toplumsal düzenin, sosyalizmin maddi öncüllerini yaratır.

Nedenlerin ve sonuçların karşılıklı etkinliğini ve zincirleme bağlantılılığını izleyerek, bu süreç, kapitalizmin yıkılışının ve sosyalizmin zaferinin objektif maddi öncüllerini yaratan aynı parlak mantıkla zorunlu sübjektif öncülleri meydana çıkarır. Tarihsel görevi burjuva toplumunu yıkmak ve yeni bir toplumu, sosyalist bir toplumu kurmak olan, kapitalizmin, tüm mekanizmasıyla pişirdiği devrimci güç, proletaryanın kişiliğinde bu sübjektif öncülleri ortaya çıkarır.

Böylelikle, sermayenin tahlilinde, Marx somut olguları, onların ilişkilerini ve objektif bağlantılarını inceler. Bu ilişkileri gözleyerek, belirli objektif nedenlerin belirli sonuçları ürettiğini, bu sonuçların sırasınca, yeni sonuçları meydana getiren nedenler haline geldiklerini ve bunun böylece devam ettiğini göstererek, Marx tahlilini son halkaya, kendisinden sonra yeni toplumsal bir yapının yaşama başlayacağı halkaya kadar sürdürerek, kapitalist üretim ve dolaşımına ilişkin fenomenlerin tüm bir zincirini apaçık ortaya serer.

Değişimin (mübadele) henüz gelişmemiş olduğu sıralarda insanlar arasındaki ilişkinin raslantısal ve basit biçimini, değerin yalıtık bir biçimini incelemekle işe başlar; daha sonra, değişimin evrimiyle meta üreticilerinin arasındaki bu ilişkinin giderek daraldığını ortaya kor. Değerin gelişmiş ve genel biçimi üreticiler arasındaki en dar bir ilişkiyi ifade eder ve bu ilişki, değerin para biçimi ortaya çıktığı zaman, ekonomik yaşamı tek bir bütün halinde bir ara-

ya getirir. Lenin, basit meta üretimi içinde ve kapitalist üretim içindeki karşılıklı bağıntıların bu tahliline ilişkin olarak şunları yazar:

«Malların değişimi, pazar aracılığıyla, yalıtık üreticiler arasında var olan ilişkiyi açıklar. **Para,** bu bağın, giderek yalıtık üreticilerin tüm ekonomik yaşamını, çözülmez tek bir bütün halinde birleştirecek kadar daralmasının belirtisidir. **Sermaye,** bu bağın sürekli gelişmesinin ifadesidir: İnsanın emek gücü, meta hline gelir (36).»

Kapitalist toplum, toplumsal iş bölümünü, birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan, sayısız bağımsız kollar halinde üretimin ve dolaşımın tek sürecini dallanrarak, bunları karşılıklı olarak koşullayarak ve birini diğerinden bağımsız kılarak, daha önceki oluşumlarından daha sonsuz olarak geliştirir ve derinleştirir. Evriminin üst aşamalarında, kapitalizm toplumun bütününü, ilişkilerin sıkı bir biçimde kenetlendiği tek bir ekonomik yapı haline getirir. Marx, üretim araçlarının özel mülkiyetin egemenliği altında bulunduğu durumda bu ilişkilerin özgül karakterini ortaya çıkarır. Kısacası tek bir ekonomik yapı arasındaki en derin çatışmayı, bütün bölümlerinin karşılıklı ilişkilerinin ve bağlantılarının sistemli bir dökümüne başvurarak keşfeden ve kapitalist özel mülkiyetin, böyle bir dökümle bağdaşmaz olduğunu görün. Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi ifade eden bu çatışma, kapitalizme özgü üretim anarşisini artırır ve artık zamanı dolmuş olan bu düzenin yerini sosyalizme terketmeslne yol açar. **Kapital,** daha sonra da görüleceği gibi, kapitalizmin yasalarını, burjuva toplumunda toplumsal gelişme yasalarının ortaya çıkış biçimlerini, tarihsel olarak geçici niteliğini kanıtlar ve Marx'ın, sosyalizmin zaferine bağlı olarak, objek-

tif yasaların eyleminin yeni biçimleri hakkındaki derin düşüncelerini açıklar.

IV

Burjuva üretiminin ve dolaşımının bağlantılarının karmaşık ağının tahlili, yöntem açısından çok büyük bir yarar taşır. Marx, «tüm» ü incelemekle işe başlamadı, çünkü başlangıcından itibaren kapitalist üretim ve dolaşım ilişkilerinin bütününü incelemek olanaksızdı. Tümden ayrılmış, **belirli görünümleri** seçti ve bu sadece araştırma sonunda, ilişkilerin ve aracıların tümünün yeniden üretilmesi idi.

Birinci ciltte olduğu gibi, Marx, kapitalist üretim tarzının diğer görünümleriyle bağlarını koparmış olan sermayenin üretim sürecini inceledi. Dolaşım sürecini bölen, o olmaksızın pratikte imkânsız olan üretim sürecinin tahlilini geçici olarak ayırdı. Üzerinde durduğu dolaşım alanının tek eyleminin, kapitalist üretimin temel koşulu, emek gücünün alış verişi olduğunu kendisi de belirtir.

Fenomenlerin canlı bağlarının bu kopuşu bu şekilde, belirli bir görünümü, bütünün diğer görünümleriyle ilişkilerinin dışında, yalıtılmış olarak inceleme, gerçekte elbette objektif tabloyu yozlaştırmak bakımından zorunlu bir şey değildir, ama onu temelden kavramak için kaçınılmazdır.

Kapitalist üretim sürecini aydınlığa çıkardıktan sonra, yani burjuva düzeninin en önemli ve en derin ilişkilerini aydınlığa çıkardıktan sonra, Marx bu tek bütünün ikinci görünümünü, dolaşım sürecini incelemeye geçer.

II. ciltte, Marx dolaşım sürecini, dolaşım üleşimle bağlı iken, onu niteleyen bağlantıları ve ilişkileri

inceledi. Artık burada, bütünlükleri içinde bu ilişkilerle birden yüz yüze gelmedi. II. cildin ilk iki bölümünde, bütün bireysel sermayeleri kenetlerinden ve bağlantılarından geçici olarak soyutlayarak, **bireysel sermayenin** rotasyonlarını inceledi. Kendi rotasyonu içinde her bireysel sermaye, toplumsal sermayenin her kesimi tarafından geçilmiş olan evreleri, tıpkı bu değişik evreler arasında var olan karşılıklı bağlantılar gibi yerli yerine oturtmak için, bu yönelişin sistemli bir biçimde olması kaçınılmazdı. Sadece bu tahlilden sonradır ki, tüm bireysel sermayelerin ilişkilerinin, tüm bağlantıları ve karmaşık aracılıkları içinde bir tek bütün olarak görülen toplumsal sermayenin hareketinin incelenmesine geçilebilir. Tahlilinin bu evresinde Marx, bireysel sermayelere, aynı zamanda aralarında bir karşılıklı bağımlılık varsayarak, toplumsal sermayenin bölümleri olarak bakar.

Başlangıç olarak, bireysel sermayenin hareketinin incelenmesinin zorunluluğundan bahsederek, Marx şunları belirtir:

«Bununla beraber, ele alınan her sermaye sadece özerk bir varlığa ulaşmış bir bölümü meydana getirir, adeta toplumsal sermayenin tümünün, bireysel bir yaşamda bezenmiş olduğu bir görünüme ulaşır, aynı şekilde ele alınan her kapitalist sadece kapitalist sınıfın bir unsurudur. Toplumsal sermayenin hareketi, özerkliğe ulaşmış kesimlerinin hareketlerinin bütünlüğünden, bireysel sermayelerin rotasyonlarının tümünden oluşur (37).»

Bununla birlikte, Marx hemen de bireysel sermayelerin rotasyonunu, bütün bağlantıları içinde incelemez. Öncelikle bu rotasyonun belirli görünümlerini yalıtır, ve ancak bundan sonra onları tek bir bütün halinde biraraya getirir. Endüstriyel sermayenin

devrinin para-sermaye, üretken sermaye ve nihayet mal-sermaye evrelerini izlemesi gerektiğini göstererek, *Marx, bunların her* birinin rotasyonunu ayrı ayrı gözler. Her sermaye devri (cycle), onun açısından, kendi aralarında bağıntılı değişik evreler içerir. Marx'ın «Devrî (cyclique) sürecin üç simgesi» adlı bölümde, bütününde, tüm ilişkileri ve aracılıkları içinde *endüstriyel sermayenin* devrini apaçık koyarak ulaştığı sonuç sadece budur.

Burada bu, bir diyalektik tahlil modelidir. Ancak sonradan kendi bütünlüğü içinde bir devri yeniden ortaya koymak için, öncelikle sermayenin rotasyonunun yalıtılmış görünümlerinin incelenmesinden işe başlamak doğru değilmiş gibi görülebilir. Gerçekte, bütünlüğü içinde endüstriyel sermayenin rotasyonu, ancak evrelerinin herbirinin (para-sermaye, *üretici* sermaye, mal-sermaye) normal olarak kendi devrini gerçekleştirmesi halinde kesintisiz tamamlanabilir. *Örneğin, mal-sermaye, üretilmiş mal biçiminde* pazara geldiği para-sermaye aşamasına geçtiği, yani para biçimini kazandığı zaman, aynı anda para-sermaye kendi hareketinin verili bir bölümünü katetmek ve üretici sermaye haline dönüşmek, yani üretim araçları ve emek gücü haline dönüşmek zorundadır. Böylece, bu karşılıklı ilişkiler olmaksızın ve devrin bu değişik halkalarının aracılığı (para-sermaye, üretici sermaye, mal-sermaye) olmaksızın, endüstriyel sermayenin tüm devri tamamlanamaz. Sermayenin değişik biçimlerinin rotasyonları, bunların *devirlerinin* aşamaları, bir bütünün bölümlerini meydana getirirler. O halde, sadece bu değişik görünümlerin bi*linmesi, tümün kavranmasına, kendi bütünlüğü* içinde endüstriyel sermayenin devrinin kavranmasına olanak verir.

Marx, sermayenin her kesiminin, durmaksızın kendi rotasyonunu gerçekleştirdiğini belirtir. Bu biçimde bulunan sermayenin her defasında bir başka kesiminin ya da tüm bu özel rotasyonların ancak toplam sürecin momentlerinde ortaya çıkmasıdır bu.

Bu değişik bağlantıların ve bütünlüğü içinde bireysel sermayenin devrinin öndegelen karşılıklı bağımlılıklarının titizce tahlili, soyut bir spekülasyondan tamamen uzaktır; buna kanıt, kapitalist üretim ve dolaşımda kaçınılmaz olan, periyodik olarak ekonomik bunalımların patlak vermesine yol açan, Marx'ın, bozulmalarının, düzensizliklerinin zorunlu olduğu sonucuna vardığı bu ilişkilerin varlığıdır. Raslantısal olarak bir takım aykırı düşünceler gibi, ilişkinin kendisi de ancak sürekli bozulmuş olması halinde mümkündür. Üretim araçlarının özel mülkiyetinden doğan üretim anarşisinin egemenliği altında, bunalımlar görünümü altında bağlantının bozulması, yeniden üretim sürecinin devamını sağlamak için bu ilişkinin var olması yada tesis edilmesi gerektiğini gösterir. Ekonomik bunalım, sermayenin değişik biçimlerini, değişik kesimlerini, bir tek bütünün değişik görünümlerini birbirine bağlayan «bağlar» ın bozulmasının derin belirtisinden başka hiçbir şey değildir.

Marx, üretici sermayenin devrini tahlil ederek, şunları yazar:

«Böylece, artı-değer üretimi ve onunla birlikte kapitalistin bireysel tüketimi artabilir, yeniden üretim süreci bütünüyle gelişme halinde olabilir ama, metaların büyük bir kısmı tüketime sadece görünüşte girmişlerdir ve satıcıların elinde alıcı bulmaksızın beklemektedirler, gerçekte hâlâ pazarda beklemekte olabilirler. Meta akımını, meta akımı izleyebilir

ama en sonunda daha önceki akımların tüketim tarafından sadece görünüşte emilmiş olduğunun farkına varılır. Meta-sermayeler, pazarda yer kapmak için birbirleriyle rekabet ederler. İlk stoklar henüz elden çıkarılmadıkları için, son gelenler satmak için, düşük fiata satılırlar. Bu metaları ellerinde bulunduranlar, ya iflâs ettiklerini ilân etmek, ya da yükümlülüklerini karşılamak için bunları ne pahasına olursa olsun satmak zorunda kalırlar. Bu satışın fiilî talep durumuyla en ufak bir ilişkisi yoktur; bu sadece **ödeme talebi** ile, metaları paraya dönüştürmenin kesin zorunluluğu ile ilişkilidir. Bunalım patlak verir. Bu, doğrudan tüketim maddesi talebinin, bireysel tüketim talebinin azalmasıyla değil, sermayeler arasındaki değişimin, sermayenin yeniden üretim sürecinin bozulmasıyla görünür hale gelir (38).»

Bu satırlar, Marx tarafından II. cildin ilk bölümünde yapılan, sermayenin devrinin bağlantılarının ve görünümlerinin titiz tahlilini gerekli kılan çok önemli bir fenomeni apaçık ortaya koyuyor. Bütünün bölümleri elbette birbirlerine bağlıdırlar, fakat bir bölüm, belirli koşullarda, gerçekten bir dereceye kadar özerk hale gelebilir ve gelir, ve o zaman, hareketin bütünlüğünü bu durumda bozmuş olabilir. Marx bunu da, **Kapital**'in I. cildinde; mal mübadelesinin (M-M) tek sürecinin, birbirinden bağımsız iki eylem halinde: mal-para (M-P) ve para-mal (P-M) halinde ikiye bölünmesinin tahliliyle göstermiştir ve buradan bunalımların **olabilirliği** sonucunu çıkarmıştır. II. cilde, bu sorunun incelemesi çok derin bir temelde yapılır, Marx, bu olabilirliğin giderek gerçeklik kazandığını ve somut hale geldiğini iyice ortaya koyar.

İşçileri sömürmeyi ve artı-değeri elde etmeyi öngören üretim, sermaye devrinin çeşitli görünümle-

rlnin ve çeşitli bölümlerinin zorunlu bağlantılarının bozulmasına yol açar. Ama eğer devrin kendi bütünlüğü içinde, herbiri, arkadan gelene geçmeksizin «donup kalabilen», farklı evrelerden, sermayenin farklı biçimlerinden, bir dereceye kadar özerk rotasyonlardan meydana geldiği olgusu da hesap edilirse ancak o zaman bu düzensizlik kavranabilir. O zaman Marx'ın neden, kendi bütünlüğü içinde kapitalist üretimin ve dolaşımın bağlantılarını yeniden üretmek için oldukça karmaşık bir yolu izlemek zorunda olduğu rahatça görülecektir. Marx «kapitalist üretim sürecinin gerçek içsel ilişkilerinin tahlilinin, titiz bir çalışmayı gerektiren çok karmaşık bir şey olduğunu (39)» belirtir. II. ciltte, Marx henüz, özerk uygulama alanlarında, bağımsız bir biçimde işleyen, sermayenin değişik kesimlerinin dönüşümünü anlatmaz. Bunu, III. ciltte sergiler. Daha önce endüstriyel sermayenin bölümü olarak beliren, mal-sermaye, ticarî sermaye biçimi altında özerk hale gelir. Ama bu özerklik, hiçbir şekilde, mal-sermayenin ve sermayenin diğer bölümlerinin içsel bağlantısını parçalayamaz. Ancak, üretimin anarşik düzenine özgü, yıkıcı bunalımlar biçiminde, ilişkilerin bozulması ve bunların şiddetle onarılması eğilimini ortaya çıkarır. Marx şöyle yazar:

«Özerk görünmüş olmasına rağmen ticarî sermayenin hareketi, dolaşım alanı içinde endüstriyel sermayenin hareketinden başka hiçbir şey değildir. Ama özerkliği sayesinde, onun hareketleri, belirli sınırlar arasında, kendilerine özgü sınırlar dışında kendisini harekete geçiren yeniden üretim süreci tarafından dikilen engellerden bağımsızdır. İçerde bağımsızlık ve dışarda özerklik, içsel bağlantının şiddetle, yani bunalım tarafından yeniden düzenlendiğl

noktaya kadar şeyleri sürüklemekle sonuçlanır (40).»

Buraya kadar Marx sadece bireysel sermayelerin hareketini inceler ve bu sınırlar içinde ortaya çıkmış olan aracılıkları ve bağları tahlil eder. II. cildin üçüncü bölümünde, toplumsal sermayenin bütün hareketini inceler (41).

«Ama ikinci bölümde olduğu gibi birinci bölüm de de ancak, özerkliğe ulaşan, bireysel bir sermayeden, toplam sermayenin bir bölümünün hareketinden bahsedildiğini» belirtir.

«Bununla beraber, bireysel sermayelerin devirleri birbirlerine geçerler, birbirlerini zorunlu kılarlar ve birbirlerini koşullandırırlar ve açıkça, toplumsal sermayenin bütünlüğünün hareketini oluşturan şu karmakarışıklıktır (42).»

Marx, toplumsal sermayenin bütünlüğünün haraketini, iyi bilinen, basit genişletilmiş yeniden üretim şemalarının içinde yeniden üretir. Bireysel sermayelerin incelenmesi esnasında, üretilmiş olan ürünlerin doğal biçimleriyle değerin bağıntısında geçici olarak soyutlama yapmıştır, toplumsal sermayenin bütünlüğünün tahlil içinde, Marx bunu gözönüne almıştır. Toplam ürünün ve peşisıra tüm toplumsal üretimin iki büyük bölüme ayrıldığını ortaya serer: **üretim araçları,** yani üretime tahsis edilmiş mallar ve **tüketim maddeleri,** yani biçimleriyle, halkın bireysel tüketimine tahsis edilmiş mallar. Marx daha sonra, genişletilmiş olduğu kadar basit yeniden üretimin normal sürecinin, bir tek bütünün iki kesimini meydana getiren toplumsal üretimin iki bölümü arasında belirlenmiş olan bağlantıları içerdiğini gösterir. Bu karşılıklı eylemi keşfeder ve genişletilmiş yeniden üretim için, tüketim maddelerine göre üretim

araçlarının öncelikle gelişmesinin objektif olarak zorunlu olduğunu kanıtlar.

Toplumsal sermayenin hareketinin neticesi olan bireysel sermayelerin karmakarışık hareketinin incelenmesi, Marx'a toplumsal sermayenin zorunlu bağlantısını ve toplumsal sermayenin bütünlüğünün hareketinin yasalarını açığa çıkarmak olanağını verir.

Marx I. ciltte olduğu kadar II. ciltte de burjuva üretiminin ve dolaşımının oldukça karmaşık ve somut bağlantılarını ortaya serer. Bu iki ciltte, Marx henüz, hissedilir biçimde değişikliğe uğrayan sayısız fenomenlerle sermaye hareketinin ilişkilerinin soyutlamasını yapar. Sermayelerin yarışının etkisini, üretimin çeşitli kolları içindeki sermayenin değişik bileşimini, sermayelerin karşılıklı etkisi altında ürünün fiatı olarak değerin dönüşümü, vb. ni geçici olarak bir yana bırakır. III. ciltte, Marx toplumsal sermayenin bütününün hareketinin olağanüstü karmaşıklığını yansıtan bu bağlantıları açığa çıkartır. Böylece, Marx tarafından eserinin ilk satırlarından itibaren girişilen, sermayenin üretim ve dolaşımının karşılıklı ilişkilerinin ve bağlantılarının tahlili tamamlanır; sonuç olarak sermaye, farklı kesimlerinin bir sentezle bir araya getirildiği bağlantılı, bir tek bütün görünümü kazanır.

Bu tahlil yöntemi, aynı zamanda, soyutla somut arasındaki ilişkiler, düşünce içinde soyuttan somuta yükselerek gerçeğin yansıması açısından pek büyük bir değer taşır, daha sonra özellikle inceleyeceğimiz sorun; hemen III. cilttеki araştırmanın derinliğini gösterecek olan tek bir örnekle belirleyelim.

Marx, **Kapital**'in ilk iki cildinden itibaren, işçi sınıfının, ücretli kölelerin karşılığı ödenmemiş emeğine el koyan (sahip çıkan) kapitalistler sınıfıyla kar-

şıtlığını göstermiştir. Fakat, toplumsal sermayenin bütünü, bütün bağlantıları ve aracılıkları içinde henüz tahlil edilmemiş olduğundan, Marx özellikle birey olarak kapitalistle işçileri karşı karşıya getirir. Sermayenin bütününü değerlendirdiğinde, sadece birey olarak kapitalistin değil, toplam sermayenin de işçileri sömürdüğünü kanıtlar. İşçi sınıfının politik bilincinin oluşumu bakımından varılan bu önemli sonuç, ancak ürün fiatının ve ortalama kâr oranının belirlenişinin tahlili sayesinde mümkün olur.

Birbirlerine sıkı sıkıya bağlantılı bulunan bireysel sermayeler ve bütün kapitalistlerin kârını içeren ürün fiatının oluşumu, malların doğrudan değerine göre değil, üretim masraflarına ortalama kâr ilavesiyle satışı, içinde her kapitalistin kendi sermayesi oranında bir kâra sahip olduğu, bir tür ortak hazne demek olan işçilerin sömürüsüyle sağlanır. Ortalama kâr oranı, işçilerin tek bir kapitalist tarafından değil, toplumsal sermayenin bütünü tarafından, tüm kapitalistler sınıfı tarafından sömürülmesinin belirtisidir.

Bu, toplam sermayenin, bireysel sermayeler kütlesinin karşılıklı ilişkilerinin ve birbirlerine etkilerinin tahlili, Marx'ın şöylesi bir sonucu ulaşmasına olanak verir: «her kapitalist birey olarak, tıpkı kapitalistlerin bütünü gibi her özel üretim alanında, tüm işçi sınıfının sermayenin bütünü tarafından sömürüsüne ve sadece genel sınıf sempatisiyle değil doğrudan ekonomik çıkar yüzünden bu sömürünün oranına katılır, çünkü ortalama kâr oranı toplam emeğin toplam sermaye tarafından sömürüsünün derecesine bağlıdır (43).»

Bunun bir raslantı olmadığı sonucuna varan Marx, daha ilerde şunu belirtir: «kapitalistler, arala-

rındaki yarışmada birbirlerine üvey kardeş gibi davranmalarına rağmen, işçi sınıfının bütünü karşısında gerçek bir mason dayanışması yaratırlar (44).»

Bununla, kapitalist sınıfın korkunç sömürüsü altında olan işçi sınıfında, ancak kapitalist toplumda ekonomik bakımdan ve politik bakımdan egemen olan bir sınıf olarak burjuvaziye, burjuvazinin bütününe karşı mücadelesiyle kurtuluşunun gerçekleşebileceğinin bilincine varacağı sonucuna ulaşır.

Kapital'den alıntılarının birinde, Engels tüm yapıtın ustalıklı diyalektik yapısını belirtir. Eğer bu böyleyse, bir bütünlüğün tüm karşılıklı bağıntılarını ortaya çıkaran, tüm bilimsel aarştırmanın ip ucunu veren, tüm gerçek bilginin yolunu belirten yöntem yüzünden böyledir.

İKİNCİ BÖLÜM

Burjuva üretim tarzının ve yasalarının tahlilinde Marx tarafından uygulanan tarihsel yöntem. Kapitalizmde ve sosyalizmde yasaların özgüllükleri

I

Marx tarihsel yöntemi, kapitalist üretim tarzının icsel bağlantılarının ve bu geçiş tarzının yasalarının özgül karakterinin tahlilinde uygular. Tarihselcilik diyalektik yöntemin en önemli bir yanıdır.

Marx'a göre, burjuva ekonomi politiğinin yönteminin metafizik niteliği, diğerleri yanında, tarihselciliğin karşıtı olmak durumundan gelir. Bundan dolayı **Kapital**'in ikinci basımının son sözünde, Marx şunları yazar:

«Ekonomi politik burjuva niteliğini sürdürdüğü, yani kapitalist düzeni tarihsel ilerleyişin geçici bir devresi olarak değil de, tersine toplumsal üretimin mutlak ve en son biçimi olarak gördüğü sürece, ekonomi politik ancak sınıf mücadelesinin belirsiz kalması ya da yalıtık fenomenlerde ortaya çıkması halinde bir bilim olarak kalabilir (45).»

Marx, tarihselciliğin karşıtı olmayla eski ekonomi politiğin burjuva doğası arasına bir eşit işareti kor. Böyle düşünülebilir, çünkü burjuva ideologu kapitalist düzenin «doğal», «akla uygun», «ebedi» olduğunu kanıtlamaya çalışır; bu nedenle, mutlak ve ebedi kategorileriyle metafizik, tarihselcilikle bağdaşmaz, yöntemin hayalci niteliği ortaya çıkar.

Klâsik ekonomi politik, XVII. - XVIII. yüzyılların ideolojik hareketiyle, burjuva özü derinden anti-tarihsel olan aydınlanma felsefesiyle sıkı sıkıya bağdaşır. Bu felsefeye göre, ilgi merkezi, kendisini biçimlendiren somut tarihsel koşullara bağlı olan insan değil, tersine, zaman ve mekân dışında dikkate alınan, «soyut» bir bireydir. Bu, değişmez «normal bir doğayla» bezenmiş, toplumsal varlığıyla değil, tersine sırf psikolojik yapısıyla belirlenmiş, hayali bir insandır.

Feuerbach üzerine tezler adlı yapıtında Marx, aydınlanma felsefesi tarafından insanın ve insan toplumunun incelenmesinde uygulanan anti-tarihsel yöntemi nitelendirir; bu nitelik açıkça klâsik ekonomi politiğe uygun düşer. Marx şöyle yazar: «İnsanî öz, yalıtılmış bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Onun gerçekliği içinde bu, toplumsal ilişkilerin bütünlüğüdür (46).»

Ne filozoflar, ne de burjuva ekonomistleri sadece insanî doğanın toplumsal ilişkilerin bütünü olduğunu ve bundan dolayı, tarih içinde bu sonuncular değiştikçe onun da değiştiğini anlamadılar.

İnsanın anti-tarihsel kavranışını ortaya çıkarmak için, Adam Smith'in **Ulusların zenginliğinin doğası ve nedenleri üstüne araştırmalar** adlı yapıtının ilk sayfalarını okumak yeterlidir. İş bölümü nedeniyle Adam Smith şunları söyler:

«Oldukça avantajlı olan, bu iş bölümü... kerte kerte ve ağır ağır da olsa, tüm insanların belirli bir doğal eğiliminin zorunlu sonucudur, bir şeyi başka bir şeyle değiştirmeye ve trampa yapmaya, alışveriş yapmaya insanları iten bu eğilimdir (47).»

Adam Smith'e göre, iş bölümü, değişim (mübadele, ç. n.), ticaret insanî doğanın kendisinden kaynaklanmaktadır. Meta değişiminin koşulu olduğu kapitalist üretim tarzı da, bu açıdan, «insanî doğa»ya uygun düşer.

Anti-Dühring'de Engels kesinlikle, aydınlık felsefesini XVII. ve XVIII. yüzyıl burjuva ekonomi politiğine bağlayan ilşikiyi ortaya kor.

«Aydınlatıcılar hakkında söylediğimiz şeyler o devrin ekonomistleri için de geçerlidir. Yeni bilim, onlar için kendi devirlerinin koşullarının ve gereksinimlerinin ifadesi değil, ebedi aklın ifadesi idi; keşfettikleri üretim ve değişim yasaları, bu eylemlerin tarihsel olarak belirlenmiş bir biçiminin yasaları değil, doğanın ölümsüz yasaları idi, bunlar insan doğasından çıkan şeylerdi. Fakat aydınlıkta bakılınca bu insan, o zaman büyük burjuvaya dönüşme yolunda olan orta burjuva idi ve doğası, devrin tarihsel olarak belirlenmiş koşullarında imâlat ve ticaret yapmaya bağlıydı (48).»

Engels'in işaret ettiği gibi, sürekli evrim halinde olan olguları konu edinen ekonomi politik, yüksek düzeyde **tarihsel** bir bilimdir.

Burjuva ekonomistlerinin anti-tarihselliği gerçekten bilimsel bir ekonomi politiğin yaratılmasına engel oluyordu. Tüm **Kapital**'de olduğu gibi, **Artı-değer teorileri** adlı yapıtında da Marx, kendinden öncekilerin ve de vulger ekonomistlerin metafizik yönteminin bu görünümünü eleştirir.

Bu son yapıtında, fizyokratların ve takipçilerinin anti-tarihselliğinin yöntemlerinin karakterestik bir çizgisi olduğunu belirtir. Fizyokratlar sermayenin maddi biçimlerini, araçlarını, ham maddeleri tahlil ederek, kapitalist üretimin toplumsal ilişkilerini hesaba katmıyorlardı. Böylece kapitalist üretim tarzı bir tür doğal ve ebedi biçim haline geliyordu.

Marx aynı eleştiriyi Smith ve Ricardo'ya karşı yöneltti. Marx'ın, Smith'in değer kavramında tarihselliğin belirli ögelerine dikkati çektiği doğrudur. Smith, değer yasasının basit meta ekonomisi koşullarında, kâr ve rant gibi yeni faktörlerin ortaya çıktığı kapitalist üretim koşullarından bir parça farklı biçimde işlediğini ve kendini gösterdiğini ileri sürer. Mallar ilkel, az evrimleşmiş toplumda ancak kendi değerine göre mübadele edilir, diye düşünüyordu.

Gelişmiş bir toplumda, malların değerlerine göre mübadele olmaz, olamaz, çünkü, kapitalist daha az miktarda emeği daha çok miktarda emekle mübadele etmeğe hazırlanır, der Smith. Buradan Smith, «medeni» toplumda, değişim değeri sadece emeğe dayalı bulunan, çok az mal olduğu sonucuna varır. Ve de kâr ve rant'ın, malların değerinin oluşumuna eşitce katıldıklarını ifade eder.

Marx'ın gözünde, Smith'in değeri, kapitalist meta üretiminin değer yasasının işleyişinde belirli bir değişikliğe yol açtığını ve sonuç olarak, tarihsel koşulların değişmesinin, bu yasanın bir başka kavranışını yükümlü kıldığını anlamaya çalışmış olmasındadır. Ama Smith, onu bir çıkmaza sokan bu çelişkiyi çözmede yetersizdi. Marx bu konuda şunları yazar:

«Adam Smith'in teorik gücü, bu çelişkiyi hissetmiş olması ve belirtmesindeyse, onun teorik zayıflığı, genel yasayı incelemesi; hatta metaların basit

değişimine uygulaması sırasında bu çelişkinin onu şaşırtmış olmasında; bu çelişkinin nasıl, olgunun başlangıcı olarak, emek kapasitesinin kendisini bir meta haline getirdiğini ve bir özgül meta olarak, kendi değişim değeriyle bu durumda hiçbir ilgisi olmayan onun kendine özgü kullanım değerinin, değişim değerinin yaratıcı enerjisini meydana getirdiğini anlamış olmasında yatar (49).»

Ricardo, Smith tarafından yapılmış olan, çelişkinin tüm tarihsel tahlilini yadsıyarak, bu çapraşık durumdan uzak durur. Değer yasasını savunur, ama yeni tarihsel koşulların ortaya getirdiği görevi kesinlikle görmez. Marx bu konuda şöyle yazar:

«Değer yasasının sermaye oluşumuyla yol açtığı, **bu özgül evrim,** onu bir an bile şaşırtmaz, hatta ilgilendirmez (50).»

Marx, bilinen bilimsel tutarlılığıyla, Ricardo'da da tarihselciliğin belirli unsurlarının bulunduğuna işaret eder. Kâr oranının düşüş eğiliminde oluşunda, Ricardo içgüdüsel olarak kapitalist üretim tarzının tarihsel sınırlarını, kendisinin burjuva sözcülüğünde tehlike çanı çaldırtan şeyi hisseder. Bu durumda bile, Ricardo tarihsel tahlilden oldukça uzak kalır ve kâr oranının düşüş eğiliminde oluşunun nedenini, toplumsal, geçici bir biçim olan, kapitalist üretimde değil... doğada görür. Yöntemin anti-tarihselliği, onu sermaye olarak ilkel avcıların silahlarını bile saymaya götürür.

Bu anti-tarihsellik, vulger ekonomistler söz konusu olmaksızın, Smith ve Ricardo'nun tüm görüşlerinde vardır. «Ulusların zenginliği» nden, bunların nedenleri ve kaynaklandığı yerlerden, emekten, kârdan, ranttan, paradan, vs. den söz ettiklerinde, bir an bile, özgül koşulların etkilerinin söz konusu oldu-

ğu düşüncesi onların aklına gelmez. Bütün bu fenomenler, hiçbir tarihsel tahlili gerekli kılmayan «doğal» ve «ölümsüz» şeyler olarak sunulurlar. XVIII. yüzyılın aydınlatıcılarının felsefesi örneğinde olduğu gibi, bunların verdiği örnek de, anti-tarihselliğin burjuva ideologlarında kapitalizmi eleştirel tahlile karşı savunmak için kullanılan bir kalkan olduğunu açıkça göstermektedir.

Aslında klâsik burjuva ekonomi politiğinin temsilcilerinin benzeri olan, halihazır burjuva savunucuları, bile bile, kapitalizmi mümkün üretimin biricik toplumsal biçimi kılmak için tarihsel bağlantıları gizlerler.

Günümüzde bile, emperyalizmin yol açtığı, toplumsal altüst oluşların ve emekçi kitlelerinin olağanüstü sefaletinin ortaya çıkışıyla, milyonlarca insan giderek burjuva düzeninin bu afetlerin sorumlusu olduğunu kavrarken, burjuvazinin savunucuları kapitalizmi temize çıkarmak ve aklamak adına, ikiyüzlülükle «insanî doğa» ya başvurmaya devam ediyorlar.

Böylelikle İngiliz ekonomisti Keynes, yoğun işsizliği ve ekonomik bunalımları «insanî doğa»nın insanları, gelirlerindeki artıştan daha az tüketime itmiş olan, tarihsel-üstü bir «psikolojik yasa» ya bağlıyor. Kişisel tüketimleri için kaynaklarını kullanmaktansa onların bir kısmını biriktirmeyi daha çok seviyorlar. Bütün kötülüklerin nedeni işte buydu. Sosyalist ülkelerdeki ve halk demokrasilerindeki «insanî doğa» işsizliği, bunalımları ve kapitalist toplumun diğer kusurlarını ortadan kaldırmayı engelleyememişti, bu durumda Keynes temize çıkmıyordu.

Marx sık sık, burjuva ekonomistlerinin kapitalist üretim tarzının tarihsel niteliğini gözden gizlemek

açısından, onun hedefinin tüketim olduğunu belirttiklerine işaret eder.

Bugün de burjuva ekonomistlerinin tavrı budur. Keynes, tüm ekonomik faaliyetin tek sonucunun tüketim olduğunu yazar.

Bu aldatmacanın anlamı açıktır; durum böyle olunca, bunalımların, işsizliğin, kitlelerin sefaletinin kaynağını kapitalist üretim tarzının doğasında değil de, uyduruk bir takım hal ve durumlarda, örneğin psikolojik düzende aramak gerekir. Keynes bu nedeni insanların *gelirlerinin imkân verdiğinden daha azını* tüketmek eğiliminde olmalarında bulur. Bu savlarda en ufak bir gerçek payı yoktur. Kapitalist üretim tarzının başlıca hedefi insanların gereksinimlerini karşılamak değil, işçileri sömürerek artı-değere zorla elkoymaktır. Çünkü bu amaç ancak, tüketicilerin büyük bir kısmını teşkil eden emekçilerin soygunuyla sağlanmış olabilir, burada bu, kapitalistlerin gelirleri tarifi imkânsız bir biçimde büyürken, kitlelerin tüketiminin düşüşünün başlıca nedeninin araştırılmasında yatan şeydir.

Olgular, burjuva toplumunun savunucuları tarafından tasarlanmış olan tarihsel-üstü ilkeleri yalanlamaktalar. Kapitalist ülkelerde kitlelerin yoksullaşmasının gerçek nedenlerini saptıranlar sadece emperyalizmin tanınmış savunucuları değil, aynı zamanda sağ sosyalistlerdir. Sağ işçi partilerinin liderleri, örneğin, bütün kötülüğün, henüz toplumun yönetici ilkesi haline gelmemiş olan «tüketim psikolojisi» nden kaynaklandığını ileri sürerler. Bunlar kapitalistlere, burjuva toplumunun, milyonlarca emekçinin sömürülmesinin kesin yasa olduğu bu toplumun temeli olarak tüketiciler kitlesini almayı, bir avuç kapitaliste âzami kârı sağlamak açısından bu toplamda... tü-

keticinin çıkarı ilkesini yönlendirici ilke olarak kabul etmeyi öğütlerler. Kapitalist üretim tarzının tarihsel özelliklerini sinsice tahrif ederek soyguncu doğasını gizleyerek, burjuva ideologları, onun varlığını ebedileştirmeye çabalarlar. Eski vulger ekonomistler, burjuva düzeninin ölümsüz ve değişmez niteliğini kanıtlamak uğruna anti-tarihsel yöntemi kullanırlar. Uzun süreden beri paslanmış olan bu silaha aynı şekilde halihazır tutuculardа başvurmaktadırlar. Bunları birbirinden ayıran şey, birincilerin henüz gelişmekte olan kapitalizmi savunmaları yanında, Keynes ve benzerlerinin miyadı dolmuş, yokolmaya yönelen bir kapitalizmi göklere çıkarmalarıdır.

II

Burjuva ekonomistlerinin anti-tarihselciliğinin karşısına Marx, sorunların bütünlüğünün tahlilince eksiksizce uyguladığı kendi tarihsel diyalektik yöntemini getirdi. Ekonomik doktrinler tarihinde ilk defa olarak Marx, ekonomi politiği üretim tarzlarını, somut tarihsel koşullarla sıkı bir bağlantı içinde inceleyen bir bilim haline getirdi.

Kapital'in I. cildinden yaptığı alıntıda Engels, bu bakımdan Marx'ın teorisi ile burjuva ekonomi politiği arasındaki köklü ayrımı açık bir biçimde ifade eder.

«Ekonomi politik şimdiye kadar matematikten daha soyut, daha genel bir bilimdi. Marx'ın kalıcı değerini, bu sınırlı kavrayışa son vermiş olmasından buluyoruz. Bu yapıtın yayınından sonra, artık örneğin köle emeği ile özgür ücretli emeği, aynı köle emeği etiketi altında geçiştirmek mümkün olmayacaktır; artık, serbest rekabet tarafından nitelendiri-

len yasalar, büyük endüstri için geçerli yasalar olarak ele alınamıyacaklar ve başka bir süreç biçimi olmaksızın antik çağ ilişkilerine veya orta çağ loncalarına kadar geçerli şeyler olarak ele alınmıyacaklar, yahutta halihazırda bu yasalar önceki ilişkilerle uygun düşmedikleri zaman da çarpıklıkla suçlanamıyacaklardır (51).»

Meta üretimi düzeninde emeğin sonuçlarının neden değerde kristalleşmiş olduklarını, meta değerinin neden belirli biçimler halinde ifade edildiğini vs., anlamaya hiç çaba harcamamış olan burjuva ekonomistlerinin tersine, Marx doğrudan doğruya dikkatini sorunun bu yönü üzerine yoğunlaştırdı. Smith ve Ricardo için, temel sorun değerin **büyüklüğü** idi. Meta biçiminin emek ürünü tarafından, belirli bir tarihsel çerçevede elde edildiğini, üretimin ve meta değişiminin tarihsel özelliklerini gizlediğini ve sadece metanın, onda yoğunlaşmış bulunan emeğin özgül karakterinin tahlilinin, üretimin kapitalist tartarzını, doğasını, paranın, kârın, sermayenin doğasını, anlamaya olanak verebileceğini düşünemiyorlardı. Örneğin, burjuva ekonomistleri tarafından antitarihsel bir biçimde incelenmiş olan para, onlara göre ancak, metanın doğasından bağımsız olan, basit bir dolaşım aracı idi.

Kapital'in I. cildinde, Marx bu dar görüşlülüğe işaret eder. Burjuva ekonomi politiği, sonuçta yetersiz bir biçimde, değeri ve onun büyüklüğünü tahlil ederek, değerin içeriğinin neden bu biçimi aldığını, başka bir deyimle, neden emeğin değerle ifade edildiğini ve emek süresinin, ölçüsünün, emek ürününün değerinin büyüklüğü içinde açıklandığını hiçbir zaman sormadı.

«İlk bakışta, insanın üretime ve üretim ilişkileri-

ne egemen olması yerine, üretiminin ve üretim ilişkilerinin insana egemen olduğu toplumsal bir dönemin malı olarak ortaya çıkan biçimlerin bu toplumun burjuva bilincine, üretken emeği kendisi kadar apaçık doğal bir zorunluluk olarak görünmesidir. Burjuva bilincinin burjuva üretiminden önce gelen toplumsal üretim biçimlerine, kilise babalarının Hıristiyanlık öncesi dinlere baktıkları gibi bakması hiçte şaşırtıcı değildir (52).»

Bu satırlar, emek ve meta üretimi çerçevesinde emeğin ürünleri tarafından sağlanan özgül toplumsal biçim sorunu karşısında, burjuva ekonomi politiğinin karakterestik, kayıtsızlığın aydınlık bir biçimde gösterirler; Marx, aynı zamanda burjuva ekonomi politiğinin yönteminin zayıflığını ve Marx'ın yönteminin gücünü gösteren çok önemli bir not ekler:

«Klâsik ekonomi politik, meta tahlilini ve özellikle bu metanın değerinin, değerin değişim değeri haline geldiği biçimin tahlilini hiçbir zaman sonuçlandıramadı ve başlıca kusurlarından biri de bu idi. Adam Smith ve Ricardo gibi, en seçkin temsilcileri, açıkça, değer biçimini bir takım farksız yada metanın kendi doğasıyla hiçbir içsel ilişkisi olmayan şey lermiş gibi sözkonusu ediyorlardı. Sadece bu değildi, çünkü nicel olarak değer onların dikkatini çeliyordu. Burada doğru çok derindedir. Emek ürününün değer biçimi halihazır üretim tarzının en genel en soyut biçimdir ki toplumsal üretimin özel bir tarzı oluşuylada tarihsel bir nitelik kazanır. Eğer her toplumda bütün üretimin doğal, ölümsüz biçimi olarak ele alınmak yanılgısına düşülürse, zorunlu olarak değer biçiminin özgül yanı, daha sonra meta biçimi ve çok gelişmiş bir derecede, para biçimi, sermaye biçimi, vs., gözden kaçırılır (53).»

Marx, tahlilinin bütün gücünü, meta üretiminin egemenliği altında, değer biçimine bürünen, emeğin sonucu ortaya çıkan gerçeklerin üzerinde yoğunlaştırır. Ona metayı ayırdetme olanağı veren şey, burjuva üretim tarzının geçici olduğunu ve ölümsüz olmadığını, incelemesiyle kanıtladığı ilkel hücre oluşudur. Seçkin burjuva ekonomistleri, meta kadar görünüşte kaba ve genel bir şeyin gerisine itilmiş olan oldukça karmaşık dünyayı şüpheyle karşılamadılar. Bu, gelişmesinin ilk basamağındaki biçimiyle, kapitalist evreni, onun gelişmesini, karmaşık ilişkilerini ve çelişkilerini yansıtan, «küçük evren» i keşfeden Marx'dır. İşte bundan dolayı **Kapital**, meta tahliliyle kapitalist üretim tarzının bu ilkel hücresini ilk olarak sahneye çıkartır. Marx'a, kapitalizmi **tarihsel olarak,** geçici ve ölümsüz olmayan bir üretim tarzı olarak nitelendirmek olanağı veren incelemesinin çıkış noktası budur. En basit biçimden başlayarak, **meta** biçimini, burjuva üretiminin hiçbir zaman **mutlak olmayan ve özgül** olan karakterini inceledi. Ürünün meta biçiminin ve metanın tüm «gariplikleri» nin, başlangıç olarak, emeğin sahip olduğunu toplumsal özgül karakteri gösterdi. Metanın kullanım değeri ve değeri içerdiğini ortaya koyduktan sonra, bütün toplumsal oluşumlarda emeğin tüketim maddeleri yarattığını ama bunun sadece değerinde üretildiği ve emeğin ürününe değer biçimini verdiği özel tarihsel koşullarda olduğunu belirtti.

Emek bu niteliğe, üretim araçlarının özel mülkiyetinin egemen olduğu ve özel emeklerin bütününün toplumun toplam emeğini meydana getirdiği, üreticilerin ancak değişim sayesinde toplumsal ilişki halinde oldukları dönemde ulaşır. Emeğin ve metanın ikili karakteri, buradadır. Marx değer biçimine dışsal bir

eklenti olarak değil, belirli tarihsel koşullarda emeğin ürününün içinde bir mülkiyet olarak varır. Bu temel üstünde, sadece değişimin basit bir teknik aracı olarak değil, zenginliğin cisimleşmesi olarak, ya da Marx'ın terimlerini kullanarak, zenginliğin «mutlak toplumsal biçimi», metalardan ayrılmış ve özerk hale gelmiş olan metaların değeri, değer biçimi olarak paranın somut tarihsel bir tahlilini verir.

Marx, diğer oluşumlarda (toplumsal, ç. n.) emeğin toplumsal karakterinin aynı olmadığını, ürünlerinin değer biçimini almadıklarını gösterir.

«Metalar dünyasının bütün gizemciliği, meta üretiminde emeğin ürünlerini bir sis bulutuyla kaplayan tüm büyücülük ve hayaller dünyası, başka üretim biçimlerine başvurmamızla yok olup giderler (54).»

Marx özellikle, bireysel güçlerin tek bir toplumsal güç olarak harcandığı geleceğin komünist toplumunu işaret ediyor. Orada emek ürünleri meta biçimini almaz ve de o durumda değer biçimi söz konusu olmaz. O, burjuva üretim ve dolaşım yasalarının ve ölçütlerinin artık uygulanamaz olduğu, ayrı bir üretim tarzıdır.

Böylelikle, meta da ve emek te, metaların üretiminin ve değişiminin özgül niteliğini meydana getiren şeyi ayırdederek, Marx bunları ayrıntılı tahlil eder ve henüz gelişmesinin ilk evresinde olan, kapitalizmi geçici bir biçim yapan ve toplumsal zenginliği mutlak kılmayan çelişkileri keşfeder. Meta biçiminin kapitalist toplumu nitelendirdiğini bütünüyle göstererek, Marx meta üretiminin ve dolaşımının başka (toplumsal, ç. n.) oluşumlarda da varolduğunu ve varolacağını hatırlatır. Bu biçimin bir tür soyutlama olarak, genel bir takım şeyler olarak ortaya çıktığını, meta üretiminin ve dolaşımının tarihsel özellikle-

rinin tahlili olmaksızın bunun kavranamıyacağını sonuç olarak belirtir.

Kapital'in I. cildinin bir notunda, Marx bu konuda şunları yazar:

«Ne var ki, meta üretimi ve meta dolaşımı, aynı kapsamda ve ölçüde olmasa bile, birbirinden çok farklı üretim tarzlarında kendilerini gösteren fenomenlerdir. O halde, sadece hepsinin ortak olduğu meta dolaşımının soyut kategorilerini bilmekle, üretim tarzlarının özgül farklılıkları üzerinde henüz hiç bir şey bilinmiş olamaz ve bunlar hakkında hiçbir yargıya varılamaz (55).»

Marx, meta incelemesini kapitalist üretimin temel hücresi olduğundan dolayı sınırlandırmaz. Meta üretiminin ve dolaşımının hangi tarihsel koşullarda kapitalist üretim tarzının doğuşuna yol açtıklarını gösterir. Metaların basit üretim ve değişiminden bunun kapitalist biçimine geçişini belirli tarihsel koşullar yol açar. Marx bunları ilkel birikim bölümünde yazar. Meta üretiminin belirli bir gelişme derecesinde, üretim araçları üreticileri ayırır: paranın ve üretim araçlarının sahipleri bir yanda, tüm üretim araçlarından yoksun, emek güçlerinin satıcısı, özgür işçiler bir yandadır. Bu koşulda ve sadece bu koşulda, kendi kendilerine sermaye olmayan, para ve meta sermaye haline dönüşürler:

«O halde, **ilkel** denen **birikim, üreticiler** ve **üretim araçlarının ayrılmaları tarihsel süreci**nden başka hiçbir şey değildir. Birikim «**ilkel**» olarak ortaya çıkar, çünkü **sermaye**nin ve ona denk düşen üretim tarzının **tarih öncesini** oluşturur (56).»

Marx ilkel birikimi, Batı Avrupa ülkelerinde XV. ve XVI. yüzyıllara oturtur. Kendine has deyişiyle, tarihin «insanlığın yıllıklarında yadsınmaz bir biçimde

kan ve ateş dolu kelimelerle kaydettiği» bu üreticilerin kamulaştırılması sürecinin heyecan verici tablosunu resmeder.

Ama bir defa tamamlanmış olan üreticilerin ve üretim araçlarının ayrılması sürecini, kapitalist üretim tarzı sık sık tekrar eder. Üretim araçlarından yoksun ve kendi emek gücünü satmaya zorunlu işçiler olmaksızın sermaye oluşmaz. Marx'ın meta biçiminde keşfettiği özgül çizgi, meta da, emek gücü olarak büyük bir parıltıyla ortaya çıkar. Tarihsel olarak sınırlı bir (toplumsal, ç. n.) oluşum olarak, kapitalist üretim tarzının tüm gizi, bu özgül metanın ikili karakterinde yatar. Bu metanın kullanım değerinin özgün niteliğini veren şey, emek gücünün tüketim sürecinin aynı zamanda artı-değerin oluşum süreci olmasıdır.

Kapitalist üretimin marksist tahlili, aynı zamanda sosyalist toplumda meta üretiminin özelliklerini anlamaya yardım eder. S.S.C.B. de olduğu gibi, sosyalist düzende meta üretimi ve dolaşımı henüz vardır. Bilindiği gibi Leninizmin düşmanları, troçkistler, bankalardan, Sovyetik ticaretten, vs., yana olmanın kapitalist bir nitelik taşıdığını iddia ederler. Komünist Partisi, yeni tarihsel koşulların, yani sosyalist düzende meta üretiminin ve dolaşımının cahili olduklarının belirtisi olan bu safsatayı resmen çürütmüştür. Emek ürünlerinin bu düzende aldıkları meta biçimi bütünüyle yeni bir içerikle ifade edilir. Meta üretimi ve dolaşımı alanı kapitalist topluma göre belirli bir biçimde sınırlıdır.

Sosyalist düzende, emek gücü bir meta olmaktan çıkar. İşçilerle üretim araçları arasında artık kopukluk yoktur, üretim araçlarının özel mülkiyeti ortadan kalkmıştır. Bu durumda sosyalist toplumda ka-

pitalist üretimin en önemli koşulları, insanın insanı sömürmesi, ortadan kalkmıştır. İşte bundan dolayı sosyalist toplumda meta üretiminin ve dolaşımının tarihsel incelenişi, özel anlamda bir meta üretiminin, sosyalizmi güçlendirmeye ve geliştirmeye komünizmin daha alt düzeyinden daha üst düzeyine ağır ağır geçişi kolaylaştırmaya yönelik bir meta üretiminin söz konusu olduğunu kesinlikle ortaya kor. Meta üretimi ancak sosyalist düzenin zaferinden sonra, iki sosyalist mülkiyet biçiminin, Devlet mülkiyetinin ve kooperatif ve kolhoz mülkiyetinin henüz varlığını sürdürdüğü ölçüde, aynı zamanda ürünlerin doğrudan üleşiminin henüz hatalı olduğu maddi koşullar varolduğu sürece devam eder. Bu koşullar ortadan kalktığı zaman meta üretimi yok olacaktır. Ürünlerin meta biçimi içinde bu böyle olacaktır. Milyonerler varlıklarını sürdürdükleri sürece meta üretimi ve dolaşımı hiçbir şekilde ortadan kalkmıyacaktır.

Marx tarafından ekonomik olayların özelliklerinin incelenmesine uygulanan tarihsel yöntem böylelikle bize, gerçek bilimsel bilginin yolunu gösterir. Kapitalist üretim tarzının marksist tahlilini güçlü kılan şey, olayların tarihsel koşullarını apaçık ortaya koymuş olmasıdır. Örneğin, Kapitalist düzende makinaların kullanımını ele alalım. Genel olarak makine, emek süresini kısaltır ve verimliliği artırır. Ama, kullanıldıkları tarihsel koşullarda, makinaların kullanımının toplumsal niteliği, bütünüyle tarihsel koşullara bağlıdır. Marx, makinaların işçiler üzerindeki, tüm üretimin gelişmesi, etkenliğinin ve etkinliğinin özgül karakterini kaydeder. Kapitalist düzende, makinalar artı-değer oranının yükseltir ve artı-değeri yaratan diğer faktörü, yani işçi sayısını azaltır. Bu durumda kapitalistler, işçi sayısının azlığını

gidermek, makinalar tarafından yapılan üretime el koymak için, iş gününü azamiye çıkarmak üzre çaba harcarlar.

Bunun sonucu olarak, üretkenliği artırdığı için emek süresinin azaltılmasını zorunlu kılan makinaların kullanımı, kapitalist düzende iş gününün uzatılmasını doğuran bir faktördür.

«Bu durumda ki, bu ekonomik paradoks, emek süresini kısaltmanın en güçlü aracının, (yani makinanın, ç. n.) garip bir altüst oluşla, işçinin ve ailesinin bütün ömrünü, sermayenin değerine değer katmak için kullanılabilen zaman haline dönüştüren hiç şaşmaz bir araç haline gelmesidir (57).»

Bu «ekonomik paradoks» un örtüsünü kaldırarak, Marx bir defa daha göstermiştir ki, bu olgu kapitalist üretim tarzının geçici karakterini apaçık gösterir. Emeğin verimliliğinin artırılmasının sermaye bakımından kesin bir önemi yoktur. Ancak kârın yükselmesine yol açtığı oranda bu sermaye için avantajlıdır. Aksi halde buna karşı olur. Sermaye, durum açıkça verimliliğin artmasına yol açsa da, hiçbir zaman canlı emekte tasarruf etmek ve ölü emek miktarını artırmak yolunu tercih etmez. Eğer canlı emeğin sömürüsü ona daha fazla kâr sağlıyorsa, bütün olanaklarıyla, üretimde yetkin makinaların kullanımına engel olur. Marx sermaye ile ilgili olarak şunu belirtir, üretici güç ancak ölü emek fiatı yükselmediği halde, canlı emeğin ödenmiş olan payında daha fazla tasarruf etmesi durumunda yükselir.

Lenin'in belirttiği gibi, emperyalizm döneminde büyük sanayilerin sermayesine daha avantajlı bir seviyede fiatlar sağlayan tekeller, teknik ilerlemeyi engellerler. Bu durum gösterir ki, üretimin toplumsal tarzının ilerici niteliği, emeği verimliliğini yükseltme

kapasitesiyle ölçüldüğünde, kapitalizm zamanını doldurmaktadır. Marx böylelikle kapitalizmin tarihsel sınırlarını ve bu düzenin yıkılışının kaçınılmazlığını da belirtir.

«Kapitalizmin tarihsel misyonu, geometrik bir ilerleme içinde, insanî emeğin verimliliğini köklü bir biçimde ilerletmek, zenginleştirmektir. Burada olduğu gibi, verimliliğin gelişmesine engel teşkil etmesinden bu yana kendi misyonuna, eğilimine ters düşer. Bununla, bir defa daha açıkça kanıtlar ki, kendi çöküş dönemine girmiştir ve giderek bu yolda ilerlemektir (58).»

Makinaların kullanımı, kapitalist üretim tarzından farklı olarak sosyalist toplumda sınır tanımaz, toplumda emek tasarrufu sağlarlar ve işçilerin emeğinin yükünü hafifletirler. Giderek daha geniş bir alanda kullanılırlar, çünkü sosyalist toplumu canlı emeği tasarruf etmekle yükümlüdür ve insanın gereksinimlerini karşılamaktan başka bir sorunu yoktur. Sosyalist toplumda canlı emek, ölü emeğe egemendir ve kapitalizmde olduğu gibi bunun tersi varit değildir. İşçi, randımanı yükseltmeye hizmet eden makinelerin basit bir uzantısı olmaktan kurtulur, bu onun maddi ve kültürel rahatlığını sağlamak için kaçınılmazdır.

Marx, kapitalist düzende makinaların kullanımının görece dar sınırlarını açıklayarak, tarihsel yöntemin uygulanışının bir modelini verir. Böylelikle, Marx burjuva üretim tarzının tüm görünümlerinin **tarihsel** içeriğini tahlil eder ve kapitalist toplumun geçici niteliğini gösterir. Onun bilimsel yönteminin altedilemiyecek gücü buradadır.

III

Kapitalits üretim tarzının **yasaları**nın özgül ka-

rakterinin incelenmesi, aynı zamanda tümüyle bilimsel ve diyalektik düşüncenin ne olduğunun bulunmasıdır. Marx bunun hangi biçimler altında hareket ettiğini ve belirdiğini gösterir, ve gelecek komünist toplumun yasalarını içeren olağanüstü önemde bilgileri verir.

Kapital'in ikinci basımının (Almanca, ç. n.) sonsözünde yer almış olan alıntılardan, Rus ekonomisti Kaufmann'a ait bölüm, Marx'a göre ekonomik yasaların tarihsel bir karaktere sahip olduğunu belirtir:

«Ama, denilebilir ki, ekonomik hayatın genel yasaları bir ve her zaman aynı şeylerdir, bugüne ya da geçmişe uygulanabilirler. Marx bunu kesinlikle reddeder. Ona göre bu türlü soyut yasalar yoktur... Tam tersine, ona göre, her tarihsel dönemin kendine özgü yasaları vardır... Bir ekonomik yaşam biçimi belirli bir gelişme dönemini yaşar ve geride bırakır, ve bir evreden diğerine geçer geçmez, başka yasalarla yönetilmeye de başlar (59).»

Marx'ın yöntemine bilimsel değerini kazandıran şey, «belirli bir toplumsal varlığın doğuşunu, yaşayışını, gelişmesini ve ölümünü ve yerini daha yüksek bir varlığa bırakmasını düzenleyip yöneten yasaları ortaya koymuş olmasıdır (60).»

Marx, Rus ekonomisti, toplumsal yasaların tarihsel karakterini, her üretim tarzının gelişmesine «özgü», özgül ve özel karakter belirttiğinde onu onaylıyordu. **Kapital,** kapitalist üretim tarzının doğuşunun, gelişmesinin ve çöküşünün, özel tarihsel yasalarının inceleniş modelidir.

Elbette, bu bütün toplumsal oluşumlarda etken olan genel ekonomik yasaların ortaya konmasında Marx'a engel olmaz; o her zaman bunları bilmenin büyük önemine işaret eder... **Ekonomi politiğin eleş-**

tirisine katkı'nın girişinde, kesinlikle, toplumsal üretimin gelişmesinin bütün derecelerinde geçerli olan genel yasaların önemini açıklar. Bütün tarihsel dönemlerin, somut tarihsel dönemler incelenirken gözden uzak tutulmaması gereken, belirli ortak çizgileri, belirli genel belirlenimleri ortaya getirdiğini işaret eder.

«**Genel olarak üretim** bir soyutlamadır, ama ortak çizgileri işaret ederek ve belirterek bizi tekrardan alıkoyduğu ölçüde rasyonel bir soyutlamadır. Bununla beraber, karşılaştırma yapmak olanağı sağlayan **bu genel karakter** ya da bu ortak çizgiler, çeşitli belirlenimlere yol açan farklı unsurların çok karmaşık bir bütünlüğünü de meydana getirirler. Bu niteliklerden bazıları bütün dönemlerde, diğerleri sadece birkaç dönemde ortaya çıkarlar. Bu belirlenimlerin bazıları, hem en eski dönemin, hemde en modern dönemin ortak nitelikleri olarak ortaya çıkarlar. Hiçbir üretim bunlarsız tasavvur edilemez (61).»

Marx'ın kendisini üretimin genel yasalarını anmakla sınırlamadığı bilinir. Aynı yapıtın önsözünde, açıkça toplumun gelişmesinin genel yasalarının teorisi olan tarihsel maddeciliğin parlak bir tanımını verir. Marx, somut tarihsel biçimi altında üretim tarzlarının evrimini, belirli üretim tarzlarının diğerleriyle yer değiştirmesini açıklayan, bütün toplumsal oluşum için geçerli en önemli yasayı formüle eder. Söz konusu olan üretim ilişkileri ile üretici güçlerin niteliği arasındaki zorunlu uyum yasasıdır. Marx, bilimsel olarak, kapitalist üretim tarzının gelişmesinde bu yasanın etekenliğini keşfetti ve açıkladı.

Marx, birçok defa **Kapital**'de, kapitalist üretim tarzına olduğu kadar diğer üretim tarzlarına da özgü olan belirli genel tanımları belirtir. Örneğin, üre-

tim sürecının toplumsal biçimi ne olursa olsun, bu biçim devirli olarak aynı evrenlerden geçmek ve devam etmek zorundadır. Diğer bir deyişle, yeniden üretim, bütün oluşumlara özgü olan, onsuz toplumun var olamıyacağı, genel bir fenomendir.

J. Stalin, kapitalist üretimi olduğu kadar sosyalist üretimi de anlamak için genişletilmiş yeniden üretimin marksist şemalarının büyük önemine işaret eder. Toplumsal üretimin iki seksiyon halinde bölünmesi (üretim araçları ve tüketim maddeleri), bunların karşılıklı ilişkileri, genişletilmiş yeniden üretim sırasında üretim araçları üretiminin önemli ölçüde büyümesi, birikimin biricik kaynağı olarak ek üretim, vs., bütün bu marksist ilkeler, birbirlerinden köklü ayrımlarına rağmen kapitalist üretim tarzı için olduğu kadar sosyalist üretim tarzı içinde geçerlidirler. Toplumsal gelişmenin gerçek akışını kavramak bakımından, üretim ilişkileriyle üretici güçlerin niteliği arasındaki uygunluk yasası gibi belirli genel yasalar önemlidirler.

Genel yasaları önemli kılan şey, onların etkinliği sayesinde, tarihsel evrimin bütün evrelerinin toplumsal gelişmenin zorunlu ve biricik süreci içinde bağlantılı oluşudur. Tıpkı her özel tarihsel oluşumun özgül yasalarının önemli oluşu gibi, bütün oluşumlar için geçerli olan genel yasaları da gözden ırak tutmak ya da bilmemek haksızlık olur. Örneğin, doğa bilimleri, maddenin hareketinin, niteliksel olarak değişik, her özel biçiminin: mekaniğin, kimyanın, biyolojinin, vs., özgül yasalarını keşfettiler. Eğer bilim, sadece bu özgül yasaları hesaba katar ve maddenin hareketinin genel yasalarını bir yana bırakırsa, doğa bize gerçekte olduğu gibi, bağlantılı ve bir tek bütün olarak görünmeyecek, birbirlerinden yalıtılmış

alanlar bütünlüğü olarak görünecektir. Bu açıdan, organik doğa ve organik olmayan doğa, birbirinden yalıtılmışa benzeyen farklı görünümleriyle bize görünecektir. Maddenin hareketinin özgül biçimi olarak yaşamın kaynağı kavranamıyacaktır. Başka bir ifadeyle, bilim doğanın içinde değerlendirilmemiş olduğu döneme geri dönmek için birkaç yüzyıl gerileyecektir.

Gerçekte, maddenin hareketinin her biçimi, özgül yasalarla olduğu kadar, bir tek ve aynı maddenin bütün biçimleri için geçerli olan genel yasalar tarafından da yönetilir. Dünyanın birliği maddiliğinde yatar. Genel yasalar her birinin gelişmesinin doğanın zorunlu ve biricik zincirinin bir halkasını meydana getirdiği, maddenin hareketinin bütün biçimlerini, bağlantılı ve tek bir bütün olarak bir araya getirir. Enerjinin korunması yasası ve dönüştürülmesi yasası, örneğin doğanın genel bir yasasıdır, bu yasanın yaygın bir uygulanışıdır.

Genel yasaların bilgisi doğa bilimlerinde olduğu kadar toplumsal bilimlerde de önemlidir. Toplumun gelişmesinin özgül yasaları, bir toplumsal oluşumu diğerinden niteliksel olarak farklı kılan şeyi açıklar. Fakat sadece özgül yasalar hesaba katılırsa, verili bir toplumsal oluşumun ancak özel çizgileri açıklanacaktır; yani böylelikle, hemen hemen aynı derecede önemli olan toplumsal evrim tablosunun diğer yanı, farklı oluşumlar arasındaki karşılıklı bağlantılar karanlığa itilerek, ancak görevin bir bölümü tamamlanacaktır. Toplum tarihsel olarak bağlantılı ve tek bir bütün teşkil etmeyecek, tersine birbirlerinden doğmayan çeşitli, olağan, özerk yapıların mekanik bir toplamı olacaktır.

Anti-bilimsel kavrayışın izlenmesi, tarihin raslan-

tısal bir niteliğe sahip olduğu sonucuna götürecektir. Neden ilkel komünü, köleci toplumun, onu da feodal toplumun, vs. izlemiş olduğunu açıklamakta olanaksız kalacaktır. Bütün bu fenomenler ancak bir tesadüf sonucuymuş gibi olacaktır.

Eğer özgül yasaların toplumun evriminin bütün evreleri için geçerli olan ve üretimin en genel ilişkilerini yansıtan genel ekonomik yasalarla aynı derece oldukları hatırlanırsa, durum tamamen bambaşka olacaktır. Örneğin, üretim ilişkileriyle, üretici güçlerin niteliği arasındaki uyumluluk yasasını ele alalım. Bu yasa, tüm üretim tarzının, üretim ilişkileriyle üretici güçler arasındaki belirli karşılıklı bağıntıyı içerdiğini ifade eder. Üretim ilişkilerinin gelişmekte olan üretici güçler üzerinde tutucu oldukları ve üretici güçler tarafından zorlandıkları, bu durumun onlar arasında çelişkilere yol açtığı bilinir. Zorunlu uygunluk yasasının etkinliği sonucu da, üretim ilişkileri uzun süre üretici güçler üzerinde onları frenleyici olarak kalamazlar, sonuç olarak eski ilişkiler yerini yenilerine bırakırlar.

Kapitalizmin özel yasaları gibi, bu genel yasa da, açıkça, neden kapitalizmin yıkıntıları üzerinde, bir başkasının değil de kesinlikle sosyalist toplumun doğacağını açıklar. Olgu, kapitalizmin yasalarının, kapitalist üretim ilişkilerini aşan üretici güçleri yaratmış olmasıdır. Üretim ilişkileri özel kapitalist ilişkiler olarak hüküm sürerken, üretici güçler nitelikleriyle toplumsal hale geliyorlar. Bu durumda, kapitalizm bünyesinde kesinlikle sosyalist olan yeni üretim ilişkilerini zorunlu kılan maddi bir temel yaratıyor. Proleter devrimi, bu yeni ilişkilere hayat verir.

Böylelikle kapitalizmin sosyalizm tarafından ortadan kaldırılması raslantısal bir şey değil bir zorun-

luluktur. Bu zorunluluk, kapitalizmin özgül yasalarının olduğu *kadar, üretici güçlerle üretim ilişkileri* arasındaki gerekli uyumluluk genel yasasının da etkisinin sonucudur. Bu şekilde başka toplumsal oluşumlara da varılabilir.

Genel ekonomik yasaların etkenliğinin ortaya konmasından sonra, toplumun tarihi, olağan toplumsal yapıların mekanik bir toplamı değil, basitten karmaşığa, alt düzeyden daha üst düzeye kerte kerte *bir gelişmenin zorunlu bir tek sürecidir.*

Marx, üretimin genel yasalarının incelenmesinin önemini bütünüyle belirterek, bunun, tarihsel gelişmenin değişik somut aşamalarını kavramak bakımından yeterli olmadığını gösterir.

«Ebedi» yasalar ileri süren burjuva ekonomistleriyle polemiğe girişerek, **Ekonomi politiğin eleştirisine katkı** adlı yapıtının girişinde şunları yazar:

*«Özet olarak: üretimin bütün aşamaların, düş*üncede genel bir niteliğe bürünen ortak belirlenimleri vardır; fakat her üretimin sözde **genel koşulları,** üretimin hiçbir gerçek tarihsel aşamasına uygun düşmeyen şu soyut faktörlerden başka hiçbir şey değillerdir (62).»

Genel yasalar, tamamiyle **genel** olduklarından, yani her oluşumun somut özelliklerinden soyut olduk*larından, bütün tarihsel koşullarda aynı tarzda hare*ket etmezler ve hareket edemezler. Daima bu koşullar arasında kırılaraktan hareket ederler. Bu yasaların doğası, onları, değişik durumlarda aynı tarzda görünmekten alıkor. Burada, Marx tarafından, kapitalist birikim yasasının tahlili dolayısiyle verilen bir notu hatırlatmak gerekli. Diğerleri gibi bu yasa da çeşitli koşullar dolayısiyle pratikte değişikliğe uğrar. Ya-

sanın fenomenler kütlesinde öze ilişkin ve **genel** olan şeyi ifade etmesinden doğal bir şey olamaz.

Genel yasa, gerçekte aynı tarzda ortaya çıkamaz, kesin olarak aynı biçimi almaz, kesin olarak çünkü geneli içerir ve ifade eder, çünkü sayısız fenomenlerin özüdür. Belirlenimlerinde, zorunlu olarak içinde hareket ettiği koşullara göre kendini dönüştürür. Bu durum genel yasalar için olduğu kadar özgül yasalar içinde doğrudur. Genel yasalar söz konusu olduğu zaman özel olarak gözönünde tutulmaları gerekir.

Örneğin, aletler yardımıyla yaşama araçlarının üretimi, şüphesiz insanlığın gelişmesinin tüm evrelerini, tüm tarzlarını nitelendirir. Ama bu genel tez bir toplumsal ekonomik oluşumu somut olarak tahlil etmeye yeterli midir? Marx genel yasaların özgül biçimlerini, verili bir toplumsal yapıyı, belirli bir üretim tarzını nitelendiren **özel, somut** yasaları incelemeyi zorunlu görür. Bu konuda, diyalektik yöntemin özünü kavramak bakımından son derece önemli bir düşünceyi ifade eder: sadece genel olanı, bir grup fenomende ortak olanı değil, aynı zamanda **özel, özgül** olanı, verili bir fenomeni nitelendireni ayırdetmek gerekir.

Aletler, onlarsız mümkün olmayan toplumsal üretimin bütün aşamalarında vardır. Kapitalistin kullandığı makinalar gibi, ilkel avcının oku ve yayı da üretim araçlarıdır. Şayet, burjuvazinin işçinin yarattığı artı-değere zorla el koyduğu üretim aletlerinin sermaye haline dönüştüğü, **özgül** fenomen gölgeye itilir ya da gözden gizlenirse, ilkel avcının da bir kapitalist olduğunu ifade etmekten insanı hiçbir şey alıkoymaz. Burjuva ekonomistlerinin şunları sokuşturuvermeleri de bundan dolayıdır: «... el altında bu-

lunan şey **burjuva** ilişkilerinin toplumun değişmez doğal yasaları olduğu düşüncesidir... Böylece az çok bilinçli bir biçimde yönelinen yöntem budur (63).»

Emperyalist dönemin vulger ekonomistleri çoğunlukla «**evrensel**» yasalardan bahsederler. Ama bunların, toplumsal üretimin hareket ettirici güçlerini ve en genel koşulları yansıtan gerçek yasalarla hiçbir ilgisi yoktur. Onların «genel yasalar»ı, çarpıtılmış, idealize edilmiş burjuva ilişkilerinden ve bunların tüm toplumun varlığının doğal temellerine geçirilmesinden başka hiçbir şey ifade etmezler.

Amerikan ekonomisti Clark, yapıtı **Zenginliğin üleşimi**'nde, belirttiği üzre, bir bölümü «evrensel yasalar» a ayırır. Bu yasalardan biri «marjinal fayda yasası»sıdır (kapitalizmi savunmak için vulger ekonomi politiğin uzun süredir ve halen başvurduğu bir yasa).

Bu «evrensel» yasalar nasıl icadedildiler? Yalıtılmış insan etkenliğinden kalkınarak. Marx ve Engels tarafından Robenson yaşamına katılanlar olarak nitelenenler, burjuva «ekonomi politiği» tarafından yeniden hortlatıldı. Robenson'un yaşamı, der Clark, yalıtılmış insanın ekonomisini yönlendiren ilkeler modern devlet ekonomisine rehberlik etmeye devam ettiği» için, ekonomik araştırmada yer almaktadır.

«Marjinal fayda yasası» ne demektir? Clark bilimsel olarak yaptığı incelemede yabanıl olanın, tüketimi için herhangi bir gereklilikle bir şey ürettiğini ifade eder. Ve buradan kalkınarak, bu şeyin faydalılığını yitirdiği sınıra kadar ulaşır. Kesinlikle gereksinimleri karşılanmış olan yabanıl, başka bir şey yapmaya koyulur. Clark olayı şu sonuca bağlar, bu «marjinal fayda yasası» bütün ekonomik sistemler için

geçerlidir. Ve kapitalist üretiminde dayandığı şey budur. Emeğin ve sermayenin hareketi ve sermayenin bir alandan diğer alana geçişi bu yasa tarafından, pazarlar ve değerler zorlayıcı mekanizmalar rolü oynayarak belirlenmiş olurlar. «Bunlar, ürteci güçlerini ekonomik olarak kullanan ve onları en faydalı olanı sağlayacakları yere yönelten toplumun davranışlarıdır.»

Böylece, kapitalistler sadece insanlara faydalı olanı düşüneceklerdir. Sömürücüler, kâra susamışlar, sadece insanlığın iyiliği üzerinde titreyen kişiler haline geliyorlar. Kâr kollayıcılığıyla belirlenen ve kapitalizm için tipik olan, serbest rekabet yasasına ve üretim anarşisine uygun olarak emeğin ve üretim araçlarının kendiliğinden üleşimi, «bütün ekonomik sistemlerde» zenginliğin oluşumunu yönlendiren «genel» bir yasa oluyor. İhsanî ve maddi güçlerin korkunç bir boşa harcanışını içeren, kapitalist toplumun kör güçlerinin yıkıcı eylemi, «üretici güçleri ekonomik olarak kullanan toplumun eylemi» olarak sunuluyor.

Clark'ın diğer «evrensel ekonomik yasalar» ından kalkınarak örneğin, emeğin ve sermayenin maddi sahiplerinin birlikte zenginliği ürettiklerini ifade eden «özgül verimlilik» yasasıyla, kapitalistlerle işçiler arasında «hakkaniyete» yol açılır.

Burada da çıkış noktası «yalnız adamın» üretimidir. Örneğin, yabani belirli bir verimlilikte balığı yakalar. Ama bir kayık yaptığında, kayık avcılığını daha verimli kılar. Bu randıman artışı maddi niteliklerinin sonucudur. Bu durumda, Clark'ın yaptığı gibi, yabanının kayığının emeğiyle uyumlu bir biçimde işbirliği yapan bir sermaye olduğunu ve tüm bunların

«evrensel bir ekonomik yasa» oluşturmak için gerekli olduğunu ilân etmekten başka çare kalmıyor.

Ve buda şöyle formüle ediliyor:

«Emeğin ve sermayenin işbirliği yaptığı her yerde, yeterli bir tahlil bize, bunların herbirinin bir birliktelliğinin kaydedilebildiği belirli bir ürünü keşfetmek olanağını verir.»

Bu, kapitalist düzende sermayenin kendisinin payını alması gibi işçinin de, kendi özgül verimliliğinin toplam sonucunu elde etmiş olması demektir.

Geçmişin burjuva eknomistleri tıpkı bugünküler gibi, her toplumsal oluşumda rol oynayan gerçek yasalardan ve her toplumsal evrenin üzgül karakterinin tahlilinden ateş gibi ürkmekteler. Ancak, bir tek yasalar kategorisi biliyorlar, «evrensel», «tarih-üstü, olan, böylelikle toplumsal gelişmenin farklı dereceleri arasındaki tüm niteliksel farklılıkları silen yasalar.

Oysa, Marx'ın gösterdiği gibi, bütün oluşumlarda ortak olan genel nitelikler değil, sadece özgül belirlenimler bir yapıyı diğerinden ayırırlar, tüm toplumsal yapının evriminin nedenlerini ve hareket ettirici güçlerini anlamaya olanak verirler.

Eğer, ilkel toplumda, yay ve oklar sermaye haline dönüşmedikleri halde, kapitalist toplumda makinaların sermaye haline dönüşmelerinin nedeni bilinmek isteniyorsa, gelişmenin bu **tarihsel** evrelerinın herbirine özgü olan şeyi, **özgül** olan şeyi, incelemek ve ayırdetmek bunların somut yasalarını kavramak gerekir. Başka bilimsel bilgi yöntemi yoktur.

Üretimin belirli genel belirlenimleri hakkında, Marx şunları yazar: «Bunlar olmaksızın hiçbir üretim tasarlanamaz. Ama en gelişmiş dillerle az gelişmiş diller arasında belirli ortak yasalar ve belirlenimlerin

varlığı doğruysa, bunların evrimini sağlayan şey, kesinlikle bu genel ve ortak nitelikleri farklılaştıran şeydir; süje (insanlık) ve obje (doğa) nın özdeş olduğu olgusundan da kaynaklanan-birliğin en önemli farklılık olduğunu unutmamak için, genel olarak üretim için geçerli olan belirlenimleri iyice birbirinden ayırdetmek de gerekir. Örneğin, halihazırda varolan ilişkilerin uyumluluğunu ve ölümsüzlüğünü kanıtlamaya yeltenen modern ekonomistlerin tüm bilgeliğinin kaynağı bunu unutmuş olmalarındadır. Örneğin bir üretim aracı olmaksızın üretim yapılamaz, bu araç sadece elde olabilir. Birikmiş olan geçmiş emek olmaksızın üretim yapılamaz, bu emek sadece, yabani insanın elini kullana kullana geliştirdiği ve elinde belirlediği bir hünerde olabilir. Diğer şeyler arasında sermaye de bir üretim aracıdır, sermaye de, geçmişte birikmiş, nesneleşmiş emektir. Demek ki sermayenin evrensel ve ölümsüz bir doğal ilişki oluşu, **«birikmiş emeği», «üretim aracını» sermaye haline dönüştüren tek şeyi, kesinlikle özgül unsuru yok saymak koşuluyla doğrudur** (64).»

Marx'a göre, fenomenlerin özgül karakterini ayırdetmek bu durumda önemlidir, çünkü evrimin her evresinin tarihsel orijinalistesini ifade eden şey de budur. **Kapital**'de oldukça derinlemesine geliştirilmiş olan, marksist diyalektik yöntemin buyruklarından biri de budur.

Marx, **Ekonomi politiğin eleştirisine katkı** adlı yapıtında, bütün üretim tarzlarında ortak olan şeyi ifade eden en basit soyut kategorileri de belirtir, örneğin, genel olarak emek, ancak kendisini içeren belirli tarihsel koşullarda bütünüyle belirlenir.

Genel olarak emek, onun özel biçimlerini farksızlaştırır, ama bu farksızlık, her tür emeğin artı-değerin

kaynağı olduğu, bunun önemli olduğu kapitalist üretim koşullarını akla getirir, bu genel olarak emektir, yoksa onun somut biçimleri değil.

Marx tarafından özgül olarak tesis edilmiş olan, kapitalist üretim tarzının yasaları, bu düzenin özgül koşullarını ifade ederler. Bunlar, ancak belirli bir tarihsel çerçevede geçerli olan, ve koşullar değiştiğinde yerlerini başka yasalara bırakan, belirli bir dönemin yasalarıdır. Artı-değer, ortalama kâr oranı, kapitalist birikim ve yeniden üretim, vs., yasaları böyledir.

Bu açıdan, kapitalist birikimin genel yasasını inceleyelim. Sermayenin yayılması ve zenginliğin büyümesi aynı derecede bir yanda yedek endüstriyel gücün görece yükselişine ve diğer yanda sefaletin yoğunlaşması tehlikesine yol açar. Bu kapitalizmin temel ekonomik yasasının bir belirlenimidir. Bu yasa uyarınca kapitalistler işçilerin artı-değerine zorla el koyarlar, giderek büyüyen kârlar peşinde koşarlar ve emperyalizm aşamasında, azami kârları kovalarlar.

Kapitalist birikim genel yasası, kapitalizmin tarihsel koşullarından koparılamaz. Bu yasa başka ekonomik ve toplumsal oluşumlarda sözkonusu olamaz. Yedek endüstriyel gücün büyümesi, başka bir deyişle işsizlerin sayısı, emeğin verimliliğinin, teknik gelişmenin, üretim araçlarının ve bunların kapitalistler tarafından kullanılmasının sonucudur. Marx, verimlilik artışı nedeniyle, kendi uyarınca üretim araçlarının hergün büyüyen bir miktarının hergün daha az bir insan gücü harcamasıyla ortaya getirilebilmesi yasasının, bütün dönemlerde geçerli genel bir yasa olduğunu belirtir.

Ama burada da, bu yasanın kapitalist düzendeki etkisi, eğer o düzende ifade bulan özgül tarzı göz-

önünde bulundurulmazsa hiçbir şekilde kavranamıyacaktır. Sermaye, üretimi genişletir ve pazara korkunç metalar kütlesi döker, ama bu halkın, emekçilerin gereksinimlerini karşılamak için değildir. Amacı kârdır. Verimlilik artışına yol açan çalışan işçilerin sayısının görece azalışı, sözde işsizliği kösteklemenin tek aracı, emekçilerin gereksinimlerinin karşılanmasını öngören bir üretim genişlemesiyle dengelenir. «Artık» işçiler, kapitalist üretim tarzının ayrılmaz simgesi, yedek endüstriyel ordunun saflarına girerek artan sayıda katılırlar.

Emeğin verimliliğinin yükselmesine eşlik eden insan gücünün harcanmasındaki azalma, bütün dönemler için geçerli bir yasadır. Marx bu konuda şunları yazar:

«Kapitalist temelde-iş araçlarının emekçinin hizmetinde olmadığı, fakat emekçinin üretim araçlarının hizmetinde olduğu yerde- bu yasa şöyle bir biçim alır: emeğin üretici gücü ne kadar artarsa, işçilerin istihdam araçları üzerindeki baskıları o kadar büyük ve dolayısıyla kendilerinin varoluş koşulları, yani başkalarının zenginliğini çoğalmak ya da sermayenin kendi kendini değerlendirmesi, değerine değer katması olanağını sağlamak için, kendi öz gücünü satması işi, o kadar güvenilmez ve kararsız bir hal alır. Üretim araçlarının ve emeğin üretkenliğinin üreten nüfusdan daha hızlı büyümesi, kapitalistce ters bir formülle ifade ediliyor: işçi nüfusu daima sermayenin kendisine değer katma gereksiniminden daha hızlı artıyor (65).»

Marx buradan nüfusun özgül yasasını da çıkarır. Kapitalist toplum kaçınılmaz olarak, sermayenin büyümesinin kaçınılmaz ortalama gereksinimleri bakımından, nüfusun görece bir artık kısmını içerir. Em-

peryalist aşamada, bu nüfus fazlalığı daha da artar ve işsizlik sürekli bir fenomen haline gelir, yedek endüstri ordusu milyonlarca insanı bulur.

Marx, maltüsculuğu, gerçekte diğerleri kadar bile tarihsel bir niteliği olmayan nüfusa ilişkin soyut ve «ölümsüz» yasalarıyla hiçe indirir:

«İşte kapitalist dönemi ayıran ve kendi özel üretim tarzına uygun düşen **nüfus yasası.** Gerçekte, toplumsal üretimin her bir tarihsel tarzı, kendisine has, sadece kendisine uygulanan, kendisiyle geçip giden ve bu durumda ancak tarihsel bir değeri olan, bir nüfus yasasına sahiptir. Soyut ve değişmez bir nüfus yasası ancak bitkiler ve hayvanlar için söz konusudur ve oda sadece insanlar kendilerine müdahalede bulunmadığı sürece (66).»

Bu tez, kapitalizmin durumunu kurtarmak için, nüfusun «artışını» düşürmeyi öngören çağdaş maltusculari yargılamaktadır. Onlara inananlarca, «nüfus artığı» kapitalizmin bir yasası olarak değil, tarihüstü, «doğal» bir yasayla açıklanacaktır. Tarihsel yöntem dünün ve bugünün tutucularının saçma sapan sözleriyle tozduman edilir. Nüfusun soyut yasaları yoktur, sadece somut tarihsel yasaları vardır.

S.S.C.B. de sosyalizmin kuruluş deneyi, sosyalizmin kapitalizmin yerini almasından sonra, kapitalizme özgü ekonomik yasaların geçerliliğini yitirdiğinin ve yerlerini yeni yasalara bıraktıklarının kanıtıdır. Örneğin, sosyalizmin temel ekonomik yasası üzerine temellenmiş olan sosyalist birikim yasasıyla yer değiştirmiş olan, eski kapitalist birikim yasasının izi kalmamıştır. Artık bir yanda zenginliğin diğer yanda sefaletin yoğunlaşması mümkün değildir. S.S.C.B. de, sömürücü sınıflar yoktur; ne sömüren, ne sömürülen vardır. Üretim, bir avuç kapitalistin zenginleşmesi

aracı değil, emekçi kitlelerinin durmaksızın büyüyen gereksinimlerinin karşılanması, toplumun serpilmesi ve güçlenmesinin teminat altına alınmasının aracıdır. Bundan dolayı, sosyalist birikim yasası, kapitalist birikim genel yasasının yol açtığı gibi, bir yanda zenginliğin diğer yanda sefaletin yer aldığı bir karşıtlığa yol açmayacaktır. S.S.C.B. de işsizliğin bütünüyle yok oluşu uzun bir süreyi içerir.

Bu yeni tarihsel koşulların zorunlu olarak, kapitalist ilişkiler üzerine dayanan yasadan kökten farklı, yeni bir nüfus yasasını içereceği anlaşılır. Sovyetik toplumun karakterestik bir çizgisi, nüfus artışının hiçte çok yüksek olmayışıdır.

Kapitalist üretim tarzının eski yasaları, sosyalizmin zaferiyle doğan toplumsal bir altüst oluşun ifadesi olarak yerlerini yeni yasalara bıraktılar. Kapitalizmin temel ekonomik yasası, yani işçilerin sömürülmesiyle artı-değerin üretilmesi yasası, yerini sosyalist toplumda başka bir temel yasaya yani devamlı üretim artışı ve üretimin üstün bir teknik temel üzerinde olgunlaştırılması sayesinde tüm toplumun giderek büyüyen kültürel ve maddi gereksinimlerinin azami karşılanması yasasına yerini bıraktı. Serbest rekabet ve üretim anarşisi yasası yerini, ulusal ekonominin dengeli, uyumlu gelişmesi yasasına bıraktı. Toplumsal yasaların tarihsel niteliğini bilmemek, çeşitli oluşumların en genel yasalarının da durumların ve koşulların değişmelerine göre farklı biçimde belirdikleri olgusunu bilmemek, hayal dünyasına girmek için gerçekliğin alanını terketmek demektir.

Marx'a göre, özgül yasalarda tarihsel olarak gelişirler ve değişikliğe uğrarlar, araştırmalarının hangi noktada diyalektik tarihsel yöntemin ruhuna nüfus ettiğini kanıtlayan şeyde budur. Her üretim tarzı zo-

runlu olarak kendi damgasını taşıyan yasalar dizisinin belirttiği değişik evreleri izler. Örneğin, manufaktür kapitalizminde artı-değer üretimi yasası, özellikle kapitalistlerin iş gününü uzatma için mücadelesi, mutlak artı-değeri artırmak için mücadelesi biçiminde ortaya çıkar. Makinalaşma döneminde, bu yasa başlıca nisbî artı-değerin yükseltilmesi için mücadeleyle ifade edilir.

Kapitalizmin, tekelci kapitalizm, emperyalizm haline geldiği dönemde yol açtığı değişikliklerin leninist tahlili, hele bir tek ve aynı oluşumun yasaları sözkonusu olduğu zaman, tarihsel yöntemin bütün önemini ortaya kor. Lenin, kapitalizmin belirli temel belirtilerinin -örneğin serbest rekabetin, doğrudan zıddına, tekele dönüştüğüne işaret eder. O emperyalizm döneminde eşitsiz gelişme yasasının yeni niteliğini ve biçimini keşfeder ve değişen koşullarda bu yasanın etkinliğinin sonuçlarını gözlemler. Emperyalizm de, eşitsiz gelişme yasasının bulunmasının, Lenin'e yeni bir sosyalist devrim teorisi hazırlamak olanağını verdiği bilinir. Kapitalist üretim tarzının yasaları tarafından çağımızda yol açılan değişikliklerin tarihsel tahlili olmaksızın, Rusya proletaryası ve onun partisi, başlangıçta tek ülkede sosyalizmin zaferinin mümkünlüğü teorisiyle donatılamazdı.

Değer yasası, koşulların değşimelerine bağlı, bir ve aynı yasanın tarihsel değişikliklerine bir örnektir. **Kapital**'in III. cildinin tanınan ekinde, Engels, bu yasanın, ürünleri metaya dönüştüren değişimin başlangıçlarının yer aldığı pek önemli bir dönem olan 7000 ve 5000 yılları arasından bu yana sözkonusu olduğunu belirtir. Değer yasası, farklı ekonomik ve toplumsal oluşumlarda rol oynar. Şüphesiz, toplumsal oluşumlar birbirlerini izlemelerine rağmen, bu yasanın

hepsinde aynı biçimde ifade bulduğunu ve aynı sonuçları doğurduğunu düşünmek büyük hatalara yol açar. S.S.C.B. de sosyalist kuruluş deneyi, değer yasasının eski antagonist oluşumları aşarak sınıf antagonizminin yok olduğu bir düzene geçerken büyük bir atılımı tamamlayan sosyalist toplumda da sürüp gittiğini kanıtlar.

Kapitalist üretim tarzının ortaya çıkmasından önceki uzun bir dönem esnasında, değer yasası, basit *meta üretimin yasası* idi ve henüz kapitalizmin öncüllerinin ağır ağır geçtiği bu temel üzerinde, kapitalist ilişkileri içermiyordu. Köleci ve feodal toplumlar da, bir meta üretimi ve dolaşımını biliyorlardı, ama doğal ekonomi orada egemendi, değer yasasının etkinliğini sınırlandıran şeyde bu idi ve onun serbestçe işlemesine izin vermiyordu. Bu yasa ancak bütünüyle kapitalist üretim çerçevesinde gelişebildi. Bu ise artık sadece değerin, artı-değer üretmesi, «çoğalma» hakkını kazanması demektir. Marx'ın gösterdiği gibi değer, kapitalist üretim ve dolaşımda, ürün fiatının, «şeklini değiştirmesi», değişik biçimde ifade edilmesidir. Bu koşullarda değer yasası, ürün fiatlarının yasası halinde somutlanır.

Sosyalizme geçiş sırasında, kapitalist üretim tarzının temellerinin yıkılışı, değer yasasının yok oluşunun başlangıcını ifade eder. Ama sosyalist toplumda, komünizm ilk aşamasında bulunulduğu ölçüde, meta üretimi ve dolaşımı henüz sürüp giderken, değer yasası zorunlu olarak etkin olmaya devam edecektir. Çoğunlukla, bu yasanın orada işleyişi sınırlıdır ve yaygın bir etkinlik alanı bulamaz, çünkü egemen olan üretim araçlarının toplumsal mülkiyetidir ve bu üretim anarşisine ve rekabete son vermiştir. Kapitalizmin eski yasası, yani üretim anarşisi ve re-

kabet yasası, yerini ulusal ekonominin uyumlu (dengeli) gelişmesi yasasına bırakmıştır. Artık sosyalist düzende, değer yasası üretimin değişik kolları arasındaki emek üleşimini düzenlemez.

Komünizme geçiş ve doğrudan üleşimle metaların dolaşımının yer değiştirmesi değer yasasının işlevine son verecektir.

Böylece, bir ve aynı yasa, çeşitli kapitalizm öncesi oluşumlarda, kapitalist düzende ve burjuva toplumunun ortadan kalkmasından sonra, komünizmin ilk evresinde ortaya çıkar ve işlevini sürdürür. Sosyalist toplumun temel ekonomik yasası, insanın sömürmesine son vermiş olan ve kapitalizmin boyunduruğundan kurtulmuş olan toplumun tarihsel koşullarının yeni niteliğini ifade eder.

Genel ekonomik yasaların işlevinin, üretimin her tarihsel evresinin özgül yasalarından yalıtılamayacağını belirtmek yerinde olur. Tersine, bu yasalar (genel, ç. n.) özgül yasalar içinde somut olarak ortaya çıkarlar ve onların aracılığıyla işlevlerini sürdürürler. Örneğin, üretim ilişkileri ile üretici güçlerin niteliği arasındaki uyuma ilişkin genel ekonomik yasa, somut ekonomik yasalar aracılığıyla işlevini yerine getirir. Artı-değer yasası, rekabet yasası, kapitalist birikim yasası, vs., gibi kapitalizmin özgül ekonomik yasaları, burjuva toplumunun ilk dönemlerinde bu genel yasanın işlevine yardım etmişlerdir. Kâra koşma, kapitalist arasındaki rekabet, vs., toplumun üretici güçlerini ilerletiler, üretimin teknik düzeyini yükselttiler ve topluma olağanüstü maddi zenginlikleri biriktirmek olanağı verdiler. Artık zamanı aşılmış olan, feodal üretim tarzının yasalarına oranla, kapitalizmin yasaları üretici güçlerin gelişmesinin güçlü dinamikleri oldular. Bu yasaların işlevi, burjuva top-

lumunun ilerleme döneminde üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki uyumu ifade eder.

Sosyalist toplumda, bu aynı genel ekonomik yasanın buyrukları, sosyalizmin temel ekonomik yasasının, yani ulusal ekonominin uyumlu (dengeli) gelişme yasası, sosyalist birikim yasası, vs., aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu yasalar, şimdiye kadar görülmemiş bir toplumsal üretim gelişmesini sosyalist üretim ilişkileriyle üretici güçlerin toplumsal niteliği arasındaki uyumlulukla ifade edilen şeyi yönetirler.

Genel yasaların ve özgül yasaların sıkı ilişkisine dayanarak, genelleri özgüller içinde eritmek ve genel ekonomik yasaların özerk işlevini yadsımak çoğunlukla yanlış olur. Öncelikle, her biri ayrı ayrı ya da bir bütünlük içinde gruplaşmış olarak ele alınan özgül yasalar, verili bir genel yasa temelini ortadan kaldırmaz, örneğin, üretim ilişkileriyle üretici güçlerin niteliği arasında ki uygunluk yasası temelini ortadan kaldırmaz. Nihayet, özgül yasalar, bu genel yasanın buyrukları anlamında rol oynayabilirler, fakat tersine de hareket edebilirler. Bütün bunlar, bu özgül yasaların ortaya çıktığı tarihsel koşullara bağlıdır. Kapitalizmin yükselmesi sırasında, bu özgül yasaların ortaya çıktığı tarihsel koşullara bağlıdır. Kapitalizmin yükselmesi sırasında, bu genel yasanın hükümlerini gerçekleştirmesine yardım eden aynı özgül yasaların, burjuva toplumunun sona ermesi sırasında onun işlevini köstekledikleri ve bu objektif gerekliklerin gerçekleşmesine karşı oldukları bilinir. Örneğin, üretim anarşisi ve rekabet yasası, üretimin uyarlı yani kendiliğinden değil uyumlu bir gelişmesini gerekli gören modern üretimin toplumsal niteliği ile apaçık çelişki halindedir. Kapitalizmin

temel ekonomik yasası içinde aynı şey söz konusudur.

Eğer burjuva toplumunun evrimi sadece kapitalizmin özgül yasalarına bağlı olsaydı, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çatışmanın üstesinden gelmek mümkün olmazdı, yani toplumun üretici güçleri artık ilerleyemezlerdi. Ama, üretim ilişkileriyle üretici güçlerin niteliği arasındaki uyumluluk genel yasasına uygun olarak, tüm diğer toplumsal oluşumlar gibi, kapitalizm geliştiği ölçüde, bu genel yasanın buyrukları, işi bitmiş kapitalist düzenin direnci olsa da gerçekleşmek zorundadır; tarih bu buyrukların kesinlikle gerçekleşmesiyle son bulduklarını gösterir. S.S.C.B. de sosyalizmin zaferi ve halk demokrasilerinde sosyalizmin kuruluşu, şimdiki dönemin bu genel ekonomik yasasının kırılmaz işlevini parlak bir şekilde doğruluyorlar.

Bu durumda, genel ekonomik yasalar, özel özgül yasalara dönüştürülemezler, karşıt hale gelebilirlerse de, birinciler ikinciler içinde eritilemezler. Ancak birincileri de ikincileri de, bunların karşılıklı ilişkilerinin karmaşık diyalektiğini de gözönünde tutarak, gerçek bilimsel olarak incelenebilir. Marksizm bize, genel ve özgül yasalara, tarihsel bir düşünce içinde yaklaşmamızı öngörür.

Marx'ın **Kapital**'de gösterdiği gibi, yasaların tarihsel niteliğini veren şey, genel yasaların farklı koşullarda farklı biçimde ifade edilmeleri, her üretim tarzının kendi özgül yasaları olması, özgül yasaların aynı oluşum çerçevesinde onun evrimi sırasında değişikliğe uğramalarıdır. Üstelik, Marx, **Kapital**'de **Artı-değer teorileri**'nde ve diğer yapıtlarında, kapitalist düzende ve sosyalist düzende objektif ekonomik yasaların belirleniş biçimlerinin ve işlevlerinin

kendine özgü niteliğine büyük bir dikkat sarfeder. Kapitalizmde yasaların nasıl işlediğini bütünüyle göstererek, sosyalist düzende objektif yasaların oynayacakları rolün biçimi üzerine çok büyük ilgi uyandıran sayısız bilgiler verir. S.S.C.B. de sosyalist kuruluş deneyi, kesinlikle Marx'ın öngörülerini doğrular. Bir incelemenin doğrulanması bir yana, sorun oldukça önemli ve oldukça ilginçtir.

IV

Marx bir çok defa kapitalizmin ekonomik yasalarında **kör güçler,** doğanın **kör** yasaları olarak bahseder. Kapitalist düzende bu yasaların özgül tarihsel biçimi böyledir.

Marx, **Kapital**'in III. cildinde, kapitalist üretimin anarşik niteliğinin ve özel mülkiyetin egemenliğinin sonucu olarak şuna işaret eder: «Üretimin bütünün karşılıklı bağımlılığı, üreticilerin ortak aklının kavrayabileceği ve giderek egemen olabileceği, onlara üretim sürecini kendi kollektif denetimleri altına almak olanağını verecek olan bir yasa olmak yerine, kör bir yasa olarak, üretim görevlilerine kabul ettirilir (67).»

Kapitalizmin ekonomik yasalarının kör bir zorunluluk olarak ortaya çıktıklarına işaret eder.

Değer yasasının, fiatların sürekli çalkantılılığının, sayısız raslantılar aracılığıyla yol aldığını göstererek, şunları yazar:

«Bu sadece, yalıtılmış üreticilere zorla kabul ettirilen içsel bir yasa, burada değer yasası olarak ortaya çıkan doğanın kör bir yasası gibidir ve bu yasa, beklenmedik çalkantıları aracıyla üretimin toplumsal dengelenmesini gerçekleştirir (68).»

Kapitalist düzende ekonomik yasaların kendiliğinden niteliği, bu üretim tarzının doğasıyla açıklanır. Burjuva toplumunda, üretimin bilinçli bir düzenlemesi mümkün değildir, çünkü üretim araçları özel mülkiyet altındadır, her kapitalist sadece kişisel kârını düşünür, toplumsal çıkarları gözönünde tutmaz. Kapitalist üretim anarşiktir. Üretimin toplumsal karakteri, metaların dolaşımı, rekabet, bütünün çeşitli parçalarının karşılıklı bağımlılığının sürekli değişikliğe uğraması ve kopmasıyla, olağanüstü karmaşık bir biçimde ifade edilir.

Tüm diğer üretimler gibi, kapitalist toplumun üretimi de, çeşitli kolları arasında, üretimle tüketim arasında belirli bir orantılılık olmaksızın ne varolabilir, ne de gelişebilir. Fakat, anarşinin egemen olduğu ve her kapitalistin kendi kişisel kâr amacına yöneldiği bir toplumda, bu karşılıklı bağımlılık ve bu zorunlu dengelilik nasıl tesis edilir, nasıl tesis edilebilir? Bunlar rekabet işlevinin, üretimin ve dolaşımın kendiliğinden hareketinin sonucudurlar.

Marx'ın belirttiği gibi, kapitalist üretimi nitelendiren şey, üretimle tüketim arasındaki, üretimin çeşitli kolları arasındaki zorunlu karşılıklı bağımlılığın kopmasının sürekli bir eğilim taşımasıdır. Kopan bağ tesis edildiğinde -ki bu sadece bir süre içindir- peşisıra gelen dönem sonunda, daha da büyük bir denge bozulmasını, ekonomik yapıda bu defa da derin bir çalkantıyı ortaya çıkarır. Periyodik olarak patlayan bunalımlar, kopmanın aşırı sınırlara ulaşmaktan doğduğunu gösterir. Bu yıkıcı bunalımlar, bütünün yalıtılmış parçaları arasındaki belirli oranların zoruyla, zorunlu bir aracılığın yeniden kurulmasıyla, birlikte olurlar. Burjuva üretiminin zorunlu hareketi,

bu bağların sürekli kopmaları ve geçici tesisleriyle sürüp gider. Rekabette, zorunlu hareket, normal akışın sayısız bozulmaları ve sapmalarının **aracılığı** biçiminde gerçekleşir. Marx, bu konuda şunları yazar:

«Burjuva toplumunun son sözü tamamen burada, önceden üretimin bilinçli bir düzenlenişi, toplumsal düzenlenişi olmayışında yatar. Aklın istediği ve doğanın zorunlu kıldığı şey, sadece körükörüne işlevini sürdüren bir aracılık biçiminde gerçekleşiyor (69).»

Kapitalist üretimin kendiliğinden niteliğini ortaya koyan Marx, dengenin kendisinin de bir raslantı olduğuna işaret eder.

Marx, Ricardo'yu, kapitalist düzende ekonomik yasaların, tarihsel olarak sınırlı, özgül biçimlerini kavramadığı için canlı bir biçimde eleştirir. İngiliz ekonomisti bunu anlamıyordu ve burjuva ideologu olarak, kapitalist toplumun anarşik doğasını anlamayı reddediyordu. Örneğin, üretim fazlalığını ve bunun sonucu olarak bunalımları yadsıyordu. Ricardo ve diğer burjuva ekonomistleri kapitalist üretimi alış verişin doğrudan olduğu, sözde basit bir meta üretimi gibi, toplumun üretim araçlarını ve üretici güçleri, ne tür olursa olsun, bir plan sonucu üleştikleri, sözde toplumsal bir üretim gibi değerlendirmekteydiler.

Aslında, kapitalist üretim tarzının yasaları, olabildiği kadar bilinçli bir yönetimi olanaksız kılan, kapitalist ekonominin planlanmasında körükörüne rol oynarlar. Burada bu, tüm emekçilerin ve proletaryanın sömürülmesiyle artı-değeri yaratmak ve yükseltmek demek olan, kapitalizmin temel ekonomik yasasının ve üretim anarşisinin, üretim araçlarının özel mülkiyetinin egemenliğinin bir belirlenimidir.

Kapitalist düzende, Devlet bütünüyle kapitalist

ekonominin ellerindedir ve bunun tersi varit değildir. Emperyalizm çağında, bu bağımlılık bütünüyle Devlet aygıtına dayanan kapitalist tekeller açısından avantaj sağlar.

Planlı ekonomi ancak, üretim araçlarının toplumsal mülkyieti, yani burjuva üretim tarzının ortadan kalkması temelinde mümkündür. Sonuç olarak, sosyalist toplumu nitelendiren ekonomik yasalar yeni bir biçim altında belirirler ve işlevlerini sürdürürler.

Sosyalist düzende, ekonomik yasaların tarihsel özgüllüğünün, bu yasaların objektif niteliğini yitirdikleri ve sosyalist Devletin keyfi olarak yasaları kaldırabileceği ve diğerlerini tesis edebileceği anlamına geldiğini düşünmek büyük bir yanılgıya yol açar. Toplumun ve doğanın diğer yasaları gibi, ekonomik yasalar insanların bilincinden ve iradesinden bağımsızdırlar. İnsnaların gerçek özgürlüğü, keyiflerine göre yasaları değiştirmekte değil, onları bilmekte ve bilinçli eylemleriyle, bu yasalara dayanarak, onları toplumun gelişmesinin yararına kullanmasında yatar. Bundan dolayı Marx, değişik tarihsel dönemlerin yasalarının özelliklerinin, bunların objektif nitelikleriyle değil, **içinde ortaya çıktıkları biçimle belirlendiğinin** altını çizer.

«Doğal yasalar, tanımlamayla, ortadan kalkmış olamazlar. Değişik tarihsel koşullarda dönüşmesi mümkün olan şey, sadece bu yasaların işlevlerini sürdürdükleri biçimdir (70).»

Bu, yasaların objektif niteliğinin olumsuzlanmasıyla objektif yasaların bilinçli kullanımının birbirinden ayırdedilmesinin sonucu olarak tasarlanmış olabilen şeydir. Evrimin objektif yasalarını kavrar kavramaz, insanlar onları eylemlerinde kullanabilirler,

ama ne onları yaratabilirler, ne de değiştirebilirler. Bilinçli eylem, eğer objektif yasalar üzerine dayanıyorsa, tarihsel gelişmeyi hızlandırabilirler, yahutta, tersine, bu yasaların tersine yöneliyorlarsa, toplumun gelişmesini köstekliyebilirler.

Doğa yasaları, toplumsal yasalardan başka türlü uygulanır. Toplumsal yasaların özelliklerinden biri, kendi zamanlarını doldurmuş olan gerici sınıfların çıkarlarının, toplumun ileriye doğru gelişmesinin objektif yasalarıyla çelişki haline girmiş olmasıdır. Doğa yasaları keşfedilir ve az çok engelsiz uygulanırken, toplumsal evrimin yasaları, tarih tarafından suçlanmış sınıfların, eylemleri toplumsal ilerlemeyi geliştirmenin ötesinde, tersini onu engelleyen bu sınıfların direnciyle karşılaşır. Başka bir deyişle, toplumun yasalarının kullanımının sınıfsal bir niteliği vardır.

İnsanlar, daima bu yasaların etkinliğini sınırlandırabilirler, bir zaman için hızlandırabilir ya da frenleyebilirler, ama ne onları değiştirebilirler ne de ortadan kaldırabiliriler.

Sosyalist oluşumda da bu aynen böyledir. Orada da yasalar objektif bir niteliğe sahiptirler, insanların iradesine bağlı değillerdir ve insanların bilinçli eylemini belirlerler. Bu, kapitalizmin yıkılmasından ve sosyalizmin zaferinden sonra yasaların görünüm biçimlerinin ve işlevinin tarihsel özgüllüğünün sonucu olarak ortaya çıkan yasaların, objektif niteliğinin kaybolması demek değildir. Marx **Kapital**'de kuvvetle belirtir ki, tarihsel zorunluluk aynı şekilde bütün üretim tarzlarında egemendir.

«Aynı şekilde yabani, gereksinimlerini karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden üretmek için doğaya karşı mücadele etmek, aynı şekilde uygar insanla mücadele etmek zorundadır ve bu bütün top-

lumsal oluşumlarda ve mümkün olan bütün üretim tarzlarında böylędir. İnsan geliştiği ölçüde bu doğal zorunluluğun etkinliği genişler, çünkü insanın gereksinimleri genişler; ama aynı zamanda gereksinimleri karşılamaya yarıyan üretici güçler de gelişirler (71).»

Marx, bir çok defa, bu **yeni** görünümü, sosyalist düzende objektif yasaları ayırdedecek olan bu özgül tarihsel biçimleri aydınlığa çıkarır. Kapitalizmin ortadan kalkmasından sonra sadece sosyalist üretim tarzının yeni yasalarının ortaya çıkması söz konusu değil, aynı zamanda, sosyalizmin zaferiyle yaratılmış olan yeni tarihsel koşullarda objektif yasaların gerçekleşmesinin, işlevinin, belirleniminin niteliği de söz konusudur. Yasalar **körükörüne hareket eden güçler** olmayı, doğanın **körükörüne** yasaları olmayı bırakırlar. Sosyalist düzende toplum, üretimin gelişmesine denetimini egemen kılar. İnsanların gerçek özgürlüğü, toplumsal yaşamın yönetiminde gerçekleşir. Marx, toplumsal gelişmeye denetimini egemen kılan insanların özgürlüğüyle anlaşılması gereken şeyi açıklar.

«Bu alanda özgürlük, der, ancak toplumsal insanın, ortak üreticilerin doğa ile maddeyi değiş tokuş etmelerini akla uygun olarak düzenlemeleri, bunun kendileri üzerinde kör bir güç gibi egemen olması yerine bunu kollektif denetimleri altına almaları olgusunda yatabilir; insanlar bu değiş tokuşu en az güç harcamasıyla ve kendi insan doğasına en eksiksiz ve en uyarlı koşullarda yerine getirirler. Ama bu durumda da zorunluluk aynı şekilde egemen olmakta devam eder (72).»

Sosyalist düzende yasalar, insan iradesinden bağımsız olarak, objektif bir zorunlulukla işlevlerini

sürdürmeyi bırakmazlar. Yasalar üzerinde egemenlik sadece, kapitalizmin boyunduruğundan kurtulmuş olan insanların «kollektif aklının» bu yasaları keşfetmesiyle ifadesini bulur ve ekonominin planlı örgütlenmesi sayesinde, insanlar üretim sürecini kendi denetimleri altına alırlar.

Kapitalist düzeni alaşağı eden ve sosyalist toplumu kuran ülkelerin ilki olan, Sovyetler Birliği halklarının deneyi, sosyalist toplumda gelişmenin yeni niteliği açısından Marx'ın öngörüsünü bütünüyle doğrular. Bütün oluşumlarda rol oynayan genel yasa, toplumsal emeğin, üretim araçlarının belirli oranlar içinde, toplumun geerksinimlerine uygun olarak üleşimi yasası, Sovyetik toplumda, kapitalist düzendekinden bambaşka bir biçimde işlevini sürdürür ve kendini gösterir. Bu yasa, rekabetin kendiliğinden mekanizması aracılığıyla değil, Devletin, halkın ve Komünist Partisinin bilinçli eylem biçimi altında hareket eder.

Marx, kollektif üretim temeli üzerinde, düzenleyici rolün, rekabet ve bunalımlar yerine, emeğin, üretim araçlarının planlı üleşimi yasası tarafından yerine getirilmiş olmasını öngörmüştü. Marx, şöyle yazar:

«Zamanda tasarruf, aynı zamanda üretimin çeşitli kolları içinde emek süresinin planlı dağılımı, kollektif üretimin ilk ekonomik yasası olarak kalır. Bu yasa, aynı zamanda oldukça yüksek derece bir gelişmenin de yasası olacaktır (73).»

Böylece sosyalist ekonominin deneyi gösterdi ki, bu objektif yasanın beliriş biçimi ve işlevi, kapitalizmin yasalarınınkinden bütünüyle farklıdır. Sosyalizmin objektif yasalarının doğası toplumun bu yasaları *kavramasına ve yasaların buyrukları uyarınca*

bilinçlice hareket etmesine bağlı gibidir. Değer yasasının bilgisi ya da rekabetin ve üretim anarşisinin bilgisi, burjuva ekonomisinde bunların işlevinin, «kör», kendiliğinden niteliğini değiştiremez. Kapitalist ekonominin yasalarının bilgisi, onların yıkıcı gücünü engelleyemez, örneğin ekonomik bunalımları vs., savuşturamaz. Burjuva Devletleri, şüphesiz, belirli tedbirlerle, (örneğin, silahlanma yarışı, ekonominin militarize edilmesi, vs.) bir süre için ekonomik bunalımları ertelemeye çabalarlar. Bununla birlikte, kapitalizmin yasalarının kendiliğinden işlevi, hiçbir zaman, bu toplumda insanların pasifikle suçlanmış olduğunu ve bunların eylemleriyle kapitalist üretim tarzının objektif yasalarının etkilerini sınırlandıramıyacaklarını ya da belirtemeyeceklerini göstermez. Kapitalizmin sosyalizm tarafından tarihsel olarak zorunlu ortadan kaldırılması sürecini hızlandırmak için kapitalizmin yasalarının bilgisini kullanan proletarya partisinin bilinçli etkinliği olmaksızın, burjuva üretiminin görevlileri, kapitalistler, sınıf çıkarlarının rehberliğinde, objektif yasaların işlevini kâh kullanmak açısından, kâh kısıtlamak açısından belirli tedbirler alırlar. Elbette, böyle yaparken onlar bu yasaların bilimsel bilgisi ile yetinmiyorlar, sınıf içgüdüleri, en büyük kâra sahip olmak yönünde ki en önemli eğilimleri onları yönlendiriyordur. Ama bu demek değildir ki kapitalistler barışçı bir biçimde bu objektif eğilime kendilerini uyduruyorlar. Bir dizi tedbirlerle (işçilerin sömürülerinin artırılması, ücretlerin emek gücünün değerinin altına düşürülmesi, vs.), bu eğilime karşı koyuyorlar ve sonuçlarını yavaşlatıyorlar. Marx, «yasaları ortadan kaldırmayan, fakat işlevini zayıflatan» çeşitli «karşıt nedenler» e işaret eder. Aynı şekilde, kapitalistler ve kapitalist Devletler, ha-

len görüldüğü gibi, bütün araçlarla bir ekonomik bunalımın patlak vermesini geciktirmeye, bunalımları belirleyen objektif yasaların işlevini engellemeye, sınırlamaya uğraşırlar. Bu tedbirler kimi zaman etkili olabilir. Ama hiçbir tedbir bunalımları doğuran koşulları safdışı edemez, sonuç olarak, bütünüyle korunan kapitalist düzenin ortadan kalkmasını engelleyemez. Kapitalizmin ekonomik yasalarının körükörüne, kendiliğinden işlevi, aynı zamanda kapitalist üretim tarzının doğasından kaynaklanır.

Tersine, sosyalist üretim tarzını niteleyen şey, objektif ekonomik yasaların buyruklarına uygun düşen uyumlu gelişmedir. Bunun belirleniminin yeni bir biçimi, örneğin, ulusal ekonominin uyumlu (dengeli) gelişme yasasının, norm bakımından sürekli sapmalar ve çalkantılar aracılığının bir sonucu olarak değil, bu objektif yasanın eğilimlerini ifade eden ve Devlet tarafından tesis edilen yıllık ve beş yıllık planlarda, ekonominin bilinçli planlanması sayesinde gerçekleşmesidir.

Elbette, bu demek değildir ki, Sovyetik ekonominin evriminde belirli denge bozuklukları ortaya çıkamaz. Ama objektif bir zorunluluk olmanın ötesinde, bunlar özellikle planlamanın hataları ya da yanlışları, ulusal ekonominin uyumlu gelişmesi yasasının yetersiz bir öğrenimi sonucu olarak ortaya çıkarlar. Kapitalist düzende, denge sürekli dengesizlikten doğar, basit raslantıların oyunu sonucudur. Tam tersine, sosyalist toplumda, uyumlu gelişme Devlet organlarını yönlendiren objektif bir yasadır.

Kapitalist düzende, zorunlu yasalar sayısız olasılıklar aracılığıyla bir yol kateder. Raslantı rahatlıkla rol oynar ve zorunluluk raslantı ortamında ve ortasında belirir. Sadece bu olasılıkların tahlili, onla-

rın arkasında gizli olan, onları yöneten ve temeli meydana getiren yasayı keşfetmeye olanak verir. Bundan dolayı, kapitalist düzende ekonomik yasaların karakteristik bir çizgisi, Marx'ın belirttiği gibi, onların görünümünün olağanüstü karmaşık ve belirsiz oluşudur.

«Sonuç olarak, kapitalist üretimin bütününde, genel yasa, aşağı yukarı egemen ve karmaşık tarzda bir eğilim olarak zorla kendini kabul ettirmez ve kesinlikle durağanlaştırılması mümkün olmayan bir sonsuz çalkantılar aracı olarak belirir (74).»

Sosyalist düzende, toplumun gelişme yasaları, bir çalkantılar ve sapmalar aracı olmayı bırakır. Raslantının rolü belirgin bir biçimde azalır, yasalar, kapitalist düzende olduğu gibi olasılıklar aracılığıyla yol katetmez, çünkü sosyalist toplum bir yalıtılmış üreticiler toplumu değildir, ki böyle bir toplumda her birey bütün sorumluluğu üzerine alarak hareket eder. Hani sosyalist toplumda yasalar bile, ölçülemeyecek derece pek duru bir biçimde, saydam bir biçimde ortaya çıkarlar. Üretimin çeşitli kollarının zorunlu toplumsal dengesi ve bunlar arasındaki kaçınılmaz orantılılık, devlet organları tarafından tesis edilir. Objektif yasaların ustası olan, toplum, insanların bilinçli etkinliğiyle gerçekleştirilen, gelişme planlarını çizer.

Bir örnek verelim. Ağır endüstrinin, üretim araçları üretiminin, ulusal ekonominin atılımının temeli olduğu bilinir. Kapitalist düzende olduğu kadar sosyalist düzende de, bütününde üretimin yükselmesi, üretim araçları üretiminin önceden artırılmasını içerir. Genişletilmiş yeniden üretimin marksist teori tarafından tesis edilmiş olan, bu özelliği, iki temel bölümün arasındaki ilişkiler, ge-

hel bir yasa meydana getirir. Üretim araçları endüstrisi ile tüketim maddeleri endüstrisi arasında, birincinin lehine rol aynayan, onsuz hafif endüstrinin hızlı ilerlemesinin mümkün olmadığı belirli bir orantılılık zorunludur.

Burjuva ülkelerinin ve Sovyetler Birliğinin endüstrileşmeleri, bu temel yasanın kapitalist ve sosyalist toplumda gerçekleşme biçimlerinin arasındaki derin farkı gösterir. Kapitalist ülkelerde, endüstrileşme süreci, hafif endüstri ile başlar. Bu durum gelişmenin kendiliğinden niteliği ile açıklanır, çünkü sermayeler öncelikle çok kolaylıkla kârlar sağlamalarına olanak veren ve daha az yatırım gerektiren kollara doğru akarlar, buralarda sermaye süratle devreder, yani buralarda kâr açısından üretim daha verimlidir. Bu sadece, uzun bir hafif endüstri atılımı döneminden sonra, zorunlu araçlar biriktirildiğinde, sıranın ağır endüstriye gelmesidir. Kapitalist düzende bu yasanın olağanüstü dolambaçlı bir yol izlediği görülür.

Sovyetler Birliğinde endüstrileşme tamamen başka bir seyir izledi. Objektif ekonomik yasaların rehberliğinde (sosyalizmin temel yasası, ulusal ekonominin orantılı, uyumlu gelişme yasası) Komünist Partisi, ağır endüstri olmaksızın, sosyalizmin kuruluşunun, tarımın sosyalist yeniden kuruluşunun, ülkenin bağımsızlığının ve savunma gücünün mümkün olamayacağı olgusuna dayanarak hareket etti. Objektif yasalara uygun olarak, Parti ve Devlet, ağır endüstrinin ilerlemesine korkunç kaynaklar aktaran ulusal ekonomi planlarını hazırladı. Endüstrileşme, geri olan ülkeye ileriye doğru olağanüstü bir atılım yapmak olanağını verdi. Sadece ağır endüstrinin ön-

çelikli gelişmesi, tarımın hızlı hamlesini ve hafif endüstrinin yeni bir açılımını mümkün kıldı.

Sosyalist toplumda, objektif yasa, kendiliğinden değil, üretimi denetleyen insanların akıllıca etkinlikleriyle gerçekleşiyor. Bu durum, yasaların ve toplumsal ilişkilerin dünyayı yaratan bilinmez şeyler olmadığını, kapitalizmin boyunduruğundan kurtulmuş olan insanların hizmetinde şeyler olduğunu gösterir. Kapitalizmin ortadan kalkmasından ve sosyalist düzenin zaferinden sonra objektif toplumsal yasaların tarihsel özgülüğü buradadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Diyalektik gelişme teorisi. Niceliksel değişikliklerden niteliksel değişikliklere geçiş.

I

Kapitalist toplumun içsel bağlantılarının ve burjuva üretim tarzının özgül çizgilerinin tahlili, olgulara yaklaşımın tarihsel yöntemi, **Kapital**'de gelişmenin diyalektik teorisinin uygulanmasının tanıklarıdır. Ekonomik doktrinler tarihinde ilk defa olarak, Marx kapitalizmi evrimleşen bir fenomen olarak değerlendirir. Kapitalizme değişmez ve kesin olarak verili bir şey olarak bakan, kendi öncüleri Smith, Ricardo ve diğer ekonomistlerden farklı olarak, Marx kapitalizme bir **süreç,** derin dönüşümler geçiren, sürekli hareket halinde toplumsal bir yapı olarak bakar.

Kapital'in I. cildinin önsözünde, Marx kısaca yöntemini belirler. Kapitalist toplumun, «katı bir kristal» değil, sürekli başkalaşım konusu olan ve evrime elverişli bir yapı olduğunu gösterir.

Kapital'in ikinci basımının sonsözünde, diyalektik yöntemini belirleyerek, diyalektik yöntemin, «bu

yapının hareketinin kendi» içindeki «her olgu biçimi» ni, geçici yanıyla gözönüne getirdiğini ifade eder.

Marx, **Kapital**'in yazarı için, «sadece incelediği fenomenlerin yasasını bulmanın önemli olmadığını... her şeyin üstünde önemli olanın, bunların gelişmesinin, **değişmesinin yasası** olduğunu, yani bir biçimden diğerine geçişinin, bir ilişkiler düzeninden diğerine geçişin yasası bulmanın önemli olduğunu» düşünen Kaufmann'ın kanısını paylaşır. Kapitalizmi ortaya çıkışı evrimi ve zorunlu yıkılışı çerçevesinde değerlendirerek, Marx bu üretim tarzının anlaşılışını altüst eder.

Marx'dan önce, burjuva ekonomi politiği, onun en ileri temsilcileri Smith ve Ricardo gibilerinde bile metafizik bir niteliğe sahipti. Onların gözünde, burjuva üretim tarzı, belirli sınırlar içinde değişen ve evrimleşen bir tarihsel olgu değildir. Bu üretim tarzı, değişmez bir «insanî doğa» ya uygun düşen, ölümsüz bir kategori idi. Şayet burjuva ekonomistleri, kapitalist üretim tarzının gerçek doğasını açıklamayı başaramadılarsa, bu onların kapitalizmi, kesin olarak verili donmuş biçimlerde, eksiksiz bir yapı olarak ele almış olmalarındandır. Bu tavrın derin sınıfsal kökleri vardır. Metafizik yöntem, bu ekonomistlerin, burjuva ideologları oluşları dolayısiyle savundukları sınıf çıkarlarının felsefî tanımıdır.

Marx, **Kapital**'de hepsini silip süpürdü. Diyalektik yöntemi uygulayarak, gelişmenin diyalektik teorisi olan şeyin ve somutun incelenmesinde pratik olarak nasıl uygulanması gerektiğinin anlaşılmasına çok büyük bir yardımda bulundu.

Kapital, bu anlamda bir örnektir. Eğer Marx, en karmaşık ekonomik ilişkilerin kargaşasını, onlara ay-

dınlık getirici ve tüm gizemi kavranabilir bir biçimde çözümlediyse, bu onların gelişmesinde, değişiminde, başlangıçlarını ve katettikleri aşamaları, tüm geçmiş evriminden hareketle belirli yeni biçimlere geçişini izleyerek anlamış olmasındandır.

Eski ekonomistler için, metanın, paranın, sermayenin varlığı kendinden olan bir şeydir. Onların yapıtlarında bu olguların zorunlu **bir gelişme anlamında** bir tahlilini aramak boşunadır. Aynı zamanda, bu ekonomik kategorilerin gerisinde üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerine kurulmuş olan, mübadelenin, üretimin evriminin derin çelişkilerinin, karmaşık toplumsal ilişkilerin görülmesinde de yetersiz kalmışlardır. Onların ekonomik kavramlarının katılığı, hareket halindeki bir gerçeği yansıtan kavramlara özgü esneklikten yoksundur.

Marx'da kavramlar daha başka bir yolda oluşur: Hiçbir ekonomik kategori bu durağan ve donmuş niteliğe sahip değildir. Her tanım bir diğerine, daha kapsamlı bir diğer tanıma yol açar, çünkü somut yaşamda, yaşamın özetlediği ve sistematize ettiği olgular, durmaksızın gelişirler ve dönüşürler.

Kapital'in III. cildinin önsözünde Engels, Marx'ın, gerçekte tanımlar gelişir ve kalıplaşmış tanımları dıştalarken, donmuş tanımlar vermeyi suçlayan ekonomik teorisinin belirli görünümlerini kavramayan bir ekonomisti eleştirir. Engels şöyle der: «Elbette, şeylerin ve bunların karşılıklı ilişkilerinin donmuş değil, değişken olarak kavrandığı bir yerde, bunların zihindeki yansımalarının, kavramlarının da, şekilde, değişim ve dönüşüme tâbi olacakları; bu koşullarda, bunların katı bir tanım içinde hapsedilemeyecekleri, fakat bunların oluşumunun mantıkî ve tarihsel sürecine göre gelişecekleri anlaşılır bir şeydir (75).»

Birakç örnek, gelişmenin diyalektik teorisinin uygulanması ve ekonomik olguların kendi hareketi içinde ve kendi evrimi içinde incelenmesinin, nasıl Marx'a doğayı açıklamak açısından olanak verdiğini bize daha iyi gösterecektir.

Burjuva ekonomi politiğinin, paranın gerçek toplumsal niteliğini kavrayamadığı gibi, paranın sermayenin dolaşım sürecindeki rolünü de kavramadığı bilinir. Oysa özellikle burada, paranın olmuş bitmiş bir biçim olarak değerlendirilmesi kadar, hiç şüphesiz paranın belirli bir gelişmenin sonucu olduğu olgusu da bağlayıcıdır. Şüphesiz, Smith'de paranın kaynağının açıklanmasına ilişkin bir girişim vardır, ama bütün tahlilinde, iş bölümüyle, değişimin (mübadele, ç. n.) güçlüklerle karşılaştığını ve güçlükleri ortadan kaldırmak için «pek az kimsenin kendi imalâtı olan ürünün (mübadelesini, ç. n.) değişimini reddetmeye kalkışmaları» halinde «bir takım malların belirli miktarına sahip olmanın», (76) akla uygun olacağının sanıldığını söylemeye getirir. Önceleri, bu rolü (yani değişimde aracı rolünü, ç. n.) sürü hayvanları, tuz, vs., oynadı; daha sonraları, madenler.

Smith'e göre, para meta değişiminde (mübadele, ç. n:) sadece basit bir aracı idi. Şüphesiz, Marx'ın gösterdiği gibi, para biçimi sadece, bir metanın diğer bütün metalarla ilişkilerinin, o meta üzerinde sabitleşmiş yansımasıdır, ve Smith, bu anlamda, metaların karşılıklı ilişkilerinden kalkınarak paranın doğasını aydınlatmaya girişmişti; ama onun anlamadığı şey, paranın toplumsal niteliği idi, kendi başına değer ifade ettiği ve kullanım değerleri dünyasında, tüm diğer metalarla karşı karşıya olduğu bir düzenin metası oluşu idi. Paranın kullanım değeri ile meta değerinin çelişkilerinin sonucu olduğunu ve üretim

araçlarının özel mülkiyetine dayanan bir toplumsal üretimin çelişkilerini ifade ettiğini anlamaktan çok uzaktı.

Ricardo'da bunu pek kavramamıştı. Marx, paranın sadece değişimin meydana gelmesine olanak sağlayan bir aracı olduğunu ifade eden Ricardo'nun bu tanımını yüzüne vurur. Marx, meta üretimi çerçevesinde ürünün özgül biçimi olarak değer biçimini tahlil etmeyen, Say tipinde ağırbaşlı bir vulger ekonomist olan Ricardo'dan kaynaklanan bu anlayışın yavanlığını gösterir. Ricardo, parayı, değişim değerini incelediğinde, **niteliksel** belirlenimini, «bireysel emeğin yabancılaşımıyla, **genel soyut ve toplumsal emek** olarak ortaya çıkmak durumunda olduğu olgusunu« unutur (77).

Özel bireysel emeğin ve genel ve soyut toplumsal emeğin çelişkisi meta üretiminin karakterestiğidir ve para, bu çelişkinin, meta ilişkilerinin büyümesinin ürünüdür. Smith ve Ricardo, bunu kavramış olmadıkları için, parada, metalar dünyasına yabancılaşan ve ondan bağımsızlaşan, önemli bir biçimi görmezden geliyorlar ve, Marx'ın tanımına göre, onu, değişim fiilinin birliğini sağlayan «anlık bir biçim» olarak ele alıyorlar. Aynı zamanda, paranın ortaya çıkmasının da bir bunalım **olanağını** taşıyabileceğini kavrayamıyorlar.

Vulger ekonomistler, şeyleri derinleştirmekten sakınarak ve sanki her şey apaçık ortadaymış gibi, herhangi bir meta karşısında değiştirmeye elverişli bir durumda olan, «paranın gizemli niteliği» ni kabul ediyorlar, kapitalizmin apaçık ortada olan çelişkilerini görünmez hale getiriyorlar. Marx, bunların neden paraya gizemli bir nitelik verdiklerini şöyle açıklar: «Aracılık hizmetinde bulunan hareket, kendine özgü

sonuçta ortadan kalkar ve hiçbir iz bırakmaz (78.» Aynı yerde şu tanım da vardır: «Bir mal, diğer bütün mallar değerlerini karşılıklı olarak onda ifade ettikleri için, hiçbir şekilde para olarak belirmez; tam tersine, o mal para olduğu için, diğer mallar değerlerini onda ifade ediyor görünürler (79).»

Sonuç olarak, paranın gizemli yanının buhar ortadan kaybolması için, onun ortaya çıkmasına yol açan tüm **hareketi** yeniden düzenlemek yeterlidir. Paraya donmuş bir biçim olarak bakıldığında -ve sadece bu halde- onun doğaüstü özüne ilişkin soyut düşünce doğar ve bizi «kör eder.»

Paranın bir düzenin bir metası olması bir yana, parayı geçmişinden kalkınarak tahlil etmek için ona tamamlanmış bir biçim olarak bakan açısından o ancak bir buluş olabilir. Başlangıçtan iitbaren, Marx, bunun yüklediği görevi belirtir? **Kapital**'de şöyle yazar:

«Şimdi, bugüne kadar burjuva ekonomisi tarafından el sürülmeden bırakılmış bir şeyi yapmak söz konusudur; para biçiminin **doğuşunu,** yani en basit ve farkedilmez biçiminden itibaren, tüm dünyanın gözünü çarpan, şu para biçimine gelinceye kadar, malların değer ilişkilerinde saklı bulunan değer tanımının gelişmesini vermek söz konusudur. Bunu yaparken paranın ne olduğu bilmecesi de çözülmüş ve ortadan kalkmış olacak (80).»

Marx bu görevi, **Kapital**'in I. cildinin ilk bölümünde yerine getiriyor. Değerin gelişimini en basit, raslantısal biçiminden itibaren, insanı «kör eden» para biçimine kadar, bu bölümde yeniden çiziyor. Bir metanın değerinin ancak meta değişimi sırasında, onun bir diğeri ile ilişkisi aracılığıyla ifade edilebileceğini gösterir. Bundan dolayı, bir metanın, herhan-

gi bir değişik türde bir diğer metayla ilişkisi bütün ilişkilerin en basitidr. Değerin, raslantısal ya da yalıtılmış, basit biçimi böyle bir durumdadır.

Marx, değerin eşdeğer biçimi rolünü oynayan ve nisbî biçimi altında bir metanın değerini ifade eden metanın sadece, soyut insanî emeği içerdiği için değeri ifade ettiğini kanıtlar. Değerin raslantısal ya da basit biçiminden itibaren, bir meta (değerin ifade edildiği), değerin biçimine hizmet eden bir diğer metanın (birincinin değerinin ayarlandığı) kullanım değerinin biçimine hizmet eder.

Bu basit biçimde, Marx para biçiminin tohumunu keşfeder. Aynı zamanda, bu tahlil ona, paranın gerçek doğasını gizleyen sihirli örtüyü kaldırmak olanağını da verir. Şayet para, herhangi bir meta karşısında değiştirilebilir olmak gibi harika bir hassaya sahipse, bu hassanın onun içinde olmasından değildir, çünkü o da diğerleri gibi bir metadır, herhangi bir metayı üretmek için harcanmış olan, böylece ne olursa olsun tüm diğer metalarla aynı ölçülerle ölçülebilir hale gelen, soyut insan emeğini içeren bir metadır. Marx bu konuda şunları yazar:

«Tahlilimiz, malların değerinin doğasının, biçiminden çıkmış olduğunu ve bunun malları, değerin ve büyüklüğünün ortaya çıktığı bir değişim ilişkisiyle ifade etmek tarzına ters düşmediği sonucuna ulaştırdı (81).»

Değişimin (mübadele, ç. n.) in ilk başlarından itibaren, eşdeğer biçimde ortaya çıkan metanın doğasını böylece yerli yerine oturttuktan sonra, Marx değer biçimlerinin gelişmesini izler. Meta üretiminin ve dolaşımının büyümesinin, basit ya da yalıtılmış değer biçiminden, tam ya da gelişmiş değer biçimi haline

gelişini, bunun genel değer biçimi ve nihayet değerin para biçimi haline gelişini gösterir.

Değerin evriminin sonuçlarını açığa çıkardıktan sonra, Marx parayı, içinde aracılık hareketinin hiçbir iz bırakmamış olduğu «olmuş bitmiş bir sonuç» olarak değil, bir gelişmenin sonucu olarak ortaya koyar. Bu gizemli biçimini açıklığa kavuşturarak paranın «sihirli niteliği» ni bir darbede bozup dağıtmaktır. Çıkış noktalarının ve evriminin tahlilinin sonucu olarak, para açıkça, metaların üretiminde harcanan emeğin tanımının toplumsal tarzı olarak, yalıtılmış üreticilerin özel emeğinin kendisine çevrildiği toplumsal ölçü olarak, üretimin toplumsal ilişkilerini temsil eden biçim olarak ortaya çıkar.

Marx'a göre, para «meta değerinin şeklini değiştirmiş bir biçimi». Paranın başlangıcını ve doğasını kavramak için, ticaret ilişkileri ve metalar tarafından yol açılan dönüşümleri değerlendirmenin kaçınılmaz olduğu görülür.

Bu tahlilden, bir fenomenin, şayet gelişmesi içinde düşünülmezse, onu ortaya çıkaran aracı hareket yeniden düzenlenmezse anlaşılmasının imkâsız olduğu sonucu çıkar. Bu örnek, evrimleşmekte olan somut ilişkiler kalıbı ekonomik kategorilerin, kendilerininde, olgularla çelişki haline girmek kaygısı altında hareket halinde ve esnek olmak zorunda olduklarını gösterir. Marx'da değer biçimi olmuş bitmiş ve değişmez bir belirlenim değildir: kendi gerçeğinin evriminin türevi olarak (evriminin değişikliklerine uyarak, ç. n.) dönüşür ve gelişir.

Diğer ekonomik kategoriler de aynı şekildedir. Böylece, Marx, ürün fiatıyla değeri birleştiren ilişkiyi tanımamazlıktan gelen Smith ve Ricardo'nun bu tavırlarını canlı bir biçimde yüzlerine vurur. Değeri

bir çok defa değişmez ve olmuş bitmiş bir şey olarak çizen bunlar, onu gelişmesi içinde izlemeyi önemsiyorlar ve en evrimleşmiş tarihsel koşullar içinde, değerin zorunlu olarak belirli dönüşümlere uğramak zorunda olduğunu kavramıyorlardı. Bu, kapitalist meta üretimine değer yasasını uygulamak istedikleri zaman kendilerini köstekleyen karışıklığı açıklayan şeydir.

Smith'e göre, bu, ücretli emeğin ve sermayenin ortaya çıkmasından önce ve sadece o dönemde, metaların fiatının, onların değeri tarafından, onları üretmek için harcanan emek miktarı tarafından belirlenmiş ve düzenlenmiş olmasıdır. Ama şeyler, sermayeleri ellerinde bulunduranların, onları kâr elde etmek açısından kullanmalarından ve toprak sahiplerinin bir rant istemeye koyulmalarından itibaren bütün bütün değiştiler. Değerin gerçek kaynaklarını kavramakta yetersiz olan ve işçinin «emeğinin değerini» aldığını düşünen, Smith derinden hatalı olan şu sonuca ulaşıyordu ki, bu yeni çerçevede değer yasası etkisini yitiriyordu. Smith şöyle yazıyordu: «Uygar bir toplumda, değişilebilir değerin sadece emekten kaynaklandığı, çok az meta vardır (82).» Kendisinden sonra, değişim değeri rantın ve kârın geniş bir kesiminin içinde varoldu.

Olguları, gelişmeleri içinde düşünmedeki uyumsuzluk, mutlak tanımlar formüle etmek eğilimi, gelişmeleri esasıda fenomenler tarafından yol açılan kaçınılmaz değişikliklerin tahlilinin yetersizliği: bütün bunlar, Smith'i bu konuda, vulger ekonominin batağına saplanmak uğruna bilimsel konumları terketmeye yöneltir.

Ricardo'da pek bu sonuçtan kurtulamaz. Ürün fiatının değerin şekil değiştirmiş bir biçimi olduğunu

kavrayamaz. Bu da, metafizik yönteminin, basit meta üretimini gelişmiş kapitalist üretiminden ayırdetme yeteneksizliğinin sonucudur

Marx, **Artı-değer teorileri**'nde, Ricardo'nun **«genel kâr oranını** ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesine bağlı olan tüm diğer koşulları, değerin henüz gelişmemiş olduğu ve dolayısiyle henüz meta olarak alışveriş konusu olmadığı bir noktaya yerleştirdiğini (83)» yazar.

Burjuva ekoomislerinin aksine, Marx ürün fiatı ve değer sorununu büyük bir yetenekle çözdüyse, bu özellikle onun, diğerlerinde olduğu gibi bu noktada da gelişmenin diyalektik ilkesini sürekli olarak uygulamış olmasındandır.

Engels, **Kapital**'in III. cildine yazdığı önsözde, Marx'ın işe neden kapitalizmde değişikliğe uğramış meta ile değil de, basit meta ile başladığını açıklar. Ticari ürün olan -herşey, bütünlüğü içinde, meta, donmuş herhangi birşey değil, evrimleşmekte olan bir gerçekliktir. Kapitalizm öncesi üretim çerçevesinde o bir şeydir; kapitalizmin üretimi çerçevesinde, o başka bir şey halindedir. Bu farkı hissetmeyen, Marx'dan öncekiler, değerlerin değişiminin (mübadelesinin, ç. n.) her iki durumda da aynı tarzda olduğunu tasarlıyorlardı. Fakat, kapitalizmde metaların değişiminin ürün fiatlarından sonra gerçekleştiğinin farkına varan, bu kimseler içinden çıkılmaz çelişkiler içinde kendilerine köstek vuruyorlardı.

Marx açıklıkla ortaya koydu ki, bütün güçlük, kapitalist düzende, metaların açıkça meta olmalarında değil de, işçiler tarafından yaratılmış olan artı-değerin tüm kütlesinin üleşilmesinde eşitlik isteyen sermayelerin ürünü almalarında yatar.

Sorunun düğüm noktası buradadır. Kapitalist üre-

tim çerçevesinde, metalar, üretim esnasında yaratılmış olan artı-değerin taşıyıcısı olan, sermayenin ürünleridir. Bundan dolayı, bu metaların değişim (mübadele, ç. n.) devresine girişinin, sahibine, eşdeğer bir sermaye koyan bir diğer kapitalistin kârına azçok eşit bir kâr getirmesi zorunludur. Burada, basit meta dolaşımında olduğu gibi, bir başka biçimde varolan değerlerin karşısında, bir biçimde varolan değerin, basit değişimi söz konusu değildir.

Fakat, farklı organik yapıdaki sermayelerin, eşit masrafla, farklı artı-değerleri üretmeleri gibi, sermayenin ürünü olan, metaların değişimi, değişik kollar içinde yaratılmış olan değerin fonksiyonu olarak değil, ürün fiatlarının, yani üretim masrafları artı ortalama kârın fonksiyonu olarak meydana gelir. Şayet basit meta üretimine göre kapitalist üretimin **gelişmiş** niteliği gözden kaçırılırsa, değer yasasını ortaya çıkaran en önemli değişiklik anlaşılamaz. Böylece değer yasasının, kapitalizmin doğuşundan oldukça önceki binlerce yıllık bir sürede rol oynadığını söylemek istiyoruz. Meta üretimi kapitalist biçimini aldığında, değer yasasının da evrimleşmek zorunda olduğu düşünülüyor.

Ürün fiatı değerle çelişmez: o değerin, kapitalist üretimin özgül koşullarında doğmuş olan, çok karmaşık, gelişmiş, değişik biçimidir. Aynı şekilde burada, Marx, evrimin diyalektik teorisi sayesinde, ekonomi politiğin en can alıcı sorunlarından birini, burjuva ekonomistlerinin uyduruktan karmakarışık ettikleri sorunlardan birini çözümleyebilmiştir.

Kapital'de belirtilmiş olan sorunların hangisi olursa olsun, Marx bunlara diyalektik bir bakış açısıyla yaklaşır. Sermayenin yeniden üretimi sürecinin, kapitalist üretim tarzının, dereceleri ve aşamaları

söz konusu olsun ya da kapitalist ekonominin bütün diğer sorunları söz konusu olsun, bunlara, gelişmenin diyalektik teorisinin bütün çarpıcılığıyla dokunulur.

II

Bununla birlikte, Marx'ın, kapitalizmin her ekonomik ilişkisini oluşumu ve evrimi içinde düşündüğünü ve buradan o ilişkinin özünü ortaya çıkardığını söylemek yeterli değildir; Marx'a göre, sermayenin toplumsal doğasının sadece hareket içinde ifade bulduğunu ve gerçekleştiğini kaydetmek önemlidir. Hareket maddenin varoluş tarzı ve biçimi olduğu gibi, aynı şekilde hareket sermayenin de varoluş tarzı ve biçimidir; sermaye de, hareketi şayet gözönüne alınmazsa kavranılamaz.

Bu açıdan da, **Kapital**'in II. cildi ve özellikle, sermayenin devrinin ve başkalaşımlarının tahliline ayrılmış birinci bölümü, büyük bir değer taşır. Buradaki başlıca düşünce, sermayenin ancak hareketsiz bir şey olarak değil, bir hareket olarak kavranabileceğidir. Marx, şöyle der: «Sermaye, **süreçte bir değer** olarak adlandırılabilir... (84).» «Bu gözlemlere ne anlam vermek gerekir?

En önemli fonksiyonunu artı-değer üretimini yerine getirmek için, sermaye farklı aşamalardan geçmek, durmadan çeşitli biçimler almak ve bunları terketmek zorundadır. Bir ilk devrede, sermaye belirli bir devri tamamlayan para-sermaye biçimine bürünür: parasıyla, kapitalist üretim araçları ve bir emek gücü sağlar, yani para-sermaye, üretken sermaye haline dönüşür; pazarda satın alınmış bu metaların üretken kullanımı, yeni ve taze bir değerin yaratılma-

sına yol açar; artı-değer; sonra, kapitalist tekrar pazarda ortaya çıkar, bu defa metaların satıcısı niteliğindedir ve sermayesi yeniden para-sermaye biçimini alır. Para-sermayenin devri tamamlanır ve varılan nokta çıkış noktası olur, ama bu nokta artık yeni bir temel üzerindedir. Bu hareket, para-sermayeyi zenginleştirir ve çıkış noktasındakine oranla boyutlarını büyültür.

Para-sermayenin devrinin özü, bu durumda, sermaye bakımından, sürekli biçim değiştirmek, durmadan yeni bir biçim için biçimini terketmek, para biçiminden üretken sermaye biçimine, üretken sermaye biçiminden, meta biçimine, sonra yeniden para biçimine geçerek, biçim değiştirmektir. Hareketi kesintisizdir ve bu hareketi ona veren, sermayenin fonksiyonudur. Eğer bu harekete yer olmasaydı, eğer para aşamadan aşamaya geçememiş olsaydı, artı-değerin üretimine hizmet edemezdi. Marx, **Kapital**'in ikinci cildinde şunları kaydeder: «Para halindeki sermaye-değer, para işlevleri dışında başka hiçbir işlevi yerine getiremez. **Paranın bu işlevlerini sermayenin işlevleri yapan şey, bunların sermaye hareketinde ve bu işlevlerin ortaya çıktıkları o zamanın sermaye devrinin diğer aşamalarıyla bağıntısının sonucu olarak oynadığı belirli roldür** (85).»

Bir evreden diğer birine geçiş, bir biçimin diğer bir biçim haline dönüşmesi, ancak parayı sermaye haline dönüştürebilir. Bu da, şayet kapitalist ilişkiler, yani yaşam araçlarından «kopmuş», kapitalistin hizmetine koşulmaya zorlanmış bir işçi ve üretim araçlarına sahip, bir kapitalist varsa olabilir. Başka bir deyişle, işçilerle kapitalistler arasında belirli sınıf ilişkileri vardır. Marx'ın üstünde durduğu, sadece bu

ilişkilerin, paranın basit işlevini sermayenin işlevi haline dönüştürebileceğidir.

Ama bu ilişkiler varolur olmaz, ancak **hareket** parayı bir sermaye haline getirebilir. Eğer sermaye, üretken sermaye biçimini almak için para-sermaye biçimini terketmezse, onun en önemli amacına ulaşması mümkün değildir: ki bu amaç artı-değer üretimidir, sermayenin değerinin kendi kendine artması ilkel olarak yürür. Marx bu konuda şunları yazar: Sermayenin devri ,normal olarak, ancak, çeşitli evreleri kesintisiz birbirine geçtiği sürece devam eder. Şayet ilk P-M evresinde bir duraksama meydana ,gelirse, para-sermaye iddihar halinde donuk şeklini alır; eğer bu üretim evresinde olursa, üretim araçları işlevsiz olarak bir yanda yatar, öte yanda da işgücü kullanılmadan kalır; yok eğer bu duraksama sonucu evre M'-P'de olursa, satılamamış metalar bir yığın halinde birikir, dolaşımın akışını tıkar (86).»

Sadece para-sermaye değil, sermayenin diğer bütün biçimleri (üretken sermaye, meta-sermaye) kendilerine özgü devirleri tamamlarlar.

Üretken sermayenin devrinin de aşamaları vardır ve onun hareketi, diğer biçimlere geçmek için belirli biçimleri bırakarak, bir evreden bir diğer evreye geçmeye bağlıdır. Sermayenin üretken kullanımı, artı-değerin maddileştiği metaların üretimi sonucu olarak, işçilerin sömürüsü sırasında yaratılır. Sermaye üretken sermaye biçimini terkeder ve meta sermaye biçimine bürünür. Metaların satışı, meta-sermayeyi para-sermaye haline dönüştürür ve para-sermaye yeniden, devri sırasında üretken sermaye biçimini alır. Bir defa daha geldiği noktada çıkış noktasına beklenmedik bir biçimde üretken sermaye haline ulaşır

ve üretken sermayenin toplam devri, artı-değer üretimi süreci yeniden başladığı için son bulur.

Şu halde, üretken sermaye, hiçte kendi kendine, hareket halinde olmak ve biçim değişmelerine uğramak koşuluyla sermayenin işlevini yerine getiremez.

Aynı durum, para-sermaye içinde söz konusudur. Burada sadece sorunun bir tek görünümü, sermayenin kendine has hareketi, sermaye oluş tarzı bizi ilgilendirdiği gibi, biz, Marx'ın para-sermayenin devri, üretken sermayenin devri ve meta-sermayenin devri arasında kurmuş olduğu ayrımların yetkin tahlilinde Marx'ı izlemeyeceğiz, Meta-sermaye, hareketi sırasında, sonunda yeniden, kendi ilk biçimini alana kadar, sırasıyla para-sermaye ve üretken sermaye biçimlerine bürünür. Artan değer devrin başlangıç noktasındadır ve bu tamamlanan devir bir değer artışını getirir.

Üç devrin her biri ancak dolayısiyle, bütünlüğü içinde sermaye hareketinin ya da, Marx'ın dediği gibi, kapitalist türde üretimin tüm kollarını içeren «endüstri sermayesi» nin özel bir evresini meydana getirir. Sermaye devrinin gerçek süreci, üç devrin birliği ile: para-sermaye, üretken sermaye, meta-sermaye devirlerinin birliği ile meydaan gelir.

Sermayenin hareketinin marksist tahliline tüm değerini kazandıran şey, üretimin ve dolaşımın birliğini aydınlığa çıkarmış olması ve burjuva ekonomistlerine ait olan, ki kimileri sadece dolaşımı dikkate alırlar ve üretimi gözardı ederler (merkantilistler) ve kimileri (Smith ve Ricardo gibi) sadece üretimi dikkate alıp, dolaşımı bunların birbirleriyle bağıntısını gözardı ederler, bakış açısını aşmış olmasıdır. Marx şöyle der:

«Toplam süreç, kendini, üretim ve dolaşım süreç-

lerinin birliği şeklinde ortaya koyar; üretim süreci, dolaşım sürecinin, dolaşım süresi de üretim sürecinin aracısı olur (87).»

Bu karşılıklı aarcılıkta, belirleyici rolü oynayan üretimdir ve üç devri biçimin birliği içinde belirleyici rolü oynayan üretken sermayedir, çünkü Marx'ın yapıtının I. cildinde gösterdiği gibi, üretim süreci artıdeğerin yaratıldığı tek süreçtir.

Bu üç devri biçimin herbirinin, ayrı ayrı ele alınması, bütünlüğü içinde sermaye devrini, hareketini belirlemeye yetmeyebilir. Bunların her biri, gerçekten kendi kesikliğiyle nitelenir. Örneğin, para-sermaye, üretken sermaye biçimine bürünmek için para biçimini bırakır. Bu «özel kılık değiştirme», hareketin bir ara kesilmesini varsayar; bir evre diğeri içinde değişme uğrar ve sermaye kâh şu biçimde, kâh bu biçimde işlevini sürdürür. Burada süreklilik yoktur: her aşama bir diğerini önceden varsayar, fakat aynı zamanda yadsır, çünkü para-sermayenin devri, içinde yara aşamasından üretken sermaye aşamasına geçişi birincinin ikinci tarafından olumsuzlanmasını içerir. Marx bu konuda şöyle yazar: «Sermaye devrinin süreci sürekli kesintililiktir, bir aşamadan çıkıp bir diğer aşamaya girmek, bir biçimi terkedip bir diğerinde belirmek demektir; bu aşamaların her biri daha sonrakini öngörmekle kalmaz, aynı zamanda onu dıştalar da (88).»

Oysa, kapitalist üretimin özü hareketin sürekliliğidir, sermayenin, değerin kendi kendisini büyütmesi olmaksızın canlı kalamıyacağı anlamında sürekliliğidir. Kapitalizmin amacı sadece kâr elde etmek değil, durmaksızın onu büyültmektir; onun hedefi, kârın sürekli hareketidir. Kapitalizmin doğası da, hareketin tüm kesilmesini dıştalar. Kapitalist ancak, pa-

zarda, örneğin dokuma ipliği biçiminde var olan bir meta-sermayenin gerçekleşmesini ve para girdilerinin ona, üretime devam etmek için zorunlu yeni araçları sağlamak olanağını vermesini bekleyebilir. Süreç sürekli olmak zorundadır, çünkü, aynı anda sermayenin bir bölümü bir aşamadan diğerine geçerken, bir diğer bölümü aynı zamanda biçim değiştirir, bir aşamayı terkedip, peşisıra gelen aşamaya geçer. Bu süreklilik kesinlikle, üç devri biçimin birliğinin sonucudur. Bütünlüğü içinde ele alınan endüstriyel sermaye aynı zamanda farklı aşamalarını eli altında bulundurur ve sermayenin her bölümü aynı şekilde, bir biçimden diğerine. Bir biçimden diğerine geçer. Belirli bir anda, Sermayenin her bölümünün altında işlevini sürdürdüğü biçim, donmuş bir biçim değil, Marx'ın dediği gibi, akışkan bir biçim, bir diğeri haline gelebilen bir biçimdir.

Marx, sürecin bütünlüğünü şöylece özetler: «Demek oluyor ki, bir bütün olarak ele alınan, sermaye, eşzamanlı olan ve zaman içinde yanyana bulunan farklı evreleri içerir. Ama, duraksamaksızın, her kesim, ardarda bir evreden ,işlevsel bir biçimden bir diğer biçime, böylelikle de bunların her biri içinde ardarda işlevini sürdürerek geçer. Şu halde, biçimler akışkan biçimlerdir ve bunların zamandaşlığı ardarda gelişlerinin eseridir. Her biçim diğerini izler ve bir diğerinden önce gelir, öyle ki sermayenin bir kesiminin belli bir biçimde dönmesini, diğer bir kesiminin bir başka biçime dönmesi zorunlu kılar. Her kesim sürekli olarak devrini çizer, ama sermayenin bir başka kesimi daima bu biçim içinde bulunur ve bu özel dolaşımlar sadece toplu akışın ardarda gelen ve eşzamanlı uğraklarını meydana getirirler.

Toplam sürecin, sürekliliğini gerçekleştiren sa-

dece üç devrin birliğidir, yukarda kaydedilen (yalıtılmış devir biçimlerinin tahlilinde kaydedilen kesintiliktir. M. R.) kesintililik değil (89).»

Kısacası, Marx, hareketin diyalektik kavranışını, hareketin somut biçimlerinden birine: sermayenin hareketine uygular. Ölen bir vücudun zamanın değişik noktalarında eşzamanlı olarak bulunmak zorunda olması gibi, böyle olmazsa hareket olmayacağı gibi ,ancak hareket olarak varolabilen, sermayenin kendisi de, eşzamanlı olarak evrelerini içerir, bütün biçimlerini alır ve bu biçimlerin birilerinden diğerlerine geçer.

Şu halde, sermayenin doğası ancak, bir hareket olarak düşünüldüğü, hareketsiz bir şey olarak düşünüldüğü zaman kavranabilir. Bu hareketin dışında, değer büyüyemez, yani değer bir sermaye haline dönüşemez. Marx «Devri sürecin üç şekli» adlı bölümde, bu konuda çok önemli bir gözlemde bulunur. «Değerin bağımsız bir varlık kazanmasına salt bir soyutlama gözüyle bakanlar, endüstriyel sermayenin hareketinin **in actu** (fiilen) bir soyutlama olduğunu unutuyorlar. Değer, burada, hem kendisini sürdürdüğü ve hem de aynı zamanda değer olarak büyüdüğü, çoğaldığı çeşitli biçimlerden, çeşitli hareketlerden geçiyor (90).»

Marx'ın kendi sermaye tahliline hareket olarak neden bu kadar önem verdiği görülür.

III

Marx, meta üretiminin ve onun üstün biçiminin, kapitalist üretim tarzınının derin doğasını açığa çıkartmak için, bunları gelişmesi ve hareketi içinde gözler. Meta üretiminin ekonomik ilişkilerinin tümü-

nün gelişmelerini bilmek ve orada oluş ve evrimi incelemek yeterli değildir. Bu hareketin sonucu olan, önemli **niteliksel** değişmeleri, bunların katettiği niteliksel bakımdan yeni olan aşamaları ve dönemleri yerli yerine oturtmak sözkonusudur. Marx, hareketi salt **niceliksel** bir değişiklikler yekûnu olarak değil, niceliksel değişmelerin zorunlu olarak, yeni bir, niceliksel gelişmenin kaynağı olan, **niteliksel** değişmeler haline dönüştüğü süreç olarak tasarlar. Başka bir deyişle, Marx yapıtında tamamen diyalektiğin başlıca yasalarından biri olan, niceliksel değişmelerin niteliksel değişmeler dönüşmesi yasasını kullanır ve onun sermaye tahlili, kendisinin yarattığı, bu maddeci diyalektik alanını zenginleştirir ve derinleştirir.

Smith ve Ricardo'nun özellikle kapitalist üretimin niceliksel yanıyla ilgilendiklerini, ve burjuva düzeninin kendisine özgü ekonomik ilişkilerinin niteliksel özelliklerine pek az dikkat ettiklerini de belirtmiştik. Onlar, meta üretimi hareketi sırasında, basit meta üretiminden kapitalist üretime geçiş esnasında, dolayısiyle söz gelişi kapitalist üretimin gelişmesi sırasında ortaya çıkan niteliksel ilerlemeleri hesaba katmıyorlardı. Ancak niceliksel değişmeleri görerek, kapitalist düzenin ölümsüzlüğü sonucuna varıyorlardı.

Ricardo'nun, kapitalizmin üretici güçlerin hızlı gelişmesine sınırlar koyduğu olgusuna parmak basmış olduğu doğrudur. Kapitalizmin, kâr oranının düşmesiyle, Marx'ın tanımına göre, «kapitalist üretimin canlandırıcı ateşi» olan kâr oranının düşmesiyle, uyuşumu bozulmuş olur. Ama, bu fenomende sadece salt niceliksel ilişkiler görülür, yoksa kapitalist üretim tarzına tarihsel olarak geçici niteliğini veren niteliksel ilişkiler değil.

Kapital'in III. cildinde, Marx şunları yazar:

«Ricardo'yu kaygılandıran şey, kapitalist üretimin dürtüsü olan ve her defasında birikimin motoru ve koşulu olan, kâr oranının, gelişmesiyle de üretimi tehdit etmiş olmasıdır. Ve burada, niceliksel ilişki en önemli olandır. Aslında, bütün bunlar pek derin bir doğruya, sadece Ricardo'nun sezgisine sahip olduğu pek derin bir doğruya dayanır (91).»

Bu «pek derin doğru», kapitalist düzeni, üretici güçlerin gelişmesine köstek vuran tarihsel evrimin belirli bir derecesine dönüştüren, kapitalist düzenin özgül niteliğidir. Burada, Ricardo burjuva ekonomisti ve metafizik düşünen biri olarak, sadece kapitalist üretimin büyümesinin niceliksel ilişkileriyle ilgilenerek, bunu kavrayamıyor. Kâr oranının düşüşünü iyi toprakların yokluğu ve daima pek az değerli toprakların ekim yeri haline konması zorunluluğuyla açıklıyor, bundan sonra, ortaya çıkan şey, buğday fiatlarının yüksekliği, ücretlerin yüksekliği, ve nihayet kâr oranının düşüşüdür. Kapitalist üretim tarzının niteliksel özelliklerinin incelenmesinden sakınma, sonuç olarak sorumluluğu doğaya, Marx'a göre de, Ricardo'nun burjuva dar görüşlülüğüne yükler.

Dün olduğu gibi bugün de, toplumsal ilişkilerin niteliksel özelliklerini incelemek korkusu, doğanın genel yasalarının, toplumun niteliksel olarak özgül yasalarına, salt niceliksel tahlilin, niteliksel tahlile tercih edilmesi, burjuva ekonomistlerinin ve felsefecilerinin karakteristik bir belirtisidir. Ekonomi biliminin kendi dönemlerinde öncüleri olan eski burjuva ekonomistlerine benzememekle beraber, emperyalizmin savunucuları üretici güçlerin gelişmesini engelleyenin kapitalist düzen değil, sözde değişmez «in-

san doğası»nın psikolojik yasaları olduğunu kanıtlamak için her türlü masalı uydururlar.

Kapitalist düzeni idealize eden savunucu yöntemin özü, çeşitli tarihsel biçimlerin niteliksel farklılıklarının bilinmemesidir, örneğin, meta üretimi ve dolaşımı sözkonusu olduğu zaman bu böyledir. Marksist yöntem açısından, sadece meta üretiminin ve dolaşımının niceliksel değişikliklerini değil, aynı zamanda, salt niceliksel değişmelerin sonucu olarak çeşitli tarihsel dönemlerde ortaya çıkan yeni niteliği de ortaya çıkarmak önemlidir. Başka bir deyişle, tarihsel biçimlerin herbirine özgü **niteliksel** özelliği incelemek gerekir.

Kapital, niceliksel ve niteliksel değişikliklerin ve bunların karşılıklı dönüşümünün tahlilinin klasik bir modelidir. Meta üretiminin çeşitli biçimlerinin tarihsel gelişmesini inceleyerek, Marx bunun niceliksel olduğu kadar niteliksel görünümlere büründüğünü ve bunların karşılıklı dönüşümünün gelişmeyi meydana getirdiğini gösterir.

Marx, **Kapital**'de kesinlikle niceliksel değişmelerin niteliksel değişmeler haline dönüşmesi yasasını uyguladığını bildirir. 22 Haziran 1867 de Engels'e şöyle yazar: «Bununla birlikte, salt **niceliksel** değişikliğin peşisıra- el sanatcısı patronun kapitalist haline dönüştüğünü belirttiğim, III. Bölümün (92) sonundaki metnin yapısı içinde, bulunuşunu Hegel'e borçlu olduğumuz, **salt niceliksel değişikliklerin niteliksel değişikliklere dönüşmeleri yasasının,** doğa bilimleri tarafından olduğu gibi tarih tarafından da tamamiyle doğrulanmış olduğunu ileri sürdüğümü göreceksin (93).»

Marx gerçekte belirtilen bölümde, paranın ya da değerin tüm tutarının sermaye haline dönüşme-

diğini açıklar: asgari belirli bir para ya da değişim değerinin bireysel para ya da meta sahibinin elleri arasında olması sonucunu getirir. El sanatçısının kapitalist haline dönüşümü, zorunlu olarak önceden bir niceliksel değişikliğin yol açtığı bir niteliksel değişikliktir, somut olarak bunun ifade ettiği şey bu el sanatçısının asgari belirli bir paradan yararlanmasıdır. Belirli hesaplarla bunu kanıtladıktan sonra, Marx şu sonuca varır: «Hegel'in **Mantığ**'ında ortaya koymuş olduğu yasa, nicelikteki açık değişikliklerin, belirli bir dereceden sonra, nitelikte değişiklikler getirmesi yasası doğa bilimlerinde olduğu gibi, burada da doğrulanır (94).»

Bu yasayı reddeden Dünring'e karşı polemiğe girişen Engels, niceliksel bir değişikliğin, niteliksel bir değişikliğe yol açtığı ve bunun karşılıklı olduğunu söylediğinde, makineli üretim ve büyük endüstri, fabrikalar, ortaklaşa çalışma ve iş bölümü alanı içinde «sayısız» «konumun işlendiği tüm dördüncü bölüme dayanır.

Bununla beraber, özel durumları söz konusu etmez. En önemli olan şey, tüm tahlilin, meta üretiminin ekonomik ilişkiler karmaşasının yeni bir nitelik kazandığı, niteliksel değişmeler sonucunu doğuran bir niceliksel değişmeler süreci olarak, basit ekonomik biçimlerden, yüksek biçimlere, basit biçimlerden karmaşık biçimlere giden bir hareket olarak düşünüldüğü bu gelişme anlayışına dayanmasıdır. Sadece bu anlayış Marx'a, kendisine özgü yasaların kaçınılmaz çöküşünü getirdiği kapitalizmin, evriminin gerçek akışını yeniden çizmek olanağını verdi.

Kapital'in I. cildinde incelenmiş olan birkaç sorun dolayısiyle oldukça kısa bir biçimde şu nokta üstünde duralım.

Değer biçimlerinin tahlilinden itibaren, Marx gelişmenin basit bir niceliksel büyüme değil, belirli bir anda niteliksel bir değişmeyle, yeni bir niteliğin çıkışıyla kesilen bir niceliksel değişme olduğunu gösterir. Basit, yalıtılmış ya da raslantısal değer biçimi, değişimin doğuşunun ve ilerlemesinin içinde, ürünlerin ancak raslantısal olarak meta haline dönüştüğü niteliksel olarak belirlenmiş olan bu aşamadadır. Meta haline dönüşen ürünlerin belirli bir miktarı, burada niteliksel olarak özgül bir değer biçimini, basit ya da raslantısal değer biçimini meydana getirir.

Bunun üzerine kurulmuş olan özel mülkiyetin ve iş bölümünün yayılmasıyla, bu değişim embriyonu gelişir. Ürünlerin giderek daha büyük miktarı raslantısal olarak değil, zorunlu olarak meta haline gelir. Bu niceliksel büyüme eski nitelikle, basit değer biçimiyle çelişki haline girer. Değişim sürecinin niteliksel değişiklikleri zorunlu olarak niceliksel değişmelere dönüşür. Artık, niceliksel olarak yeni bir biçim doğar, değerin yeni bir görünümü: toplam ya da gelişmiş değer. Bu hale gelinceye kadar, basit biçim de, bir metanın değer miktarı, bir başka metanın kullanım değeri aracılığıyla ifade ediliyordu. Bundan sonra, gelişmiş biçimde herhangi, bir metanın değeri, meta dünyasının diğer unsurlarının sınırsız sayısı içinde tanımını bulur.

Ayrıca, metaların değerlerinin büyüklüğü, değişmez olmanın ötesinde, raslantısal durumların işlevi olarak değişir, halense, değişimin gelişmesiyle, metaların değişiminin niceliksel ilişkileri daha sağlam hale gelmiştir, yani gerçekten kendisine katılmış emeğe uygun düşmektedir.

Ama değişimin yayılması burada kalmız. Üretim giderek ticarî bir nitelik kazanır. İş bölümünün geliş-

mesi, meta değişimini, bireyler arasındaki toplumsal ilişkilerin biricik biçimi haline gelen düzenli ve zorunlu bir fenomen yapar; bu sadece onda bireysel emeğin toplumsal niteliğinin ortaya çıkması sayesindedir. Ama artık, toplam ya da gelişmiş değer biçimi yetersiz olarak görülür: değişimin tarihsel evriminin yeni evresi zorunlu olarak yeni bir biçimi, değerin yeni bir tanımını gerektirir. Henüz burada toplumsal işbölümünün yayılmasının peşi sıra meta üretiminin atılımından kaynaklanan niceliksel değişiklikler, zorunlu olarak niteliksel değişiklikler haline dönüşmek durumundaydı. Genel değer biçimi ortaya çıkıyordu.

Marx, ayrıntılı olarak, bu son biçimi ilk ikisinden ayıran niteliksel farkı tahlil eder. Bu yeni biçimin, metaların değer biçiminin toplumsal olarak sağlamlaşmış bulunduğu yani değişim gereksinimlerinin, tüm diğer metalarda var olan insan emeğinin genel niteliğini yansıtmak için herhangi bir metanın dünyasından kopmasının gerekli olduğu, değişimin tarihsel sürecinin ilerlemiş bir aşamasında doğduğunu gösterdi. Genel değer biçimi açıkça şu niteliğe sahiptir: metalar dünyası değerini herhangi bir metada ifade eder. Marx değerin genel biçiminin bu yeni niteliksel özelliği, yani toplumsal karakteri üzerinde durur. Bu biçimin doğuşu, meta üretiminin gelişmesinde bir atılımı ifade eder: insan emeğinin ürünleri için kesin hale gelen şey, ürünlerin farklılaşmamış insan emeğinde billurlaşmış olmasıdır. Böylece değerin genel biçimi, bu meta dünyası çerçevesinde, insan emeğinin genel niteliğinin özgül toplumsal karakterini meydana getirdiğini gün ışığına çıkarmıştır. Başka deyişle, Marx değer biçimlerinin niteliksel tahlili sayesinde, meta üretiminin tarihsel özellikleri-

ni ortaya çıkardı ve emek ürünlerinin neden burada soyut emek tarafından yaratılmış olan bir değer biçimi aldıklarını gösterdi.

Değerin ilk iki biçimi henüz toplumsal olarak sağlamlaştırılmış değillerdir. Marx bu konuda şöyle der: «İlk iki biçim, herhangi bir metanın değerini ya farklı türden bir başka metada ya da, kendisinden farklı bir çok metadan meydana gelen bir dizi metada ifade eder. Her iki durumda da, kendi kendine bir değer biçimi vermek, deyim yerinde ise, malın tek başına kendi özel işidir ve bunu diğer metaları işe karıştırmadan yapar. Bu diğer metalar, o malın karşısında salt pasif eşdeğer rolündedir. Buna karşılık nisbî değerin genel biçimi ancak metalar dünyasının ortak eseri olarak ortaya çıkar. Bir meta genel değer görünümünü, ancak aynı zamanda bütün diğer metalar değerlerini aynı eşdeğerde ifade ettikleri için ve her yeni ortaya çıkacak metanın aynı şeye uymak zorunda olmasından dolayı kazanır. Üstelik değer açısından, salt toplumsal şeyler olan metaların, bu toplumsal var oluşunun da ancak tüm karşılıklı ilişkilerini kucaklayan bir dizi ile ifade edilebileceği; bundan dolayı da, metanın değer biçiminin toplumsal olarak geçerli bir biçim olmak zorunda oluşu açık hale gelir (95).»

Nihayet, zaman içinde, genel biçim yerini para biçimine bırakır. Marx'ın belirttiği gibi, gelişme, bir toplumsal alışkanlık gereği, genel eşdeğer biçiminin «kesinlikle altının özgül ve doğal biçimine katılmış olması (96)» olgusuna bağlıdır.

Böylece Marx, değer biçimlerinin gelişmesini, sadece niceliksel bir süreç olarak değil, aynı zamanda, meta üretiminin ve değişiminin evriminin tarihsel evrelerini ifade eden niteliksel bir süreç olarak

düşünür. I. biçime, II. biçimden III. biçime geçiş, belli başlı değişmelerle belirlenir. Bu tahlil, değerin üstün biçimini, yani parayı, metaların toplumsal doğasını ifade eden biçim olarak, ya da Lenin'in dediği gibi, meta ekonomisi tarafından örgütlenmiş toplumsal emeğin ürünü olarak, açıklamak olanağını verir. Para, niteliksel olarak aşağı biçimlerin hazırlık aşamalarının meydana getirdiği değer tanımının niteliksel olarak üstün bir biçimi haline gelir.

Meta dolaşımının üstün ürünü, para, sermayenin çıkış noktası, ilk biçimi haline gelir. Böylece para, meta üretiminin ve değişiminin gelişmesinde köklü bir dönüm noktası, niteliksel bir kopuş, korkunç bir atılım meydana getirir: basit meta üretimi, meta üretiminin üstün bir biçimine, kapitalist biçime dönüşür.

Kapital'in I. cildinin ikinci kısmında, Marx esasında, basit meta üretiminin ve sermayenin niteliksel farklılığını inceler ve meta dolaşımının gelişmesi sırasında ortaya çıkan atılımın doğasını meydana çıkarır. Öncelikle, **dışsal** farklılığı, paranın sermaye haline dönüşmesi sırasında meta dolaşımını etkileyen **biçim** değişmesini tahlil eder. Bu farklılık, M-P-M ve P-M-P formüllerinde açıklık kazanır.

Basit meta dolaşımında, bir metayı para ile değiştirmek amaç bakımından, bir metanın satışda başka bir kullanım değerine bürünmesidir. Bu durumda para kesinlikle harcanır. Tam tersine, para-sermaye dolaşımında, değişim sürecinin amacı, ilk olarak rehine konmuş olan paranın **kendi kendini büyültmesidir**. Para ancak büyüyen boyutlarda bu işten çıkmak için devrini tamamlar. Kullanım değeri de, kapitalistin doğrudan amacı olarak değerlendirilemez.

Meta dolaşımının bu iki biçiminin niteliksel fark-

lılığının önemi, basit meta üretiminde, değerin metaların değişimini kolaylaştırmak için geçici olarak para biçimini almasında yatar. Görevini tamamlamış olan para biçimi, hareket olarak ortadan kaybolur. Tam tersine, P-M-P formülünde, para ve meta artık sadece değerin kendisinin çeşitli var oluş tarzlarıdır. Marx bu konuda şunları söyler:

«Değer burada, durmadan para biçiminden meta biçimine ve meta biçiminden para biçimine geçerek değerin bizat kendi büyüklüğünü değiştirdiği, (artı-değer olarak) kendisinden (başlangıçtaki değer halinden) ayrıldığı, kendi kendisine bir değer oluşturduğu bir sürecin öznesi haline gelir. Çünkü hareket, değerin artı-değeri doğurduğu kendi öz hareketidir, öyle ki kendi kendisinin kendi değerine değer katması, değerini artırmasıdır. Değer, değer olduğu için, kendine değer katmanın esrarlı bir niteliğini kazanmış oluyor. Değer yavruluyor, ya da, en azından, altın yumurtalar yumurtluyor (97).»

Marx, buraya kadar, «biçimsel farklılıklar» olarakdan meta dolaşımının tarihsel iki biçiminin niteliksel farklılıklarını tahlil etmiyor. Artık başlıca niteliksel farklılıklara, öz farklılıklarına geçerek, değerin ancak hareketi esnasında, eğer ne olursa olsun, üretim süreci içinde kullanımı yeni bir değerin kaynağı, değerin kendi kendisini büyültmesinin bir kaynağı haline gelen bir meta varsa büyüyebileceğini gösterir. Bu meta, diğerlerinden niteliksel olarak farklı olan bu meta, emek gücüdür.

Marx, paranın sermaye haline dönüştüğü, tarihsel koşulların niteliksel özelliklerinin açıklanmasına büyük bir önem verir. Meta üretimi ve dolaşımı, çeşitli aşamalarda, paranın köklü, niteliksel değişikliğe uğramaksızın, sermaye haline dönüşmeksizin var ol-

duğu binlerce yıldır vardır. Şu halde, sadece belirli koşullar, sadece yeni başlangıçlar bu dönüşüme olanak verebilirler. Bu ancak «özgür» işçinin, yani üretim araçlarından ve mülkiyetten, paranın niteliksel olarak sermaye haline dönüşmesini ortaya çıkardığı bu araçların sahipliğinden yoksun olan işçinin ortaya çıktığı anda olur.

Marx, kapitalist üretimin meta üretiminin genel biçimi olduğunu, emek gücünün meta haline geldiği ve işçinin emek gücünü üretim araçları sahibine sattığı zaman ortaya çıktığını kaydeder.

Üretim araçlarından yoksun olan ve emek gücünü satmak zorunda olan işçilerin sömürüsü, bu durumda sermayenin özgül niteliğidir.

Paranın sermaye haline dönüşmesinin özgül koşullarının tahlili yöntem açısından büyük bir önem taşır. Marx, eski bir nitelikten yeni bir niteliğe geçişin hiçbir zaman meydana geldiği tarihsel durumdan yalıtılamıyacağını gösterdi. Böylece, S.S.C.B. de, para sermaye haline dönüşmez, tarihsel koşullar tamamen değişmiştir. Bir ekonomik biçimin niteliksel dönüşümlerinin tahlili şu halde ancak, şayet dönüşümler, belirli tarihsel durumla ilişkili olarak dikkate alınırsa verimli olabilir.

Sermayenin özgül niteliklerini bir defa açıklığa kavuşturmuş olan Marx, kapitalist üretimin gelişmesinin özgül evrelerinin derin tahliline girişir. Hergün artan bir artı-değeri işçilerin sömürüsünden elde etmeyi düşünen, kapitalistler iş gününü azami sınırlarına kadar uzatırlar. Oysa iş günü alabildiğine genişletilemez: kapitalist sistemde, emeğin verimlilik kapasitesinin gelişmesi de işçinin kendisi için yorulduğu iş günü kısmında bir azalma ve diğer kısımda, işçinin kapitalist için bedava çalıştığı kısımda bir art-

ma getirir. Nisbî artı-değerin üremesi böylece olur. Kapitalist üretimin gelişmesinin evreleri, gittikçe artan artı-değerin işçilerden zorla sökülüp alınmasının niteliksel olarak değişik biçimlerinden başka bir şey değillerdir. Bu tahlilin felsefi değeri abartılamaz. Marx, aynı zamanda, eğer verili bir nitelik, **köklü** değişikliklere uğramaksızın, temelleri sarsılmaksızın kalırsa, görünümlerini kesinlikle etkileyen önemli değişiklikleri önemsememenin haksızlık olacağını gösterir. Örneğin, burjuva üretim ilişkilerinin niteliksel belirlenimi, kapitalizmin var olduğu sürece de aynı kalır; bu ilişkiler üretici güçlerin gelişmesine bağlı olarak oldukça önemli dönüşümlere uğrar. Aynı zamanda bunlar, verili bir fenomen çerçevesinde kavranan, **temel** çizgilere dokunmaksızın bırakılan, niteliksel değişmelerdir, köklü bir dönüşümü hazırlamak için **en önemli** belirlenim: verili bir niteliğin yıkılması ve yeni bir niteliğin ortaya çıkmasıdır.

Marx, paranın sermaye haline dönüşmesinin niceliksel değişikliklerden niteliksel değişikliklere geçiş olduğunu kaydeder. Bir kapitalistin, üretimini devam ettirmek için yeterli bir miktar işçiyi tutabilmesi için asgari ölçüde bir para zorunludur. Bu işçi topluluğu, sömürüleri açısından (işde ortaklaşa çalışma) üretimin önceki biçimlerinden onu ayıran sermayenin niteliksel karakterestik belirtisidir. Marx, ortaklaşa çalışmanın, daha önceleri de, avcı topluluklarda ve ilkel ortaklıklarda, antik toplumda ve orta çağda da var olduğunu, ama kapitalizme öteki, ortaklaşa çalışmaya özgü karakteri hemen ortaya çıkartmak için, onu önceki biçimlerden ayıran şeyi gösterir. İlkel ortaklıklarda, ortaklaşa çalışma üretim araçlarının ortak sahipliği ve ortaklığın üyesinin toplumsal grubun bütünüyle bozulmaz bağı üstüne dayanıyordu. Antiki-

te ve ortaçağda, ortaklaşa çalışma sadece yer yer, rasgele olarak vardı, doğrudan egemenlik ve bağımlılık ilişkileri üzerine kurulmuştu. Tam tersine, ortaklaşa çalışmanın kapitalist biçimi emek gücünü kapitaliste satan, özgür ücretli işçinin ortaya çıkmasından itibaren varsayılır.

Hepsi bu kadar değil; ortaklaşa çalışma, emekçilerin ve yalıtılmış köylülerin çalışması üzerine temellenen önceki tarihsel biçimlerden farklı olarak, kapitalist üretim sürecinin **zorunlu** biçimidir. Marx şöyle der: «Ortaklaşa çalışma, kapitalist üretimin özgül tarzı olarak belirir» ve «köylülerin küçük tarımına bağımsız olarak yürütülen el sanatlarına karşıt olarak gelişir (98).» Sermayeye özgü özgül temel üzerinde ortaklaşa çalışma olmaksızın, ne sermaye olur, ne de kapitalist üretim tarzı. Bu tür ortaklaşa çalışma sermayenin varoluşuyla da aynı zamana raslar.

İşçilerin büyük bir miktarının aynı zamanda kullanımı, onların ortaklaşa çalışması, bir yandan da, yeni üretici bir güç yaratır, şu anlamda ki, niteliksel değişiklikler burada verimi yükselterek yeni niceliksel değişmeler haline dönüşürler. Marx şöyle der: «Sadece, bireysel üretici güçleri yükseltmek söz konusu değil, fakat ortaklaşa çalışma aracılığıyla kollektif güç olarak işlev gören yeni bir güç yaratmak söz konusudur (99).» O zamana kadar, birbirlerinden bağımsız olan, bireysel emekleri birleştirerek tek bir toplumsal sürecin doğmasına yardımcı olur.

Kapitalist üretim tarzının tarihsel önemini ortaya getiren şey, bu yeni gücün, artık durumuyla yetinemiyen üretici güçlere, sanki sihirli bir değnek darbesiyle böylesi bir atılım yapmak olanağını kapitalizme veren toplumsal emeğin «kollektif» gücünün yaratıl-

masıdır, emeğin toplumsal emek haline dönüşmesidir. Ama bu bile ancak, sermayenin yüksek bir artı-değer elde etmek ve üretimin toplumsal bir biçimini yaratarak işçilerin sömürüsünü daha da artırmak eğilimin objektif bir sonucudur.

Bununla birlikte, Marx'ın kendisininde belirttiği gibi, basit biçimiyle ortaklaşa çalışma, tecrit olup, dağılana kadar emeğin bir tek toplumsal süreç olarak basit birlikteliği, kapitalist üretimin hiçbir karakterestik ve kalıcı biçimini ortaya getirmek. Burada bu sadece, niteliksel olarak daha yüksek bir döneme, kapitalist manufaktür dönemine yerini terkederek son bulan ilk dönemdir. Marx, kapitalist manufaktür döneminin ne bakımdan özgül olduğunu ve şüphesiz, emeği birleştirerek kollektif ve yeni bir üretici güç yaratan fakat, doğası bakımından üretim tarzını değiştirmeyen, üretim tarzında ne devrime ne de teknik altüst oluşa yol açmayan, basit ortaklaşa çalışmadan ne bakımdan niteliksel olarak ayrıldığını gösterir. Tersine manufaktür için tipik olan şey, onun atölye içinde bir iş bölümünün doğmasına olanak vermesi ve eskiden bir tek bütün olan üretim fiilini çok sayıda farklı hareketler halinde bölmüş olmasıdır. Toplumsal iş bölümü kapitalizmden önce de vardı, fakat sadece kapitalist üretim tarzı manufaktüre özgü iş bölümünü yarattı.

Basit ortaklaşa çalışmadan farklı olarak, manufaktür bireylerin emeğini altüst etti. Bireylerde, yapay bir biçimde, tek yönlü ve bir tek yetenek geliştirdi ve tüm yetenekleri öldürdü. Emeğin üretim kapasitesini artırdı ve nisbî artı-değer elde etmenin en seçkin bir aracını ortaya koydu. Bununla beraber kendisi, hiçte kapitalist üretim tarzına tam uygun olan teknik temel de yaratmadı. Ne olursa olsun, çalışma

tarzıyla, temelde yer alan işçilik devrime uğradı. Böyle olmakla beraber, manufaktür yeni bir aşamayı, kapitalist üretimin niteliksel olarak çok yüksek bir aşamasını: makineleşmiş büyük endüstriyi hazırladı.

Marx, kapitalist üretimin gelişmesinin bu yeni evresinin niteliksel özgünlüğünü titizlikle tahlil etti. Şüphesiz, bu **niteliksel** tahlil, Marx'ın düşüncesinde olduğundan daha derin ve daha zengin bir kapsama sahip olamaz. Fakat, bu tahlil nasıl bir aşamadan diğerine geçerek üretimin, yüzyıllık ilişkilerin parçalandığı ve kapitalizmin canını çalan altüst oluşların ortaya çıkardığı, bir düzeye ulaştığını göstermek olanağını verir. Üçüncü aşamayı (büyük endüstri) öncekilerden ayıran niteliksel farkın ayrıntılı incelenmesini önemsememek, üretimin kapitalist tarzının tüm tahlilini tehlikeye sokmak olur. Manufaktürden büyük endüstriye geçiş basit bir niceliksel gelişme değildir. Bu kapitalist üretimin evriminde dev bir atılımdır.

Marx'ın öğretisini Rus kapitalizminin tarihine uygulayarak, onu zenginleştiren, Lenin'in yapıtı **Rusya'da kapitalizmin gelişmesi** de bu geçişin önemini belirler:

«Manufaktürden fabrikaya geçiş, yüzyıllar boyunca el sanatçısı-ustalar tarafından kazanılmış olan tüm el maharetini ortadan kaldıran, tam bir teknik devrim meydana getirir, bu teknik devrim ardından, toplumsal üretim ilişkilerinin tam bir yıkılışına, üretime katılan çeşitli gruplar arasında kesin bir bölünmeye, gelenekten tam bir kopuşa, kapitalizmin bütün karanlık yönlerinin yoğunlaşması ve genişlemesine, ve aynı zamanda da kapitalizmin emeği kütle olarak toplumsallaştırmasına yol açar. Böylece makineleşmiş büyük endüstri kapitalizmin son sözü, onun

negatif faktörlerinin ve positif unsurlarının son sözü olarak ortaya çıkar.

Bunun sonucu olarak da, kapitalizmin gelişmesi sorununda, manufaktürden fabrikaya geçiş kesinlikle tümden özel bir önem kazanır (100).»

Böylece, Marx'ın, gelişmenin bu aşamasının incelenmesine **Kapital**'de o kadar yer ayırması rasgele bir durum değildir. Marx hemen orada manufaktüre özgü niteliği belirler; üretim tarzında devrimin çıkış noktası olan emek gücüdür bu, nitelik büyük endüstri içinse bu nitelik, üretim araçlarıdır.

Makinaların üretimi ve kullanımı, bu aşamayı nitelendiren yeni niteliksel çizgi budur. Yeterince yaygın bir teknik temelin yokluğunda, manufaktür kapitalist üretim tarzı ölçüsünde üretime ulaşamaz; işçilerin burjuvazi tarafından sömürüsünü sınırlandırır ve kapitalist yayılmayı engelleyen eski ataerkil ilişkileri ortadan kaldıramaz. Bütün bunlar, ancak büyük endüstri tarafından gerçekleştirilebilir. İşte bundan dolayı Marx, büyük kapitalist endüstrinin özgül bir üretim aracına: makinaya sahip olmak ve makinalarla makinalar üretmek zorunda olduğunu kaydeder. Ona uyarlı tek teknik temel budur.

Makinalaşmış büyük endüstri, kapitalizme özgü çelişkileri doğurur. Marx, ayrıntılı olarak makinaların ortaya çıkışının sonuçlarını ve aslında kapitalizmin istihdamının sonuçlarını inceler. Kadınların ve çocukların emeği burjuva sömürüsünün çarkına girer. Makinalar, iş gününün uzatılmasının dürtüsü olurlar; işçiyi üretimden uzaklaştırırlar. Yedek işsizler ordusunun doğuşu görülür. Makinaların ortaya çıkışıyla, üretim, hızla ve sıçramalarla genişlemesine olanak veren olağanüstü bir esneklik kazanır.

Makinalaşmanın özgül çizgilerini açığa çıkarta-

rak, Marx gelişmenin bu dönemine özgü yasaları, henüz devri evrimi tanımayan ve bunalımların henüz gerçeklik kazanmadığı, manüfaktür döneminin farklılıklarını ortaya koyar. Büyük endüstri döneminde, durum bambaşkadır. Endüstriyel üretimin atılımlarla genişleme eğilimi ve dünya pazarı karşısında bağımlılığı, zorunlu olarak ona «ateşli» bir nitelik veriyordu ve pazarlarda doygunluğa yol açıyordu. Endüstri devirlerle; canlılık ve başarılı refah dönemlerinden, fazla üretim dönemlerine, bunalım ve çöküntü dönemlerine geçen devirlerle gelişmeye başladı.

Lenin de aynı yasaya değinir. **Rusya'da kapitalizmin gelişmesi** adlı yapıtında, gerçekte makinalaşmanın evrimin niteliğini dönüştürdüğünü belirtir. Basit ortaklaşa çalışma aşamasında, endüstriyel gelişme ağırlığıyla ve düzenliliğiyle belirlenir. Geniş bir pazara bağlı manüfaktür tarzı üretim, kararsız hale gelir, fakat bu kararsızlık makinalaşmış büyük endüstri için özellikle tipiktir. Makinalaşmış büyük endüstri ancak atılımlarla, peşpeşe gelen refah ve bunalım dönemleriyle evrimleşebilir. Büyük endüstri, kapitalist üretim anarşisini derinleştirir.

Kırsal alanda, köylüyü ücretli işçi haline dönüştürür. Marx şöyle yazar: «Kapitalist üretim tarzı, tarımla manüfaktür arasındaki, onları çocukluk çağlarında birleştiren bağı kesinlikle koparır (101).»

Bunun sonucu olarak, toplumsal ilişkiler giderek kapitalistlerin emekçiler üzerinde açık bir egemenliği biçimini alır ve sermaye tarafından ezilen köleler, sermayenin toplumsal ve politik egemenliğine karşı açık ve gittikçe keskinleşen bir mücadeleye koyulurlar.

Kısaca, büyük endüstrinin karakterestik bütün süreçleri emeğin toplumsallaşmasına yol açar. Ken-

dine özgü yasaların işleyişiyle, kapitalizm kendi içinde yeni bir düzenin öncüllerini yaratır ve yeni bir toplumun unsurlarını olgunlaştırır. Daha sonra bu noktaya tekrar geleceğiz.

Kapitalist üretimin gelişmesinin aşamaları, basit ortaklaşa çalışmadan manüfaktüre ve oradan büyük endüstriye geçişi tahlil ettiğinde, Marx aynı ve bir tek toplumsal ve ekonomik oluşumun sınıfları içinde niteliksel değişiklikleri inceler. Kapitalist evrimin anlamını ve sonuçlarını kavramak için bunlar gözönünde tutulmak gerekir. Fakat bu değişiklikler ancak, özel tarihsel oluşum olarak kapitalist üretim tarzının belirli görünümleri ve özgelikleri üzerinde olur, yoksa kapitalist üretim tarzının **başlıca** niteliği üzerinde olmaz. Birinci cildin devamı, özellikle VII. bölüm «Birikim süreci» nde olduğu gibi II. ve III. ciltte, makinalaşmış büyük endüstrinin gelişmesinin nasıl, kapitalist üretim tarzı çerçevesinde, kapitalist düzenin temel «niteliği» yle olduğu gibi, onun doğasıyla da çatışmaya yol açan koşulları, azar azar bir araya getirdiğini gösterir. Üretimin yoğunlaşması ve toplumsallaşmasında ilerleme söz konusudur. Üretim, herhangi bir dışsal nedenin etkisi altında değil, kapitalizmin içsel yasalarının gereğince, giderek daha toplumsal bir nitelik kazanır. Marx şöyle yazar: «Emeğin toplumsallaşması ve maddi güçlerinin yoğunlaşması artık kapitalist kılıfı içinde onları barındıramıyacak bir noktaya ulaşır (102).»

Bunu yazdığı dönemde Marx, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında bu iki yönlü büyümenin kapitalizmin en yüksek aşamasına: tekelci kapitalizm aşamasına yol açacağını öngörüyle ortaya koyamazdı. Ama, tüm kapitalist gelişmenin bu anlamda olacağını ve toplumlarda serma-

yenin aldığı yeni biçimlerin etkinlikleriyle «tekellerin kuruluşu» na yol açtıklarını ve «yeni bir malî aristokrasi» yarattıklarını ifade eden bazı belirtileri dahice önceden sezerek haber verir.

Marx, kavrayışla sermayenin yeni biçimlerini «kapitalist üretimin en yüksek gelişmesinin sonucu» olarak belirler ve bu sonucun «sermayenin üreticilerin mülkü haline, ama bu defa birey olarak üreticinin özel mülkü haline değilde, ortaklaşa üreticilerin mülkü haline, toplumun doğrudan mülkü haline yeniden dönüşebilmesi için zorunlu bir evre olduğunu» (103) gösterir. Üretim araç ve gereçlerinin ortaklaşa üreticilerin mülkü halinde tersine çeviren bu dönüşümde Marx, diyalektiğin olumsuzlamanın olumsuzlaması yasasının bir belirlenimini görür.

Kapitalizmin bu yeni aşamasının dahice bir incelemesini yapmak durumunda olan Lenin, ancak 1860 yıllarında henüz pek gelişmemiş olan, pek az sayıda olguya dayanan Marx'ın ulaştığı bu sonuçlara pek büyük bir değer verir. Bu konuda şöyle yazar:

«Yarım yüzyıl önce Marx **Kapital**'i yazarken, ekonomistlerin büyük çoğunluğuna, serbest rekabet bir «doğa yasası» gibi görünüyordu. Kapitalizmin teorik ve tarihsel bir tahlilini yaparak serbest rekabetin, üretim yoğunlaşmasını yarattığını ve sırası geldiğinde, gelişmenin belirli bir aşamasına gelindiğinde, serbest rekabeti tekelciliğe götürdüğünü gösteren Marx'ın yapıtını resmî bilim suskunluk kumkumasıyla öldürmeye yeltendi (104).»

Böylece, kapitalist üretim tarzını incelemesiyle Marx, gelişmenin eski niteliğin sınırları içinde belirli bir uğrağa kadar yol aldığını ortaya koydu. Tekeller öncesi, «serbest» kapitalist üretim ilişkilerinin niteliksel özelliği, üretici güçlerin hızla evrimine rahat

bir süre tanır. Fakat, üretici güçlerin gelişmesi, kapitalist ilişkiler çerçevesinin çatırdamasıyla son bulur. Ricardo'ya göre, kapitalizmde bunların büyümesinin sınırlarını çizen kapitalizmin doğasıdır. Marx, doğanın burada hiçbir şey ifade etmediğini ve sınırın kapitalizmin kendisi, burjuva düzeninin toplumsal «niteliği» olduğunu gösterir. Eğer, başlangıçta, kapitalizm üretici güçlerin ilerlemesini desteklemişse, daha sonra da engellemiştir. Eski niteliğin bünyesinde, yenisinin devrimci unsurlarının yeşerdiği görülür; bu unsurlar eski niteliğin yıkılışını ve yeni bir niteliğe geçişi gerektirdiklerinden eski nitelikle uzlaşmazlar. Eski niteliğin devrimci (burjuva üretim ilişkileri) dönüşümünü ve yeni bir niteliğin doğuşunu: sosyalist üretim tarzının doğuşunu kaçınılmaz kılan da budur. Bu devrimci atılım olmaksızın, toplumun evrimleşmesi sürekli olamaz.

Marx, kendi proleter sosyalist devrim teorisini, belirli bir anda, toplumsal düzende niteliksel bir değişikliğe yol açan süreçler olarak kapitalist üretim tarzının gelişmesinin, tahlili üstüne kurar. Sadece sosyalist devrim ve proletarya diktatörlüğünün kuruluşu ona göre, miyadı dolmuş kapitalist üretim tarzının sosyalist üretim tarzı tarafından tarihsel olarak kaçınılmaz olan ortadan kaldırılışına olanak verir.

Kapital'in yazımından çok önce, Marx bir devrimin, köklü bir dönüşümün, kapitalist üretim tarzının, niteliksel olarak dönüşümünün zorunluluğunu ortaya koymuştu. Örneğin, **Felsefenin sefaleti**'nde şunları yazıyordu: «... proletarya ile burjuvazi arasında ki antagonizm, sınıf sınıfa bir mücadele, en yüksek tanımına götürüldüğü zaman, toptan bir devrim olan, bir mücadeledir. Gerçekten, sınıfların **kar-**

şıtlığı üzerine kurulmuş bir toplumun sert bir **çelişkiyle,** son çözümde karşı karşıya bir çatışmayla son bulmasında şaşmaya gerek var mı? (105).»

Ama Marx, devrimin yeni tarihsel koşulların ortaya çıkması ve sınıf antogonizmlerinin kaybolmasıyla toplumsal gelişmenin biçimi olmak durumunu bırakacağını da hemen ekler. Şöyle der:

«Ancak, artık sınıfların ve sınıf antagonizmlerinin bulunmadığı bir düzendedir ki **toplumsal evrimler, politik devrimler** olmaktan çıkacaklardır. O zamana kadar, toplum her yeniden genel çeki düzen verilişinin arifesinde, toplumsal bilimin son sözü daima şu olacaktır:

«Kavga ya da ölüm; kanlı mücadele ya da hiçlik. Sorun, çürütülmez bir biçimde böyle konmuştur (George SAND) (106).»

Marx'ın öngördüğü her şey oldu. Sınıf antagonizmlerini tanımayan sosyalist toplum, eski bir niteliken yeni bir niteliğe geçiş esnasında tüm devrimci patlamayı ve tüm politik devrimi dıştalayan yeni tipte bir evrimin pekiştiğini görüyordu.

Sosyalist toplum örneği, eski toplumun gelişmesinin niteliğini, proleter devriminin zaferini yaratan nitelikle karşılaştırmaya olanak verir. Kapitalizmin yıkılışından sonra eski niteliğin yeni niteliğe dönüşmesi yasasının işlevi, **Kapital**'de Marx tarafından sergilenmiş olan «burjuva toplumunun diyalektiği» ile «sosyalist toplumun diyalektiği» arasında ki ayrımın büyük önemini gösterir. Fakat özellikle inceleyeceğimiz bu mesele oldukça büyük bir ilgi kaynağıdır.

IV

Antagonist oluşumlarda, toplumsal ve ekonomik düzenin niteliksel ve köklü değişiklikleri devrim-

ci patlamalar biçiminde ortaya çıkar. Bu oluşumlarda eski niteliğin yeni niteliğe dönüşümü yasasının işleyişi böyledir. Her dönüşüm, yeni bir niteliği meydana çıkartan bir atılımı içerir. Ama sınıf antogonizmleri üzerinde temellenmiş olan oluşumlarda, bu atılımlar politik devrim biçimini alırlar. Şüphesiz, aynı biçimde, eski toplumda da niteliksel değişiklikler, eski niteliğin unsurlarının kerte kerte yok oluşu ve yeni niteliğin unsurlarının kerte kerte birikimi biçiminde ortaya çıkıyordu. Örneğin Prusya'da tarımsal kapitalizmin evrimi ne miyadı dolmuş feodal ilişkilerin devrimci parçalanışı, ne de feodalizmin kapitalizm tarafından devrimci bir başkaldırıyla ortadan kaldırılması biçiminde gerçekleşmedi: eski üretim ilişkileri yavaş yavaş yenilerine uygunlaştı.

Bununla birlikte, bu gelişme biçimi eski toplumun karakterestiği değildir. Tipik olan şey, uzun bir dönem boyunca birikmiş olan çelişkilerin devrimci patlamasıydı. Eski toplumun bünyesinde, belirli bir ana kadar var olan düzende hiçbir önemli değişikliğe yol açmayan, ama bu değişikliği hazırlayan, ağır niceliksel dönüşümler oluyordu. Belirli bir evrede, niceliksel değişiklikler niteliksel değişikliklere dönüşüyordu. Artık bu, toplumsal devrimdi, eski düzenin alt üst oluşu ve yeni, daha ilerici bir düzenin olumlamasıydı. Bu devrimci patlamalarda önemli olan, var olan politik iktidarın yıkılması ve yeni bir politik iktidarın kurulmasıydı.

Eski nitelikten yenisine geçiş yasası, antagonist oluşumların toplumsal doğası içinde köksalar. Bir üretim tarzının dönüşümünün tarihsel zorunluluğu, tüm iktidarı ellerinde bulunduran egemen sınıfın şiddetli karşıtlığıyla karşılaşır. Örneğin, feodal toplum yavaş yavaş bünyesinde kapitalist nitelikte yeni üre-

tim ilişkilerinin doğuşuna tanık olur. Değişim büyür ve feodalitenin tüm hücrelerine nüfuz eder, pazar genişler, toplumsal iş bölümü ilerler, yeni sınıflar kapitalist ve burjuva ortaya çıkarlar, vs. Ürteci güçlerin fışkırır gibi gelişmesi üzerine ortaya çıkmış olan bu yeni üretim ilişkilerinin yayılması feodalizmin dibini kazımaya başlar. Feodal üretim tarzının kapitalist üretim tarzı tarafından yerinden edilişinin objektif öncülleri artık olgunlaşmıştır. Ama bu yerinden ediliş eski egemen sınıfların yıkılışına, imtiyazlarının son bulmasına ve politik üstünlüklerinin son bulmasına yol açar. Bu sınıflar bir tarihsel zorunluluğun gerçekleşmesini engellemek için ellerinde bulundurdukları politik iktidarı kullanarak, üstünlüklerini korumak için çabalarlar. Bir tek toplumsal devrimler onların iktidarını yıkarak, yeni üretim ilişkilerinin serbestçe gelişmesine olanak verebilirler.

Kapitalizmden sosyalizme geçiş söz konusu olduğu zaman da tehlikeler artar. Uzun süreden beri, çağdaş kapitalist toplumda, sosyalizmin objektif öncülleri olgunlaştı. Eğer kapitalizm varlığını sürdürüyorsa, bu sadece, kendi politik iktidarını kullanarak, burjuvazinin kudurmuşcasına bu geçişe karşıt olması, işçi sınıfını ve diğer tüm emekçileri kıyasıya ezmesi, faşizme kapı açması ve iktidara sıkıca yapışması olgusuna bağlıdır. Burjuva diktatörlüğü yıkılmaksızın ve proletaryanın diktatörlüğü kurulmaksızın, toplumun eski niteliksel konumundan yeni konuma geçişin mümkün olmayacağı açıktır.

Antagonist toplumda, egemen sınıflar bütün güçleriyle, eski düzenin, artık olgunlaşmış, köklü, niteliksel değişikliklerine karşı korlar. Tersine, çalışan kitlerlerle başlayan öncü yeni güçler, bu değişiklikleri gerçekleştirmek var olan toplumsal düzene

son vermek için mücadele ederler. Altedilmesi mümkün olmayan bu çelişki, kaçınılmaz tarihsel dönüşümleri sonuçlandırmak için politik devrimleri gerekli kılar.

Şüphesiz, kapitalist üretim tarzı çerçevesinde ortaya çıkan, önemli görünen, belirli değişiklikler kerte kerte olabilir ve gerçekten de böyledirler.

Elbette, kapitalist üretim tarzı, kimi zaman çok önemli kerteli değişikliklere yer verir. Marx, kapitalist üretim ilişkilerinin hiçte değişmez olmadığını gösterir. Basit ortaklaşa çalışma, manufaktür, makineleşmiş endüstri, kapitalist üretim tarzının evreleridir. Bu evrim sırasında, üretim ilişkileri önemli niteliksel değişimlere uğrar, ama bunlar kapitalist üretim tarzına özgü temel niteliğin sınırlarını aşmazlar. Sermaye tekelci niteliği kazandığı zaman, bu geçiş kendisi de, burjuva toplumunun belirli politik ve ekonomik görünümlerine bilinen değişiklikleri getirir.

Tüm bu dönüşümler, devrimci patlamalara yol açmaksızın kerte kerte ortaya çıkarlar ve üst üste birikirler, çünkü hiçbir şekilde kapitalist üretim tarzının doğasında değişiklik meydana getirmezler. Sadece, kapitalizmin aşağı evrelerinden daha üst evrelerine geçişi ifade ederler.

Kapitalizmin özüne dokunmaksızın kapitalist üretim tarzının belirli niteliklerini değiştirerek bu tür kerte kerte gelişme, burjuva toplumunun bünyesinde mümkün oluyorsa da, aynı kapitalizmin çerçevesinde, ağır ağır birikimin sonucu olarak, sosyalizmin unsurlarını taşıyan değişikliklerin, kapitalizmde sosyalizmi bir bütün haline getirmelerinin kesinlikle imkânsız olduğu açıktır.

Burjuva toplumunun evrimi, niteliksel olarak yeni bir düzenin maddi öncülerini hazırlar. Fakat, dev-

rimci atılım olmaksızın, burjuva Devlet iktidarı yıkılmaksızın, yeni bir niteliğin: Sosyalizmin ortaya çıkması hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Emperyalizm, sosyalizmin maddi temelinin hazırlandığı aşamadır. Fakat birinden diğerine kerte kerte geçiş olamaz ve olması olanaksızdır. Sadece Sosyalist devrim bu geçişin koşullarını yaratır.

Kapitalizmden sosyalizme geçişin sadece sosyalist devrimle mümkün olduğunu bütünüyle gösterildiğinde, marksizmin komünistlere hiçbir zaman bu «atılımın» şu ya da bu somut biçimlerini zorla kabul ettirmediği ortadadır.

Komünist manifesto'sunda, Marx ve Engels, kapitalist toplumun antagonist çelişkilerinin genel doğası üzerinden kalkınarak, ünlü bir formülde, komünistlerin görüşlerini ve tasarımlarını pek saklı tutmamalarını bildirirler ve açıkça «onların tasarılarının ancak var olan toplumsal düzenin şiddetli yıkılışı ile gerçekleşebileceğini» ilân ederler. Ama onlar hiçbir zaman, temel eğilimi ifade eden bu genel formülün, kapitalizmden sosyalizme geçişin, gelişmenin başlıca çizgisinin, komünistleri sosyalizme geçiş sırasında, her ülkenin evriminin tarihsel özelliklerini geleneklerini, tüm dünyada ve her ülkede somut tarihsel durumu titiz bir biçimde gözönünde bulundurmaktan alıkoyduğunu ifade etmediler. Marksizm her zaman tarihsel sürecin tüm karmaşasını, özel ve genel diyalektiğin çeşitli görünümlerini hesaba katar. La Haye'de yapılan, I. Enternasyonel Kongresinin ertesi günü, Amsterdam'da yapılan bir mitingde, işçi sınıfı tarafından politik iktidar fethedilmeksizin, sosyalist toplumun kuruluşunun olanaksız olduğunu açıkladıktan sonra, Marx şunları ekler: «Ama biz hiçbir zaman bu sonuca ulaşmada aynı araçların

zorunluluk olduğunu ifade etmedik.» Marx özellikle, İngiltere, Amerika gibi ülkelerde, iktidarın işçi sınıfının ellerine geçişinin barışçı yollardan bu dönemde mümkün olduğunu belirtir. Marx'ın mücadele arkadaşı Engels'in gözünde parlamenter yolla sosyalizme barışçı geçiş «halk temsilcilerinin tüm iktidarı ellerinde topladığı, anayasal yolla halkın çoğunluğunun kendi konumunun bilincinde olması koşuluyla istediklerini yapabilecekleri» (107) belirli ülkelerde somut tarihsel bir durumun işlevidir.

Lenin'de aynı şekilde böyle bir olabilirliği kabul ediyordu. 1917 Şubat'ından sonra, bolşeviklerin, başta Lenin'in devrimin ve iktidarın işçi sınıfının ellerine geçişinin barışçı gelişmesi sloganını ileri sürdüklerl bilinir. Lenin, devrimin barışçı gelişmesinin «olağanüstü ender ve olağanüstü değerli tarihsel olabilirliği» (108) nden bahseder.

Fakat, eskiden «olağanüstü ender» olan böyle bir olabilirlik gerçekse de, halihazırda şeylerin konumu değişti. Dünya sosyalist sisteminin yaratılmasına bağlı olarak yeni durumu gözönüne alan, S.B.K.P. nin XX. Kongıesi, kapitalizmden sosyalizmde geçiş biçimlerinin gelecekte daima çok çeşitli olacağını ifade eden bu önemli tezi formüle etti. Bu büyük felsefî önemi olan bir sorundur. Kapitalizmden sosyalizme «sıçrayış» ın çeşitli biçimleri söz konusudur. Yeni koşullarda da, egemen sınıfların kendi arzularıyla iktidarlarını ve üstünlüklerini bırakmıyacaklarına ilişkin marksizm-leninizmin temel ilkesi yürürlüktedir. Proletarya sınıfının ve tüm emekçilerin sömürücü sınıflara karşı mücadelesi olmaksızın, sosyalizme geçiş olanaksızdır. Ama bu mücadelenin niteliği, onun az çok iyice keskin oluşu, sosyalizme geçiş sırasında, sömürücü sınıflara karşı şiddet kullanılması ya

da kullanılmaması, somut duruma, zorunlu olarak iç savaşa yol açmayacak olan bu geçişte egemen sınıfların direncinin derecesine bağlıdır. Dünya sosyalist sisteminin varlığı sosyalizmin kuruluşunda geçmişte bulunmayan elverişli koşulları yaratır. Belirli bir ülkede, işçi sınıfının ve onun partisinin bu durumda halkın iradesinin aracı haline gelecek olan parlementonun çoğunluğunun öncü güçler tarafından kazanılması elbette mümkündür. Yani. toplumun politik yönetimi işçi sınıfı tarafından, sosyalizme geçiş açıkça gerçekleşemez olsa da garanti altına alınmış olmak durumundadır. Parlamentoyu halkın iradesinin temsil aracı olarak kullanarak, işçi sınıfı ve tüm emekçiler kendi yönetimleri altında başlıca üretim araçlarını toplumsal mülkiyet haline dönüştürebilirler.

Şurası açıktır ki askeri ve bürokratik aygıtın güçlü olduğu, burjuvazinin silahlar elde, tarihsel olarak kaçınılmaz olan devrime karşı olduğu, kapitalist ülkelerde geçiş biçimleri başka olacaktır. Bu ülkelerde, devrimci şiddet, karşı-devrimci şiddetle mücadele edecektir.

Barışçı biçimi de içeren, sosyalizme geçişin bütün biçimlerinin devrimci bir atılım, eski niteliksel durumun köklü bir değişimi olduğunu belirtmek önemlidir. Bu aynı zamanda, sosyalist devrimin barışçı gelişmesinin, başlıca üretim araçlarının özel mülkiyetinin ve burjuva politik iktidarının korunmuş olduğu kapitalist düzen çerçevesinde, sosyalizmin unsurlarının kerte kerte ortaya çıkabileceği ve birikebileceğine ilişkin kapitalizmde sosyalizmin toparlanmasına yönelik reformcu düşünceyle hiçbir ortak yanının olmadığını belirtir.

Bununla beraber, sağ sosyalistlerin sözcüleri, kapitalizmden sosyalizme kerte kerte geçişin mümkün olduğunu kanıtlamaya çabalarlar. Açıkça burjuva olan ideologlarda, havayı koklayarak kapitalizmin yavaş yavaş kendisi olmaktan çıkıp, ne kapitalistin ne işçinin olduğu, ne sömürenin ne de sömürülenin bulunduğu tamamen başka bir topluma dönüştüğünü göstermeye yeltenen teoriler kurarlar.

Bundan dolayıdır ki, A.B.D. nde, Fransa'da ve diğer ülkelerde, sayısız burjuva ekonomisti çağdaş kapitalizmin «patırdısız» bir devrime yol açtığını söylerler. Bu «devrim» in özü, sözde mülk sahibi sınıfların yok olması ve üretim yönetiminin teknisyenlere, yöneticilere, müdürlere geçmiş olmasıdır. Onlarca, artık sınıflar yoktur, kapitalist Devlet toplumsal yapının bütünü adına üretimi düzenleyen yöneticilerin ve iş vekillerinin Devleti haline gelmiştir: onlara göre kapitalist toplumda yavaş yavaş olmakta olan (ya da aynı zamanda olmuş olan) başkalaşım böyle bir şeydir.

Tüm bunların sadece, emekçileri yanıltmaya yönelik bir burjuva aldatmacası olduğu açıktır. Aslında, burjuvazinin en iyi havarileri, bu gün kapitalizmin niteliksel, köklü bir değişime yol açtığı düşüncesini desteklemek için, eski kapitalizmi tekelci kapitalizmden ayıran özelliklerin kimilerinden yararlanıyorlar.

Özellikle, emperyalizm aşamasından, sermayenin biçim değiştirdiği: kapitalist-mülksahipleri tarafından yönetilen bağımsız, özel işletmeler görünümü altında işlevsel olanı görmek ve onu açığa çıkarmanın yerine, bilhassa bugün, başlarında yönetim kurulları, müdürler komiteleri bulunan tröstleri, kartelleri, hisse senetli büyük şirketler biçimini ele alarak bu olgudan yana oluyorlar.

Bu değişiklik, kapitalizmin kapitalizm olmaktan çıktığını kanıtlar görünüyor onlara. Karl Renner'in **Modern dünya ve sosyalizm** adlı yapıtında, kapitalizmde sosyalizmin kerte kerte toparlanışını imkânsız gören Marx'ın tezini reddeden kesin bir kanıt görülür. K. Renner, kapitalizmin artık, bütün olarak, kapitalizm olmaktan çıktığını ifade eder. Ondan anlaşıldığına göre, işçilerin ve kapitalistlerin ilişkileri günümüzde, Marx'ın **Kapital**'i yazdığı zamandakinden bütünüyle farklıdır. Ona göre, o dönem «birey olarak» kapitalistin dönemiydi, şimdi ise «kollektif» sermayenin dönemidir: kartellerin, tröstlerin, anonim şirketlerin dönemidir. Eskiden, işçi karşısında bir gerçek düşmana sahipti: kapitalist; şimdi bu düşman kayboldu: sermaye artık «anonim» bir şey, onlarında küçük hisse senetleriyle katıldıkları şirketler, tröstlerdir bunlar. Artık bu durumda ortada olan «örgütlenmiş» bir ekonomidir. Şimdi artık, kapitalizmi yavaş yavaş sosyalizme dönüştürmek için bir adım atmaktan başka bir şey yoktur. Günümüzde kapitalistsiz «yeni» bir kapitalizm efsanesine ortaya atan Renner ve diğer burjuva sosyolog ve ekonomistlerinin safsatası, doğrudan Marx'ın **Kapital**'in III. cildinde verdiği tahlilin açıklığı altında yok olup gitmekte. Marx, o dönemde kurulmuş olan ilk hisse senetli şirketler örneğini alarak, kapitalizmin eski biçiminin değiştiğini kaydeder. Bu konuda şöyle yazar:

«Hisse senetleri sisteminde, artık üretimin toplumsal aracının bireysel mülkiyet görünümü altında ortaya çıktığı eski biçimle karşıtlık vardır (109).»

Şu halde Marx, epey önce, bugün burjuva ideologlarının bize kapitalist düzenin özünü değiştirmeye yönelik bir feromen gibi sundukları şeyi işaret etmiştir. Üstelik, o bunu bütünüyle tahlil eden ve kapi-

talist düzenin sömürücü doğasının varlığını ortadan kaldırmanın ötesinde, bu fenomenin daha belirlendiğini ve derinleştiğini gösterir.

Marx'a göre, hisse senetli şirketlerin ortaya çıkışı, kapitalizmde üretimin toplumsal karakterinin yeni bir gelişmesinin ve kapitalizmin yerini sosyalizmin almasının pek yakın durum olduğunun işaretidir. Bu yeni fenomenleri sosyalizmin unsurları olarak değerlendirmenin ötesinde Marx burada, büyük sermaye tarafından küçük ve orta kapitalistlerin kamulaştırılmasının ve az sayıda kapitalistin ellerinde alabildiğine servetin yoğunlaşmasının yeni bir biçimini görüyordur. Marx şöyle yazar, bu kamulaştırma: «kredinin yardım ettiği, giderek endüstrinin şövalyeleri haline gelen bir takım insanlar tarafından toplumsal mülkiyete sahip çıkılmasıyla kendisini çelişkili bir biçimde ifade eder. Burada hisse senedi biçiminde, mülkiyet varolduğu gibi, bu mülkiyetin hareketi ve nakli, küçük balığın köpek balığı ve koyunların kurtlar tarafından yutulduğu basit borsa oyunları sonucu olur (110).»

Sağ sosyalistlerin bugün «sosyalizmin unsurları» dedikleri şeyi, Marx «yeni bir malî aristokrasinin, yeni bir parazit kategorisinin: tasarı hazırlayanların, kurucuların, salt adı olup kendi olmayan müdürlerin «kaynağı olarak,» şirketlerin kuruluşunda hisse senetlerinin basımı ve ticaretini (111)» tüm bir aldatmaca ve dolandırıcılık sistemi olarak belirler.

Küçük sayıda önemli mali grupların anonim şirketlerin gerçek sahipleri olduğunu ve bunlardan şaşkınlık verici kazançlar elde etmek için yararlandıklarını gerçekleyen, iyice bilinen olguları burada tekrarlamaya hiç gerek yok. «Bir takım insanlar tarafından toplumsal mülkiyete sahip çıkılması» na iliş-

kin marksist tezi doğrulayan şey, örneğin Amerikan ekonomisinin Rockefeller'ler Dupont'lar, Morgan'lar gibi büyük sanayicilere bağlı bulunması ve Fransız ekonomisinin «İki yüz aile» nin ellerinde bulunması vs., dir. **General Motors** tek başına A.B.D.'deki şirketlerin kârlarının % 50'sine sahip olur. İki yüz büyük endüstri şirketi, Amerikan endüstrisinin tüm kazancının üçte birini silip süpürür. Büyük ortaklıklardan % 1'inden azı toplam kârın üçte ikisini cebine indirir.

Marx, aynı zamanda burjuva ekonomsitleri ve sağ sosyalistlerin kapitalist düzenin köklü dönüşümünü: mülk sahipleri sınıfının yerini alan ve «tüm toplumsal yapı» adına üretimi düzenliyen «yeni bir iş vekilleri sınıfının» ortaya çıkmasını kanıtlamak için başvurulan diğer olguya da kendi gerçek değerini vermiştir.

Marx **Kapital** de burjuva toplumunun gelişmesinin, özellikle anonim şirketlerin kuruluşuyla sayısı yükselen tüm bir ticarî ve endüstriyel yönetici tabaka yaratmış olduğunu ortaya serer. Ve şöyle yazar:

«Krediyle gelişen hisse senetli işletmeler, sermayenin mülkiyetinin yönetimi işinin giderek ayrılmasına, ayrı bir işlevi haline gelmesine ilişkin genel bir eğilime sahiptir (112).» Kapitalizmin evrimiyle, doğrudan üretimde payı olmayan rantiyeler, özel bir kişiye düşen yönetim görevleri çoğalır.

Ama, sağ sosyalistlerin kapitalizmin bünyesinde «sosyalizmin unsurları» nın geliştiğini gördükleri yerde, Marx doğruyu yanlıştan ayırır. Bu olgu Marx için kapitalistin, üretim sürecinin yararsız dişlisi olarak yok oluşunun işaretidir. Ama bu hiçbir zaman kapitalist üretim tarzının aynı derecede ortadan yok olacağını ve kapitalist mülk sahipleri sınıfının, sağ sos-

yalistlerin safsatalarının inandırmaya çalıştıkları gibi, sanki bir mucizeyle uçup gideceğini göstermez. Bu olgu, diğerleri gibi sadece, kapitalizmin artık miyadını doldurduğunu ve gelişmenin engellenmemesi için ortadan kaldırılması gerektiğini ifade eder.

Tüm toplumsal yapı adına hareket eden iş vekillerinin rolü, pratikte, işçilerin zararına artı-değerin elde edilmesini örgütlemektir.

Renner'e göre, kerte kerte sosyalizme geçişin aracı burjuva Devleti, kapitalist üretimin eski ilişkilerine göz kulak olmakla yükümlü olan burjuva sınıfının aygıtından başka bir şey değildir. Burjuva Devletinin varlığı, devrimci atılım olmaksızın yavaş yavaş sosyalizme geçiş düşüncesini hayal olmaktan öteye götüremek. Bu tamamiyle, burjuvazinin en güçlü aygıtının toplumun kerte kerte «sosyalizasyonu» na en uyarlı araç olduğunun ilân edilmesidir.

Eskiden, Marx zamanında, der Renner, işçiler Devletle karşıt durumdaydı. Ancak yavaş yavaş «Devletin (burjuva Devleti, M. R.) açıkça sosyalizmi gerçekleştirmek için, tek değilse de, en gerçek araç olduğunu» anlamaya başladılar.

Bu yanlış teze dayanan sağ sosyalistler, tartışmasız sadece, kaderine hükmeden ve iktidarını berkiten emekçi halkın toplumu aklın ve hakkın temelleri üzerinde dönüştürebileceğini ve sosyalizmi kurabileceğini kanıtlayan tecrübesine, tarihin derslerine ters düşerler.

Eski nitelikten yeni niteliğe, atılımlarla geçiş biçimi olarak devrimci patlamalar aslında ancak sosyalist devrimin zaferinden sonra ortadan kaybolabilirler ve kayboldular. Proleter devriminin zaferi ve sosyalizmin kuruluşu bütünüyle yeni gelişme koşullarını yaratır. Sömürücü sınıflar saf dışı bırakılmışlardır.

Sosyalist toplumda, eskisinden farklı olarak, yönetici politik iktidar ile «halkın alt kesimi» -emekçi kitleleri- arasında ancak düşmanlığın, çatışmanın, ölüm kalım mücadelesinin var olabildiği zamanlar geride kalır. Sovyetik iktidar halkın iktidarıdır: işçilerin, köylülerin ve aydınların iktidarıdır. Tüm büyük kültürel ve ekonomik dönüşümler, toplumda rol oynayan objektif yasaların buyrukları uyarınca Sovyetik Devlet tarafından gerçekleştirilir. Emekçi kitleler, parti ve hükümet tarafından hazırlanmış olan plânları ele alırlar, çünkü bu plânlar açıkça onların çıkarlarına uygun düşer. Böylesi bir durumdan sonra, eski niteliksel konumdan yenisine geçişin politik bir devrim, devrimci bir patlama gerektirmeyeceği açıktır. Bu geçiş kerte kerte yapılır: yavaş yavaş eski niteliğin unsurları kaybolur ve yeni niteliğin unsurları geliştirilir.

J. Stalin, **Marksizm ve dilbilimin sorunları** adlı yapıtında bu tür atılımın bir örneğini verir, köylülüğün bireysel sömürüsüne dayanan burjuva düzeninden kolhozlara dayanan sosyalist düzene geçiş. Bu devrim patlayıcı bir biçimde olmaz: Bir düzenden diğerine kerte kerte bir geçiş vardır.

Bu örnek, gelişmenin neden bu tümden yeni belirtilerin koşulları içinde yer aldığını anlamak olanağı verir. Yeni nitelik (sosyalist ekonomi) eski tarım düzenin bağrında doğar ve gelişir, kapitalizmde bu tamamiyle olanaksızdır. Eğer bu büyük tarım devrimi bir «patlama» olmaksızın oluşuyorsa, bu herşeyden önce köylü kitlelerinin çıkarlarına hizmet ettiğindendir. Devrim tepeden gelse de bu kitlelerin desteğine sahiptir. Başka bir sebepten de dönüşüm ileriye doğru yol alır, emekçi köylülüğün, yani işçi sınıfının dostunun, onun sosyalizmin kuruluşundaki müt-

tefikinin kendisiyle kaynaşması söz konusudur. Ona karşı şiddet bu durumda kabul edilir şey değildir ve sadece, kolhoz'un eski sömürü düzenine üstün olduğu pratikte gösterilerek ve inandırılarak köylü kitlelerinin sosyalist ekonomi yolunda bu geçişin gerçekleştirilmesine girişmeye yatkın hale getirilmeleri gereklidir.

Kolhozlar düzenine geçmek köylülük için canlı bir ilgi kaynağıdır, ama köylülük birden bire bunun bilincine varamaz ve yavaş yavaş bunun bilincine vardırmak gerekir. Lenin bu konuda şöyle der: «Biz burada, hiçbir zaman şiddet yöntemleriyle bir şey elde edemiyeceğimiz gerçeğini kavramak zorundayız. Ekonomik görev burada bambaşka bir biçimde ortaya çıkıyor. Burada, tüm kuruluş ve tüm temeller bırakılarak koparılabilecek bir tepe bir sivrilik yoktur. Şehirlerde kapitalistlerle belirlenen tepe burada yoktur. **Burada şiddetin kullanılması her şeyi tehlikeye atmak olacaktır** (113).» Lenin burada, kırsal alanda, eski ekonominin niteliksel dönüşümünün kerte kerte olacağı sonucuna varır.

Marx ve Engels, köylülüğü sosyalizm yoluna kazanmak söz konusu olduğu zaman ihtiyatlılığın ve durumu gözetmenin zorunlu olduğunu, böyle bir dönüşümün ancak, köylülüğün kendi zorunlu niteliğinin bilincine varması ölçüsünde ileriye dönük olarak yapılabileceğini unutulmaması gerektiğini ısrarla belirtirler. Antagonist bir topluma özgü niteliğin dönüşümünü, sosyalist devrimin zaferiyle yaratılmış olan yeni koşullarda, bu aynı yasanın işleviyle karıştırmanın ne kadar tehlikeli ve felâketli olacağı görülür.

Bu zaferden sonra toplumun evriminde yeniden var olan şey, ileriye doğru yürüyüşü engelleyen bir engelin dikilmesidir. Bu engel, kapitalizmde egemen

sınıfların kâra doymamışlığıdır. Sağ sosyalistlerin «sosyalizm» adına izin verdikleri bir takım işletmelerin millileştirilmesi deneyi, onların sözde «sessiz devrim» inin bir blöf olduğunu gösterdi.

Sadece sosyalist devrim, yeniye, ileriye doğru gidişi engelleyen her tür engeli silip süpürür ve bundan dolayı sosyalist bir toplumda, köklü, niteliksel değişiklikler, politik devrim olmaksızın yapılır. Elbette, sosyalizmde de hareketi engelleyen tutucu ve gerici unsurlar vardır, fakat bunların gücü sadece alışkanlıktan, geçmişten arta kalan, giderek üstesinden gelinecek olan bir güçtür.

Antagonist sınıfların yokluğunda niteliksel dönüşüm yasasının özel işlevi, Marx'ın **Kapital**'de tahlil etmeye olanak bulamadığı ama, bu büyük yapıtında kaçınılmaz niteliğini dahice ortaya koyduğu şeylerin bir dizisinde yansır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Çelişkilerin ortaya çıkması ve yok olmasına göre gelişmenin diyalektik teorisinin oluşturulması

Kapitalist üretim tarzının çelişkilerinin dahice tahlili **Kapital**'in diyalektiğinin başlıca konusu budur. Lenin, zıtların birliği ve mücadelesi teorisinin maddeci diyalektiğin özünü meydana getirdiğini belirtir. Bu tanım, Marx'ın yapıtındaki kapitalist üretim tarzının gelişmesinin tahlilinin temelini de en üstün bir biçimde ifade eder. Kapitalizmi niteliksel dönüşümleri evrimi süresince, burjuva üretimine özgü çelişkilerin oluşumu yayılması ve keskinleşmesi üzerine dayanır.

Marx **Kapital**'de, bu soruna ilişkin bakış açısını büyük bir açıklık ve parlaklıkla formüle eder:

«Bir tarihsel üretim biçiminin çelişkilerinin gelişmesi, aynı zamanda yok olmasının ve başkalaşmasının tek tarihsel yoludur (114).»

Bütün **Kapital**'in, bu büyük eserde uygulanmış olan yöntemin anahtarı budur. Şayet **Kapital,** bize çelişkiler sorunu konusunda böyle bir düşünce zenginliği açıyorsa bu hiçte şaşırtıcı değildir. Gelişme çelişkileri içerir. Burada hareket ettirici güç çelişkilerin

mücadelesidir. Kapitalizm özellikle sınıf ilişkilerinin antagonizmiyle nitelenir. Kapitalist üretim tarzının oluşumunu, evrimini ve kaçınılmaz çöküşünü bilimsel olarak, göstermek, kapitalizmin çelişkilerinin nasıl doğduğunu, bunların nasıl geliştiğini ve nasıl bağdaşmaz uçlar haline dönüşerek keskinleştiğini, nasıl verili bir evrede bu çelişkilerin kapitalist düzeni içinden patlattığını ve sosyalist devrimin yolunu açtığını göstermek demektir. Bundan dolayı Marx, kapitalizmin çelişkileri sorununa oldukça dikkat sarfeder ve genel olarak çelişkilerin diyalektik teorisini oluşturur.

Marx, verili tarihsel bir oluşumun somut çelişkilerini inceler. Şu halde, kapitalist toplumun tahlilinden çıkardığı sonuçları sosyalist topluma dogmatik olarak aktarmanın anlamı yoktur. Unutmamalı ki, Lenin'in dediği gibi, Marx **Kapital**'de «diyalektiğin sadece özel bir uygulama alanı olan» burjuva toplumunun diyalektiği» ni sergilemiştir. Çelişkilerin diyalektik teorisini kapitalist üretim tarzına uygulayan Marx'ın genel felsefî bir kapsamı olan, sayısız temel ilkeleri açıklayamıyacağı ve ortaya getiremiyeceğini düşünmek yanlıştır.

I

Kapitalizmin çelişkilerinin, gelişmesinin ve keskinleşmesinin incelenmesinde, Marx burjuva ekonomi politiğinin metafizik yöntemine karşı, burjuva düzeninin apaçık çelişkilerini yumuşatmaya, silikleştirmeye ve gözden gizlemeye yeltenen her renk küçükburjuva romantiklerine karşı mücadeleyi bırakmaz.

Marx-klâsik burjuva ekonomi politiğinin temsilcileri olan-gizlemeye çalışmaksızın kapitalist üretimin bir takım başlıca çelişkilerini gören kendi selef-

leri Smith ve Ricardo'ya saygı duyuyordu. Ricardo'ya karşı rikardocu okulun dağılmasının başını çeken, öğrencisi James Mill'i koyarak, çelişkilerin «çürük toprağı» üzerinde, öğretmenin (Ricardo, M. R.) yanında yeninin, önemli olanın geliştiğini (115)» kaydediyordu. Adam Smith için de aynı şey söylenebilir. Öncü burjuvazinin sözcüleri, Smith ve Ricardo üretici güçlerin gelişmesiyle, feodal toplumun eski çerçevesi arasında köklü bir çelişkinin varlığını ilân etmekten çekinmiyorlardı. Smith ,toprak beylerinin, papazların, uşakların ve bu düzenin uşak yapılı kimselerinin asalaklığını ortaya koymaktan çekinmiyordu.

Smith, **Ulusların zenginliğinin doğası ve nedenleri üzerine araştırmalar,** adlı yapıtında, hiçte işçi sınıfının ve burjuvazinin çıkarlarının karşıtlığını gizlemiyordu. Smith, hiçbir sınıfın, işçiler kadar toplumun düşkünleşmesinden şiddetli acı duymadıklarını söylemekten çekinmiyordu. Şüphesiz, burjuva toplumunda tüm sınıfların çıkarlarının özdeşliğine ilişkin yanlış teoriden yana olan, burjuva ideologu Smith, proleteryanın ve burjuvazinin çıkarlarının apaçık karşıtlığını, ne anlamak istiyor ne de anlayabiliyordu. Fakat, proleterlerin bu özdeşlik anlayışını kabul etmekten uzak olduklarını, tanımına göre, kendi öz çıkarlarıyla bütünüyle burjuva toplumunun çıkarları arasındaki ilişkisini kavramak durumunda olmadıklarını seziyordu. Tümüyle burjuvaziyi, sınıfların en «akıllısı» nı ve en «uyanığı» nı göklere çıkararak, Smith sadece, kendilerinin başlıca amacı yüksek bir kâr gerçekleştirmek olan kapitalistlerin çıkarlarının «pek o kadar toplumun genel çıkarlarına bağlı olmadığı olgusunu sessizce geçiştirebiliyordu.

Ricardo'nun kendisi de ücret ve kâr gerçek ilişkilerini hiç anlamamış olmasına ve Marx onun soru-

nu koyuş biçimini eleştirmiş olmasına rağmen, Ricardo'nun bu soruna getirdiği, kârın ücret düzeyine bağlı olduğunu ve ücret düzeyinin de kâra bağlı olduğunu ifade eden, burjuva ile işçi arasında var olan çıkar farklılığını açıkça gördüğünü kanıtlayan tezinin önemi açıktır.

Çelişkiler sorununu içeren meselede, burjuva ekonomi politiğinin klâsiklerindeki belirli tüm olumlu unsurları ortaya çıkararak, Marx temelde onların metafizik yöntemini bütünlüğü içinde eleştirir. Onlar kapitalist üretim gibi, basit meta üretiminin gerçek çelişkilerini anlamaktan uzaktırlar. Burjuva ekonomi poiltiğinin klâsikleri çelişkinin yerine özdeşliği koymaktadırlar. Burjuva ideologları, burjuva toplumunun her evresinde çelişkiler olduğunu ve aralarından bazılarının ortadan kalkmaları yerine emilip dağılmasının tersine daha sonraki keskinleşmelerinin temelini yarattığını ne görmek istiyor, ne de görebiliyorlardı.

Artı-değer teorileri, Kapital üzerine mektuplar ve diğer yazılarda olduğu gibi, bütün **Kapital** boyunca, Marx, kapitalizmin bütün ekonomik süreçlerine ve bütün fenomenlerine özgü içsel çelişkileri araştırmadıkları ve görmedikleri için Smith ve Ricardo'yu eleştirir. Ricardo hakkında şunları yazar: «Aslında, burjuva üretiminde göz kamaştıran şey, üretici güçlerin gelişmesine -eski üretim biçimlerine oranla- belirli biçimlerinin sınırsız bir alan açmış olmasıdır. Bu biçimlerin bu rolü oynamayı terkettikleri ya da çelişkiler ortamında oynadıkları yerde, Ricardo çelişkileri yadsıyor (116). «Ne Smith, nede Ricardo, metanın ve değişimin gerçek çelişkilerini, metalarla para arasında çelişkileri, sermayenin, kapitalist birikimin vs., çelişkilerini kavramadılar. Meta üreten emeğin içsel

çelişkilerini meydana çıkarmakta tamamiyle yetersizdiler. Marx bir çok defa eski okulun ekonomistler sınıfının bu körlüğünü ve yetersizliğini açıkça ortaya koyar.

Vulger ekonomistler sözkonusu olduğunda, Marx bunların burjuva üretiminin çelişkilerini sinsice gizlemek eğilimini kınar, kölemsi tâbiliklerini açığa vurur, ürekliklerini alaya alır ve acımasızca «ekonomik açıdan savunmaya dayanan» maskelerini yırtıp atar.

Kapital'in I. kitabında yazdığına göre, bu durumu belirleyen şey, kapitalist üretim sürecinin içindeki çelişkileri yadsıma eğilimidir. Mill'in yöntemi hakkında şunları yazar: «Ekonomik ilişkilerin -ve sonuç olarak onun ifade ettiği kategorilerin- çelişkilerin içinde yer aldığı yerde, ekonomik ilişki bir çelişki ve daha açıkçası karşıtların bir birliğl biçiminde ortaya çıkar, karşıtların **birliği** momentini (uğrağını, ç. n.) ortaya çıkartır ve **karşıtlığı** yadsır. Karşıtların birliğini karşıtları doğrudan özdeşliği haline dönüştürür (117).»

Marx, **tüm** burjuva ekonomi politiğinin yönteminin bu başlıca görünümünü çarpıcı bir biçimde ortaya koyar:

«Dünya bunalımları, burjuva üretiminin her zamanki tüm çelişkileri ve karşıtlıkları içinde ortaya çıkarlar. Yıkıma yol açan antagonist unsurların neye bağlı bulunduğunu araştırmak yerine, burjuva ekonomi politiğinin savunucuları, yıkımın kendisi yadsımaktan ve tersine, eğer üretim elle yapılan bir üretime dayanıyorsa, hiçbir zaman bunalımlara, hem de düzenli ve periyodik yenilenmelerine rağmen, bunalımlara yol açmayacağına inanmaktan hoşnutturlar (118).»

Bu kelimeler, kapitalizmin halihazır savunucularına da dokunuyor. Kapitalizmin genel bunalımı döneminde, ekonomik yıkımları yadsımak artık mümkün değildir, ama burjuva ekonomistleri, yüzyıldır olduğu gibi, bunalımların en derin nedenini: kapitalizmin kendisini ve çelişkileri yadsıyorlar ve gizliyorlar.

Marx, ekonomistleri ve filozofları sadece çelişkileri yadsıdıkları, sessizce geçiştirdikleri için değil, ama aynı zamanda, bunları gördüklerinde de, «saf düşünce»nin işlemlerinin yardımına başvurmaya, onları ortadan silmeye, uzlaştırmaya, onlarda «sentezler» yaratmaya yöneldikleri için eleştirir. Proletaryanın acılarından rahatsız olan bir takım küçük-burjuva ekonomistleri kapitalizmin çelişkilerini oldukça ayırdediyorlar. Fakat, sadece bu çelişkilerin sonuna ve ortadan kalkmalarına kadar gelişmesinin yeni, çok ileri bir tarihsel biçimin çıkışına olanak verecegi yolundaki yanlış anlayışla, onlar insanlığa uzun süreden beri aşmış olduğu evrim aşamalarını tekrar dönmeyi öğütlüyorlar. Marx, örneğin Sismondi'nin keskinleşmiş bir çelşikiyi ortadan kaldırmak için, geriye, onun eskimiş biçimlerine doğru yöneldiğini yazar. Marx'ın belirttiğine göre, kimileri, kapitalizmin ürünü olan maddi şeyleri gözönüne alarak, bu şeylerin en yüksek derecede antagonist koşullarda üretilmiş olduklarını görmeksizin kapitalizmin çelişkilerini sürdürmek istiyorlar. Kimileri çelişkileri ortadan kaldırmak için bu ürünleri feda etmeye karar veriyorlar.

Marx'ın öncüllerinin hiçbiri çelişkiler sorununu ve bunların gelişmedeki rolünü bilimsel olarak çözümleyemediler. Bu konuda, Hegel'in konumunu hatırlayalım. Maddeci diyalektiğin gerçek ansiklopedisi **Kapital,** idealist diyalektik üzerinde, resmen bilim-

sel olan, yeni diyalektiğin üstünlüğünü parlak bir biçimde gösterir. Bu anlamda, maddeci diyalektikle, idealist diyalektiği karşılaştırmak olanağı verir: bu karşılaştırma, birinin üstünlüğünü ve ikincinin darlığını ortaya açıkça kor. Şu halde **Kapital** sadece daha yukarda belirttiğimiz gibi, burjuva ekonomi politiğinin metafizikliğinin bir eleştirisi değil, aynı zamanda Marx'ın tanımını yeniden kullanarak, hegelci diyalektiğin gizemli yanınında bir eliştirisidir bu, Marx'ın kendisinin de, büyük yapıtının ikinci basımının son sözünde kendi diyalektiğinin hegel'in diyalektiği ile köklü karşıtlığını belirtmeye yöneldiğinde haksız olmadığını gösterir.

Gelişmenin idealist ve maddeci kavranışlarının karşıtlığı, Marx'ın diyalektiğinde ve Hegel'in diyalektiğinde çelişkiler sorununun farklı tanımını ortaya getirir. Marx, somut olgulardan, canlı gerçeklerden yola çıkarak, **Kapital**'de, gerçekte oldukları gibi, çelişkilerin gelişmesini, birbirini izleyen başkalaşımlarını, emilip dağılmalarını inceler. Ve objektif gerçeklikte olduğu gibi, insanların bilincinden bağımsız olarak, çelişkiler uzlaşmalar, fakat mücadelede çelişki yönlerden biri diğerine üstün gelir, **Kapital** diğerleri arasında devrimci bir çelişkiler teorisi ortaya kor.

Bütün bunlar Hegel'de tamamen başka bir biçimde söz konusu edilir. Hegel canlı gerçekliğin somut olgularını incelemez, tanrılaştırılmış düşünceyi inceler. «Mutlak», saf düşüncenin sınırları aşılmadığı zaman geleceğin ve çelişkileri safdışı bırakmanın gerçek yasalarını anlamak olanaksızdır. Ayrıca, genel olarak Hegel idealizminin ve özel olarak diyalektiğinin idealist niteliğinin sınıfsal konumlarının felsefî tanımı olduğunu unutmayalım. Maddeci diyalektik-

le idealist diyalektiğin karşıtlığı dünyanın proleter ve burjuva kavranışlarıyla açıklanır.

Felsefenin sefaleti'nden bu yana, Marx idealist diyalektikte karşıtların sonuçta uzlaşır ve birleşebilir oldukları olgusunu ortaya koyar. Proudhon'la polemiği, onun kendisinin de söylediği gibi, Proudhon'un en bayağı ölçülere indirmiş olduğu, Hegel'in diyalektiğini sergilemeye yöneliktir. Marx, Hegel diyalektiğinin idealist doğasını çırçıplak ortaya koyarak, canlı gerçekten kopuk «saf aklın» gelişmesinin nasıl yol aldığını gösterir.

«Kişiliksiz akıl, kendi dışında kendisini üzerine oturtabileceği bir temelden, karşıt olabileceği bir objeden, kendisi ile birleşebileceği bir sübjeden yoksun olduğu için, konum alırken, karşı gelirken ve birleşirken takla atmaya çaba harcamak zorundadır -konum, karşıtlık, birleşme. Gerekçe söylersek, teze, anti- teze ve senteze sahibiz. Hegelci dili bilmeyenlere gelince, onlara kutsal formülü söyleyeceğiz: olumlama, olumsuzlama ve olumsuzlamanın olumsuzlaması (119).»

Daha ötede, Marx her şeyih karşıtlara bölünerek, «saf aklın» yeniden bunları birleştirebileceğini ve bölmek, sonradan elde edilen sonucu ikiye bölmek için, sentez haline getirebileceğini ve bunun böylece devam edeceğini gösterir. Marx'ın **Kapital**'de, örneğin kullanım değeri ve metaların değeri gibi karşıtları itibari bir sentez içinde uzlaştırmak gereksiniminde değildi, çünkü gerçek hayatta bu çelişkilerin hareketi, insan aklından bağımsız olarak, yeni bir çelişkinin doğuşuna yol açıyordu. Fakat, «saf aklın» krallığında, felsefenin kendisinin dünyanın yaratıcısı olduğu yerde, hareket zorunlu olarak, bilinmeyen bir üst düzeydeki sentez içinde uzlaşmalarının

mümkün olacağı iki karşıtlık halinde düşüncenin iki-karşıtlık halinde düşüncenin ikiye bölünmesi biçiminde bir nitelik kazanmak durumundadır.

Bu yöntemi ekonomi politiğin kategorilerine uygulayınız, ekonomi politiğin metafiziğine ve mantığına sahip olacaksınız, der Marx. Bu idealist yöntemin ekonomi politiğe uygulanmasının sonuç olarak getirdiği şeyi, Marx, Proudhon örneğinde gösterir. Şüphesiz, hiçbir şekilde Proudhon, felsefî idealizminin bütün kusurlarına rağmen çok büyük bir düşünür olan Hegel'le karşılaştırılamaz. Fakat burada, önemli olması bakımından yöntemdir söz konusu olan, yoksa her iki düşünürün düşünce derinliğini karşılaştırmak değil. Gerçek ekonomik kategorileri soyutlamalar, kurgusal kategoriler halinde dağıtarak, kategorileri «iyi» ve «kötü» olarak karşıtlaştırarak Proudhon karşıtları birleştirmeye, dengelemeye, ortadan kaldırmaya yönelik bir formül arıyor. Oysa gerçek sentez, der Marx, kendi temelini de fiilen ortadan kaldıran, bu çelişkilerin **gerçek hareketi** içinde yatar. Annenkow'a bir mektubunda şöyle yazar:

«Bay Proudhon, çelişkileri uzlaştırma hevesi içinde, bu çelişkilerin dayandığı temellerin yıkılması gerekip gerekmediğini bile sormak. O tıpkı kralın, avam kamarasının ve lordlar kamarasının toplumsal yaşamın kopmaz parçaları, ölümsüz kategorileri olmalarını arzulayan politik doktrinere benzemektedir. Onun bütün aradığı, bu güçler arasında denge kurabilecek yeni bir formüldür, ki bu güçlerden birinin kâh fatih, kâh diğerinin kölesi olduğu halihazır hareket içinde açıkça denge vardır. Böylece bir takım orta zekâlı kimseler, on sekizinci yüzyılda, toplumsal sınıfları, asilleri, kralı, parlamentoyu, vb. dengeye getirecek doğru formülü aramakla uğraşırlarken, bir

sabah uyanıp baktılar ki ortada ne kral, ne parlamento ne de asiller var. Bu antagonizm arasındaki doğru denge, bu feodal varlıkların ve bu feodal varlıkların antagonizminin temelini oluşturan tüm toplumsal bağıntıların altüst olmasıdır (120).»

Bu mektup 1846 tarihlidir. Birkaç yıl önce, **Hegel'in «Hukuk Felsefesi» nin eleştirisine katkı** adlı yapıtında Marx, Hegelci çelişkileri uzlaştırma, «aracılık» a ilişkin yöntemini eleştirmişti. Hegel, **Hukuk Felsefesi** adlı yapıtında, öncelikle Devlet iktidarından ve hukukundan yoksun olan halkın somut çelişkilerini, idea'nın belirleniminde, bu aynı İdea alanında, daha sonra onları güç olarak toparlamak, sentez yapmak, onların birliğinin aldatmacasını yaratmak için, değiştiriyordu. Onda, karşıtlar gerçekte olduğu gibi birbirlerine karşı mücadeleye girmiyorlardı, birbirlerine aracılık ediyorlar ve böylece karşılıklı düşmanlıklarını felce uğratıyorlardı. Marx'ın yukarda belirtilen yapıtında dediği gibi, onun hatası, **bu çözümün görünümünden** memnun olmasında ve çözümü şeyin kendisine bırakmasındaydı.

Devlet iktidarını «tikel» bir kavram ve halkı «evrensel» bir kavram yaparak, Devletin ve halkın sürekli ilişkilerini basit bir mantık işlemi haline getirir. «Tikel» ile «evrensel» arasındaki çelişkiye gelince, saf düşünce alanında «çözümlenecek» ve «kestirip atılacak» bundan daha kolay hiçbir şey yoktur.

Bu «aracılık»ın saçmalığını ortaya koyarak, Marx, tüm idealist kurguyu reddetmenin ve somut toplumsal çelişkilere dayanmanın, bunların sürekli kavgada olduklarını ve aslında ancak aşırı bir mücadele içinde çözümleneceklerini anlamak için yeterli olduğunu kanıtlar. Böylece, bu gençlik yapıtından itibaren, Marx maddeci diyalektiğin en önemli tezini,

karşıtların mücadelesinin, gelişmenin hareket ettirici gücü olduğu tezini formüle eder.

Karşıtların açıkça birbirlerine aracılık edemiyeceğini ve uzlaşamıyacağını, çünkü karşıt olduklarını ortaya serer. Zaten böyle bir aracılığa gereksinimleri yoktur. Marx, **gerçek karşıtlıkların sertliğinde** bir kötülük gören ve «bilinç kazanmanın aynı zamanda kavgaya karar vermeye yönelmekten daha başka bir şey olmadığı (121)» karşıtlıkların mümkün olduğu kadar çatışma haline gelmesine engel olmaya yeltenen filozoflara ve ekonomistlere karşı tavır aldı. İdealist felsefeye özgü karşıtların uzlaşması düşüncesinin tersine, yukardaki formül açıkça marksist diyalektiğin devrimci niteliğini ifade eder.

Marx sonraları bu tezleri derinleştirmek durumundadır. Fakat, karşıtların mücadelesini içeren maddeci diyalektiğin hazırlanışı ve gelişmesi, **Kapital**'de tümüyle özel bir öneme sahiptir. Ekonomi bilimi konusunda burjuva kavramlarının temelden eleştirilmesi ve metafizik yöntemin tüm çürüklüğünün kanıtlanmasından sonra, Marx, çeşitli görünümleri altında, kapitalist üretim tarzını somut olarak tahlil ederek, diyalektiğin temel sorununu; karşıtların mücadelesiyle gelişme sorununu inceler.

Maddeci diyalektik, Marx'ın meta üretimini ve sermayeyi incelemek için yola çıktığı başlıca yöntemsel ilkeleri içerir. Özellikle, meta üretiminin tüm ekonomik ilişkilerinin içsel çelişkileri içerdiğini düşünür, ki eğer karşıtların evrimleştiği ve çelişkilerin sadece bu **hareket** içinde çözümlendiği bu ilişkiler anlaşılmak isteniyorsa tahlil zorunludur. Böylece, burjuva ekonomistlerinin sadece cansız bir özdeşlik hissettikleri yerde, Marx en derin çelişkileri, kendi aralarında «mücadele eden» birbirini dıştalayan ki-

sımlar halindeki birliğin ayrışmasını farkeder. **Kapital,** fenomenlerin içsel çelişkilerini ortaya çıkararak, görünmeyen şeyi görünür kılan maddeci diyalektiğin tüm etkililiğini ortaya koyuyor. Diyalektik, kesinlikle yüzeysel bir açıdan özdeş, «statik» ve «dengeli» görünen şey içinde, eski ve zamanı geçmiş biçimleri yıkıma sürükleyen ve yeni biçim ve süreçleri yaratan, tüm bir ayrımlar, çelişkiler, çatışmalar dünyasını keşfetmeye yardım eder.

Marx'ın **Ekonomi politiğin eleştirisine katkı**'sından bir alıntıda, Engels yöntemin bu yanını açıkça ortaya kor:

«Bu yöntemle, ilk ve en basit ilişkiden..., karşımıza çıkan ilk ekonomik ilişkiden hareket ediyoruz. Bu ilişkiyi tahlil ediyoruz... Buda sonuç olarak, çözümlenmelerini bekleyen çelişkileri ortaya getirecektir. Ancak burada, kafamızda geçen soyut zihni bir süreçi değil, fakat olmuş bitmiş ya da herhangi bir anda henüz gerçekten geçmekte olan, gerçek bir olguyu ele aldığımızdan, bu çelişkilerin kendileride pratikte fiilen gelişmiş olacaklar ve muhtemelen pratikte çözümleri bulunmuş olacaktır. Biz bu türde bir çözüm arayacağız ve bu çözümün, bundan böyle iki karşıt yanını geliştirmeye mecbur olacağımız yeni bir ilişkinin oluşumuyla sağlanmış olduğunu ortaya koyacağız... (122)»

Leninde, **Felsefe defterleri**'nde, Marx'ın burjuva toplumunun en basit ve en sıradan ilişkisinin, metaların değişiminin (mübadele, ç. n.) tahliliyle işe başladığını, bu pek basit fenomende kapitalist toplumun çelişkilerinin tohumunu keşfettiğini ve daha sonra, başlangıcından sonuna kadar bütünlüğü içinde bu toplumun ve bu çelişkilerin gelişmesini ortaya koyduğunu kaydeder.

En basit, ama aynı zamanda en tipik (meta üretimi) fenomende ortaya çıkartılan çelişki objektif gelişmesinin tüm karmaşıklığı içinde görünümlerinin en basit ve en ufak tohumlarından hareketle giderek çelişkinin kökünden çözümlendiği en yüksek noktasına kadar, yapmacık ve aldatmacalı bir tavırla değil, gerçek ve somut haliyle izlenir.

Bu yapıt çelişkilerin gelişmesinin ve büyümesinin tüm ayrıntılarını ortaya koyan marksist tahlili bütün incelikleriyle ortaya koymaya yönelik bir yapıt değil; bu apayrı bir inceleme konusu olabilir. Biz burada en önemli belirlenimleri ortaya koymak ve özellikle, kapitalizmin incelenmesinde, karşıtların birliği ve mücadelesi yasasının uygulanmasına ilişkin genel yapıdan felsefî sonuçlar çıkarmakla kendimizi sınırlıyoruz. Marx'ın meta üretimini tahlil etmekle işe başladığı bilinir. Bu başlangıç noktası bile onun dehasının işaretidir. Burjuva ekonomistlerinin hiçbiri, ürünün meta biçiminin, önemsiz ve dışsal olmanın ötesinde, belirli tarihsel koşullarda emeğin ürününün en önemli bir biçimi olduğunu kavramaya muktedir değillerdi. Marx, dikkatini meta tahlili üzerinde yoğunlaştırdı, çünkü ürünün meta biçimi ve metaların değişimi özel toplumsal ilişkilerin ifadesidir: üretim araçlarının özel mülkiyeti ve toplumsal emeğin tümünün, birbirinden yalıtılmış üreticiler tarafından meydana getirilen çok sayıda bireysel emeklerin sonucu olması olgusu söz konusudur. Bu durumda, ürün bir meta biçimini alıyor ve toplumsal ilişkiler metaların değişimi (mübadele, ç. n.) içinde ortaya çıkıyor demektir.

Ürünün meta biçimi, toplumsal ilişkilerin, toplumsal emeğin tarihsel niteliğinin yansıdığı bir aynadır. Marx şeylerin, metaların dışını saran, en önem-

li toplumsal ilişkileri gizleyen şeyi göstererek, toplumsal ilişkilerin ve toplumsal emeğin niteliğini apaçık ortaya kor. Metayı ve onu üreten emeği tahlil ederek Marx, meta üretiminde özgül olan şeyi, onu üretimin diğer tarihsel biçimlerinden ayıran şeyi gözönüne alır; onsuz kapitalizmin hiçbir şekilde anlaşılamıyacağı başlangıç hücresini yakalar. Şüphesiz, ürünün meta biçimi, ki çok önceden beri var olan bir şeydir, kapitalist üretim tarzının başlangıcı değildir. Fakat meta biçimi olmaksızın kapitalizmin varolması söz konusu değildir, ve sadece bu düzende meta biçimi egemen durumdadır. Sadece kapitalizmde emek gücü bir meta haline dönüşür.

İşte bundan dolayı Marx, **Kapital**'in ilk satırlarından itibaren «kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumlarda, toplumların zenginliğinin «muazzam bir meta yığını» olarak göründüğünü, ama «yalıtılmış meta» nın bu zenginliğin temel biçimi olduğunu (123)» açıkça ortaya kor.

Şayet Marx öncelikle metayı incediyse, bu aynı zamanda, kapitalist üretim tarzının temel biçiminin, bir tohum görünümü altında, kapitalizmin bütün çelişkilerini içermesinden ve ancak bu çelişkilerin, bunların büyümesinin ve gelişmesinin bir biçimden diğerine geçişlerinin incelenmesinin, bu üretim tarzının özüne ulaşmaya olanak vermesindendir.

Metanın içsel çelişkilerinin tüm ayrıntılı bir incelemesiyle, Marx dikkatini henüz saklı bulunan, ama artık kapitalist üretim tarzı altında geçmiş bütün toplumların bilinmeyen altüst oluşlarını gösteren güçler üzerine yoğunlaştırır. En seçkinleri de dahil olmak üzre, burjuva ekonomistlerine gelince, onlar bu çelişkileri geçiştirmeye yelteniyorlar ve bile bile, aslında içsel bir çelişki içeren şeyi bir özdeşlik ola-

rak sunuyorlardı, böylece sınıf içgüdülerini, tahlilinin burjuvazi için pekte onu garantiye alan sonuçlara yol açmıyacağı sorunlarla karşı karşıya olmaktan korktuklarını ortaya koyuyorlardı.

Proleter devrimci Marx, bu çelişkileri acımasızca çırçıplak ortaya koyar ve gelişmelerinin mantığını gözler önüne serer. Bu tahlil çok büyük bir tarihsel belgelemeyi içerir. **Kapital**'in I. cildinin ilk üç bölümünde Marx, basit meta üretiminin ve dolaşımının çelişkilerini inceler. Tarihsel olarak, basit meta üretimi meta üretiminin üstün biçiminin, kapitalist biçimin öncülüdür. Bundan dolayı Marx öncelikle basit meta dolaşımının çelişkilerine yönelir. Basit meta üretiminin ve değişiminin çelişkilerinin büyümesi ve gelişmesi, sermayenin doğuşunun tarihsel öncülerini oluşturur. Marx bu konuda, **Artı-değer teorileri** adlı yapıtında şunları yazar: «... meta olarak üretimin gelişmesi, meta dolaşımı ve peşisıra para dolaşımı, şu halde ticaretin gelişmesinin belirli bir derecesi, sermayenin ve kapitalist üretimin oluşumunun **başlangıç noktasını, öncülüğünü** meydana getirir. Bu türde bir öncül olarak metayı inceliyoruz, aslında kapitalist üretimin en basit unsuru olarak ondan yola çıkıyoruz (124).»

Aynı şekilde basit meta üretimi ve dolaşımı, kapitalist üretim ve dolaşımı hazırlar, basit meta üretim ve dolaşımının çelişkilerinin gelişmesi, kapitalist üretimin özgül çelişkilerini hazırlar. Tarihin belirli bir anında basit meta üretiminin çelişkileri kapitalist toplumun çelişkileri haline dönüşürler.

Marx ayrıntılı olarak metayı, bu temel biçimi, kapitalist üretimin «hücre» sini inceler ve orada en önemli çelişkileri keşfeder. Metanın bir yandan, kullanım değeri, diğer yandan, değer olduğunu; emeğin,

meta üreticisinin kendisinin de, soyut emekle somut emeğin, özel emekle toplumsal emeğin birliği demek olan, içsel bir çelişkiyi içerdiğini gösterir.

Marx, metanın ve onu üreten emeğin ikili niteliğinin, içsel çelişkilerinin tahliline olağanüstü bir önem verir. Kullanım değerini ve değeri birbirinden ayırdettikleri zaman bile, burjuva ekonomistleri, çelişkilerin derinliğini ve toplumsal doğasını unutarak, onları karşıtlaştıran çelişkileri gizliyorlardı. Emeğin ikili çelişik niteliği tamamiyle onların aklından uçuyordu. Onlara göre, meta üreticisi emek, tüm farklılığı, tüm içsel çelişkiyi dıştalayan, kendi kendisine özdeş herhangi bir şeydi. Marx, emeğin ikili karakterini keşfetmiş olmakla haklı bir gurur duyar, çünkü soyut emek ve somut emek ayrımı olmaksızın, meta üretiminin ve sermayenin kendi kendisini çoğaltmasının tüm mekanizması anlaşılmaz, kavranılmaz hale gelir.

İçsel çelişkilerle neyi kasteder? Madem ki içsel çelişkilerden kalkınarak Marx bu çelişkilerin gelişmesinin mantığını incelemekte ve kapitalist üretimin evrimine egemen olan objektif yasaları ortaya çıkarmaktadır, sorunun oldukça önemli olduğu görülür.

Meta, karşıt iki faktörü ihtiva eder, kullanım değeri ve değer, bunlar içsel çelişkiyi koşullarlar, her biri diğerine bağlıdır, herbiri diğerini içerir ve aynı zamanda yadsır. Meta üretimi çerçevesinde, değer olmaksızın kullanım değerine ve kullanım değeri olmaksızın değere sahip olunamaz. Alıcının bir gereksinimini karşılamak için, metanın bir kullanım değerine sahip olması gerekir. Fakat metayı üreten için o, herşeyden önce değer taşıyıcısı olarak değer taşır: kullanım değeri üreticiyi sadece, metada bulunan değerin gerçekleşmesine olanak verdiği için il-

gilendirir. Metanın değeri, ancak kendi karşıtının biçimini alırsa gerçekleşebilir: yani kullanım değeri biçimi. Kullanım değeri de ancak karşıtını içerirse, yani genel olarak değeri içerirse anlam taşır. Şu halde, bu karşıtlar her defasında birbirlerine bağlantılı ve birbirlerini dıştalar durumdadırlar: Aynı zamanda birbirlerini kendine çeker ve iterler.

Ancak bu ilişki içinde birlik ve bağlantı görmekle, metanın gerçek doğası (tıpkı diğer fenomenlerde olduğu gibi) çarpıtırılır, çünkü değer ve kullanım değeri bir tek ve aynı şey olmaktan uzaktırlar. Değerin ve kullanım değerinin karşıtlığını ortadaan kaldırmaya yönelen, James Mill'in bir savı hakkında Marx şunları yazar: «... üreticinin yüklemek istediği şey, bu, kullanım değerinin **değeridir. Her iki şey özdeş olmaktan uzaktırlar** (125).»

Eğer burjuva ekonomistleri bu karşıtları özdeş ilân ediyorlarsa, bu kapitalist pazarda arz ve talebin eksiksizce birbirine denk düştüğünü kanıtlamaya kalkışmalarındandır; böylece onlar aşırı üretimin ve bunalımların imkânsızlığı sonucuna varırlar.

Diğer yandan, **sadece** iki karşıtın ilişkisi içinde bunların bağıntısını, oluşmalarını ve karşılıklı birbirinin içine geçmelerini önemsemeyerek, çelişkiyi, itmeyi, olumsuzlamayı görmekle aynı zamanda şeylerin çarptırılmış bir tablosu elde edilir: Şeylerin neden mücadele ettiğini anlamaya olanak veren şey, biri diğerini yadsıyan, biri diğerini yalıtmaya yönelen iki yanın, herşeye rağmen, içden bağlı olmaları ve biri olmadan diğerinin olmasının mümkün olmayışıdır. Eğer bu karşıtlar hiçbir ilişkiye sahip değillerse ve birinin diğerinden hiçbir farkı yoksa, aralarında hiçbir mücadelenin yeri yoktur. Eğer, örneğin, meta üreticisi ancak kullanım değeri olmayan bir tek değer

birimi olan şeyi üretebilseydi, meta üretiminin ve değişimin çelişkilerinin ve güçlüklerinin birden yok olduğu görülürdü. Oysa, Marx şunu belirtir, «karşılaştığımız ilk güçlük, değişim değeri olarak, (yani, ç. n.) maddeleşmiş emek olarak görünmek için, metanın ilk iş olarak kullanım değeri olarak yabancılaşmış olmak zorunda olması, alıcı bulmak zorunda olması idi. Oysa buna karşılık, kullanım değeri olarak yabancılaşması, değişim değeri olarak var olmasını öngörmekte oluşu idi (126).»

Bir bütünün karşıtlarının karşılıklı ilişkisi hiçbir zaman onların çelişkisini ve mücadelesini dıştalamaz.

Karşıtların karşılıklı bağımlılığı ve bağlantısı onların karşıtlığını vurgular. Marx, **Artı-değer teorileri** içinde, bu noktadaki düşüncelerini açıkça ifade eder. Vulger ekonomistlerin üçlü formülünü eleştirerek, artı-değerin çeşitli biçimlerinin ve kapitalist üretimin değişik kategorilerinin (sermaye-kâr, toprak-kâr, emek-ücret) birbirine tıpkı «yabancı ve farksız, tamamen ayrı, çelişkisi **olmayan** şeyler» olarak karşıt olduklarını belirtir. Ve Marx şu sonucu çıkarır, ki yöntemsel önemi büyüktür: «Şu halde onlar hiçbir zaman düşmanlık ilişkisi içinde değiller, **çünkü aralarında hiçbir içsel bağlantı yok** (127).» İçsel bağlantı olmaksızın, antagonizm olamaz, dolayısıyla karşıtların mücadelesi de söz konusu değildir: **Bu marksist diyalektiğin en önemli tezlerinden biridir.**

Marx, satın alma ve satma, kapitalizmde üretim alanı ve dolaşım alanı gibi bir tek sürecin içsel unsurlarını tahlil ederek, karşıtların karşılıklı bağıntısının, birliğinin rolünü ortaya çıkarttı. Bu karşıtlar, birine göre diğerinin yararına daima birbirlerinden ayrılmaya, özerk hale gelmeye yönelirler. Ama yalıtılma-

ları boşunadır, aralarında içten bağlantılı olmaya, bir birlik teşkil etmeye devam ederler. Çelişkiler ve çatışmalar bu durumda ancak daha da keskinleşirler.» Onların birliğinin, farklılıkların birliğinin son bulmasının bütünüyle **bunalım** olduğunu, söyler Marx. Birbirlerine bağlantılılık ve karşılıklı tümleyicilik anların kazandırdığı özerklik şiddette ortadan kalkar. Böylece bunalım, unsurların birliğinin, birbirinden bağımsız hale gelmesiyle ortaya çıkar. Görünürde biri diğerinden farksız anların, bu içsel birliği olmaksızın bunalımın ortaya çıkması olanaksızdır. Ama hayır, diye cevap veriyor ekonomist savunucu, birliğin olduğu yerde, bunalım olması **mümkün değildir.** Cevap olarak sadece bir şey söylenebilir: karşıtların birliği karşıtlığı dıştalar (128).»

Marx bir çelişkinin tahlilinde, onun içerdiği sıkıca bağlı iki unsurun gözönüne alınmasını ister: karşılıklı olarak bulunan, ama aynı zamanda karşılıklı olumsuzlayan ve mücadele eden iki unsurun. Birini olduğu kadar diğer görünümüde yakalamanın zorunlu olduğunu, Marx aynı bunalım örneği dolayısıyla gösterir.» Eğer bu evreler (üretim ve dolaşım evreleri. M. R.) diye yazar Marx, birlik teşkil etmeksizin, sadece ayrı tutulmuşlarsa, tüm bunalım, onların birliğinin her şiddetle tesisi, dıştalanmış olacaktır. Eğer sadece çelişkisiz bir bütün meydana getiriyorlarsa, her şiddetli kopuş aynı zamanda dıştalanmış olacaktır, tıpkı bunalım gibi. Bunalım, her defasında özerk hale gelmiş anların birliğinin şiddetle yeniden tesisi ve temelde bir birlik meydana getiren anların şiddetle yalıtılmasıdır (129).»

Görüldüğü gibi Marx içsel çelişkiyle, birbirini koşullayan ve yadsıyan iki karşıt arasındaki ilişkiyi anlar. Bu iki unsur, hareketin üzerinde bulunduğu ve

nihaî olarak çelişkinin çözümlendiği, hareketin itici gücü olan karşıtların **mücadelesini** belirlerler.

Bundan dolayı, birbirlerini koşullandıran iki karşıt, karşıtlaşırlar, bunlar arasında uzlaşmalarını, etkisizleşmelerini, «aracılıklarını», dıştalayan bir mücadele ortaya çıkar. Bir çelişkinin objektif olarak var olduğu andan itibaren, ekonomistlerin ve filozofların tüm uydurmacaları ona sahiplenemediler. Onun gerçek «kayboluşu», yani çözümü, onun hareketi, gelişmesi, karşıtlarının mücadelesi sırasında olur.

Örneğin Marx, değişimin çelişkileri hakkında, metaların değişim sürecinin çelişik ve birbirlerini dıştalayan ilişkileri içerdiğini yazar. Meta üretiminin gelşmesi bu çelişkileri ortadan kaldırmaz, fakat onların hareketi için bir biçim yaratır. Gerçek çelişkilerin çözümlenmeleri böylesi bir yol izlemeleri sayesindedir ve Marx bu arada diyalektiğin genel bir yasasını formüle eder: çelişik doğalı fenomenlerin gelişmesi, çelişkilerin aralarının açılması, gerçek yaşamda somut çözümlerini getiren çelişkilerin bir **mücadelesidir.** Gelişmenin yasasının bu marksist tanımını, Lenin kendine özgü üslûbuyla şöyle belirler: «Gelişme, karşıtların «mücadele» sidir (130).»

Anlamını Marx'dan alan, fenomenlerin içsel çelişkisi kavramı budur. Metanın çelişkili doğasını, değerin ve kullanım değerinin karşılıklı bağlantısını ve ve olumsuzlamasını gösterdikten sonra, peşisıra Marx meta üreten emeğin ikili niteliğini inceler. Meta üretiminde somut emekle soyut emeğin çelişkisi, her üreticinin özel emeği ile toplumsal emeğin tümü arasındaki temel çelişkiden kaynaklanır. Her üretici diğerlerinden bağımsız olarak çalışır ve bu anlamda onun emeği özel, ama aynı zamanda somut bir nitelik taşır, yanı bir kullanım değeri üretmeyi öngören

yararlı bir amaca uygundur. Bununla birlikte, toplumsal iş bölümü olgusu içinde, her özel üreticinin emeği, toplam toplumsal emek zincirinin bir halkası, bir parçası halinde ortaya çıkar. Ama nasıl özel emek toplumsal emek haline geliyor? Marx, emeğin doğrudan toplumsal bir nitelik kazandığı yerin belirli tarihsel oluşumlar olduğunu gösterir. Böylece ilkel komün, emeği ve özel ürünü dıştalar: her bireyin emeği doğrudan, toplumsal yapının üyesi olarak kendi işlevi gibi ortaya çıkar.

Meta üretiminde, her bireysel emeğin toplumsal niteliği ancak dolaylı olarak, emeğin tüm toplumsal biçimlerinin, tamamiyle farklılaşmış, bir tek nitel biçime, başka bir deyişle soyut emeğe indirgenmesiyle açıklanabilir. Bu sonuncusu, genel olarak bir emek harcanması ne olursa olsun onun somut biçimi, özel ereğidir. Eğer değişik metalar değiştirilebiliyorlarsa (mübadele edilebiliyorsa, ç. n.) bu onlardan herbirinin değer içeren kullanım değerinden soyutlanmış olmasından, yani herbirine soyut emek katıştırılmış olmasındandır. Ancak bu biçim altında bu dolaylı olarak en yüksek noktada, özel emeğin toplumsal emek olarak ifade edilmesidir.

Şu halde metaları üreten emek bağrında çelişkiler taşır. Genel soyut emek, somut emek biçimini alır; somut emek biçimi altında harcanan soyut emektir. Eğer özel emek toplumsal emek haline geliyorsa bu emeklerin somut farklılıklarının silinmesi ve özel emeğin genel olarak bir insan emeği niteliği kazanması demektir. Soyut emek ve somut emek, özel emek ve toplumsal emek aralarında karşılıklı bağlantılı, ama aynı zamanda ayrıdırlar ve karşıtları meydana getirirler. Bu karşıtlar birbirlerini öngörürler ve karşılılk olarak

birbirlerini yadsırlar: «Şu halde **özel** emek, der Marx, doğrudan kendisinin karşıtı olarak, **toplumsal** emek olarak ortaya çıkmak zorundadır; somut bir biçimde uygulanmış olan emek, doğrudan karşıtı olarak, **genel soyut** emek olarak ortaya çıkmak zorundadır... (131).» Görüldüğü gibi, çelişkinin her yüzü ancak kendisinin karştının biçimi altında görünebilir: Özel emek, toplumsal emek biçimini alır; somut emek, soyut emek biçimini alır. Bunun tersine, toplumsal emek ve genel soyut emek ancak meta üretimi içinde, özel emek ve somut emek biçimleri altında var olabilirler; ve bu açıkça kaçınılmaz içsel çelişkilerin ,metanın ikili niteliğinden kaynaklanmış olmasındandır.

Metanın ve emeğin çelişkilerinin son derece soyut bir tahliliyle, Marx'ın meta üretiminin en derin somut çelişkilerini keşfettiği görülür. Bundan sonra, üretim anarşisi olaslığını, değer çoğaltılmasına yönelen bir üretimin olasılığını, fazla üretim yaratacağı bunalımların olasılığını, üretimin toplumsal niteliği ile mülkiyetin özel niteliği arasındaki bir çatışmanın ilkesini ve tohumunu ortaya koydu. Ama henüz burada, ancak gerçekte olanı sadece gelişme içinde değiştirmenin bir olasılığı vardır.

Daha sonra tahlil, metaya ve emeğe özgü çelişkilerin nasıl evrimleştiğini ve çözümlendiğini gösterir. Gelişmeleri olanaksızdır. İş bölümünün yayılması ölçüsünde ve bu temel üzerinde, meta üretiminin, emeğin toplumsal niteliğini, üreticiler arasındaki toplumsal ilişkiyi ortaya çıkardığı görülür. Üreticiler, yalıtılmış bireyler olarak, biribirlerinden bağımısz olarak çalışan özel mülk sahipleridir. Ürteciler arasındaki toplumsal bağ daha da kuvvetlendikçe, özel emekle toplumsal emek, soyut emekle, somut emek

arasındaki çelişki de keskinleşir. Meta üretiminin belirli bir evresinde, daha sonraki gelişmeye bir engel haline gelir. Ancak bu çelişkinin ortadan kaldırılması gelişmenin önündeki engeli kaldırır. Çelişkinin, metanın para ve meta halinde ikiye bölünmesiyle ve değerin bütünüyle kullanım değerinden ayrılmasıyla çözümlendiği bilinir.

Marx, daha sonra kapitalizmin temel çelişkisini, yani üretimin toplumsal niteliği ile mülkiyetin özel biçimi arasındaki çelişkiyi ortaya çıkartabilmek için öncelkle metanın ve emeğin çelişkilerini tahlil etmek daha sonra da metanın ve paranın çelişkilerini tahlil etmek zorundaydı.

Metanın, özel emeğin ürünü olarak ancak kendi karşıtının biçimini aldığında, yani toplumsal emek olduğunda ifade edilebileceği daha ilerde görülebilir. Oysa metanın içerdiği bu toplumsal öz -genel ve soyut emek tarafından yaratılmış olan değer- ancak değişimde (mübadele, ç. n.) ortaya çıkabilir ve gerçekleşebilir. Yalıtılmış olan meta, kendi toplumsal niteliğini yani onun toplumsal emeğin bir ürünü olduğu olgusunu ifade etmek de yetersizdir, üreticilerin toplumsal ilişkilerini gizleyen dışsal bir görünüşü vardır.

Ama eğer değer, yani metanın toplumsal doğası ancak bir metanın diğeriyle ilişkisi içinde ifade edilebiliyorsa, değişimin salt metalardan birinin somut ve özel emeğin ürünü olarak, kendisinin değerinin ifadesi olan, genel soyut emeğin, toplumsal emeğin kristalleşmiş biçimi olarak bir diğer metayla karşı karşıya bulunması koşuluyla mümkün olduğu sonucuna ulaşılır. İşte burada para, bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Şu halde, emeğin ve metanın çelişkileri, değişim süreci içinde, metaların karşılıklı ilişkisi

içinde serpilir ve çözülürler. Marx, bu çelişkilerin gelişmesini **Kapital**'in I. cildinin birinci bölümünün, değer biçimine ayrılmış bölümünde tahlil eder. Değerin ve kullanım değerinin, özel emeğin ve toplumsal emeğin ve toplumsal emeğin derin çelişkilerinin hemen ortaya çıkmak durumunda olmadıklarını gösterir. İşe, değerin basit, yalıtılmış ya da raslantısal biçimiyle, iki metanın basit ilişkisiyle başlar. Bu değer biçimi, meta değişiminin henüz var olmadığı ve ilkel komünlerin ürünlerinin fazlasını, raslantısal karşılaşmalarda değiş tokuş ettikleri ekonomik gelişmenin o dönemine denk düşer. Oysa, bu raslantısal değişimden itibaren, iki metanın bu basit ilişki halinde oluşundan bu yana, değerle kullanım değeri arasında önemli bir fark, bir çelişkinin başlangıcı, metanın iki parçaya bölünmesinin çıkış noktası vardır. Gerçekte değişim içinde ortaya gelen şey, artık üreticileri için bir kullanım değerine sahip olmayan ve sadece bir değişim değeri kazanan ürünlerdir.

Değerin ve kullanım değerinin içsel çelişkisi, değerin eşdeğer ve nisbî biçimlerinin dışsal karşılığıyla açığa vurulur. Metada bir karşıtlı bağlantı ve birlik meydana getiren şey, dışsal olarak değer biçimi altında bölünür: Değer ve kullanım değeri iki meta arasında birinin, diğeri değeri maddileştirerek eşdeğer biçimi alırken, kullanım değerini maddileştirerek nisbî biçimi almasıyla paylaşılır. «Nisbî biçim ve eşdeğer biçim, der Marx, karşılıklı olarak biribirine bağlı, ayrılmaz, iki görünüm ama aynı zamanda **birbirlerini dıştalayan, karşıt uçlardır,** yani aynı değer tanımının kutuplarıdır. Bunlar daima şu tanımın ilişkili kıldığı değişik metalar arasında paylaşılırlar (132)»

Eşdeğer biçimin tahlili içinde Marx değer tanı-

mının iki kutbunun bu çelişik niteliğini ortaya çıkartır. Burada ilk özellik, kullanım değerinin, kendi karşıtının, değerin ortaya çıkış biçimi haline gelmesidir. Kendi öz değerini ifade etmek durumunda olan, meta bunu kendi kendine yapamaz, ama sadece nisbî bir biçimde yapabilir, yani bir diğer meta içinde, bir başka kullanım biçimi, bir başka kullanım değeri kazanarak. Bu anlamda, kullanım değeri kendi karşıtının, değerin ortaya çıkması halidir.

Nisbî biçimin ikinci özelliği, somut emeğin burada kendi karşıtının, yani soyut insan emeğinin tanım biçimi haline gelmesidir. Soyut emeğin harcanmış olması, değişimde değerin nisbî biçimini kazanan metayı üretmek içindir. Oysa bu meta kendisiyle, kendi öz değerini ifade edemez ve kendisinin üretimi için harcanmış olan insan emeğinin miktarını ortaya koyamaz. Bundan dolayı, karşıtının, yani bir diğer metanın karşısında olmak ihtiyacındadır. Üstelik, birincisine eşdeğerlik yapan diğer meta, bir metanın değerinin ancak bir başka metanın kullanım değeriyle karşılaşmasıyla ortaya çıkabileceği olgusundan dolayı, bir başka somut emeğin ürünü olmak zorundadır. Sadece farklı emek biçimlerin sonucu olan metaların karşılaşması, onların bir tek ve aynı soyut insan emeğinin sonucu olmalarını açığa çıkartır ve Marx'ın da dediği gibi, bu ancak böylesi dolambaçlı yoldan her metanın diğerinde soyunun güzel ruhunu tanıması demektir. Bu, somut emeğin farklı biçimlerinin ürünlerinin karşıtlığı aracılığıyla, genel soyut emeğe indirgenmesi hareketidir.

Nihayet, eşdeğer biçimin üçüncü özelliği, burada özel emeğin kendi karşıtının biçimini alması ve emeğin doğrudan kendi toplumsal biçimi altına girmesidir. Eşdeğer biçim altında, meta tüm diğer me-

talar gibi, bir özel emek ürünüdür. Fakat bir diğer meta karşısında değiş tokuş edildiğinde, bu diğer metanın, yani değerin nisbî biçimindeki, metanın üretimi için harcanmış olan emeğin toplumsal doğasını gerçekler. Bu durumda tümü özel emek olan eşdeğer, bu biçimde toplumsal emeğin doğrudan belirtilmesine hizmet eder. Öyleyse, böylesi bir durumda, özel emeklerin karşılaşması, onları bir tek ve aynı toplumsal emeğe indirgenmesi demektir.

Şu halde bu, bir metanın diğeriyle ilişkisi içinde, eşdeğer biçimi ve nisbî biçimler olarak karşıtların bağıntısı içinde, metanın ve kendisini üreten emeğin içsel çelişkisinin dış tanımını bulmasıdır. «Bir metanın değeri ile kullanım değeri arasındaki özden karşıtlık, der Marx, böylece iki metanın ilişkisiyle, yani değeri ifade edilecek olan A'nın doğrudan doğruya sadece kullanım değeri olarak, buna karşılık değerin ifade edildiği B'nin sadece doğrudan doğruya değişim değeri olarak yer aldığı ilişki içinde kendini gösterir (133).»

Değerin basit, raslantısal biçiminden itibaren, bu, ayrımı, değerin ve kullanım değerinin ayrılmasının başlangıç noktası ile karşılaşılır. Fakat burada ancak başlangıç noktasıdır. İki kutup -değerin eşdeğer biçimi ve nisbî biçimi- burada henüz kendi aralarında sıkısıkıya bağlı durumdadırlar ve kullanım değeri henüz kendi bağımsız biçimini almamıştır.

Üretimin ve değişimin büyümesi giderek özellikle değişim açısından üretime gidilmesini getirir. Üretim daima daha kesin bir meta üretimi niteliği kazanır. Breysel üreticilerin emekleri arasındaki çok sıkı bağ, özel emekle toplumsal emek arasındaki çelişkiyi keskinleştirir; değerin basit biçimi, meta üretimi nin ve değişiminin gelişmesine bir engel teşkil eder.

Değer ve kullanım değeri arasındaki çelişkinin keskinleşmesi, özel emeğin ve toplumsal emeğin temel çelişkisinin belirlenmesi, bir çıkış yolu arar ve bulur: Değerin basit biçimi yerini toplu ya da gelişmiş biçime bırakır. Bu defa da, artık birbirine karşıt olan iki meta değil, tüm bir dizi metalar karşısında değişimi söz konusu olabilecek bir metadır. Bu da, metanın yeni bir ikiye bölünmesini, değerin kullanım değeriyle ileri derecede bir ayrımını içerir. İkinci biçim, der Marx metanın değerinin, kendi kullanım değerinden ayrımının ilkinden daha tam olarak ayırır.

Ama emeğin ve metanın çelişkilerinin keskinleşmesi aynı derecede kalmaz. Meta değişiminin ilerlemesi, artık genel eşdeğer rolü oynayan ve tüm diğer metaların değerinin aynası haline gelen bir metanın bir yana konması zorunlu sonucunu getirir. Artık bu rolü oynayan şey altındır. Değeri maddeleştiren bu özel meta içinde, kullanım değerinin kesinlikle ayrılmış olması demektir; bu, onda toplumsal zenginliğin kendi somut biçimlerinden bağımsız olarak ifade edilmesidir. Değerin gelişmiş biçimi, genel bir biçime, daha sonra para biçimine dönüşür.

Değer biçimlerinin evrimi, şu iki kutbun; eşdeğer ve nisbî biçimlerin çelişkisinin derinleşmesi, iki ye bölünmesiyle karışır. «Bununla beraber genel olarak değer biçimi geliştiği ölçüde, der Marx, kendisinin iki kutbu: eşdeğer ve nisbî değer biçimleri arasındaki karşıtlıkta gelişir (134).» Doğal olan, bu karşıtlığın metanın ve emeğin içsel çelişkilerinin dışsal belirlenimi olmasıdır. Marx'ı izleyerek, değerin basit biçimi bu karşıtlığı da içerir, «ama onu belirlemez (135).» Bu noktada henüz «bir kutupsal karşıtlık» ın ortaya çıkması oldukça güçtür. Her meta kâh nisbî biçimi, kâh eşdeğer biçimi alabilir. Değerin gelişmiş

ya da toplam biçimi de bu karşıtlığı belirler; burada artık, değer denkleminin bu iki öğesini, değerin genel niteliğini dönüştürmeksizin ters çevirmek mümkün değildir. Nihayet, değerin üçüncü biçiminin, genel biçiminin iki kutup arasındaki ayrılmayı tamamladığı görülür. Bu aşamada, bir tek meta, ne olursa olsun diğer herhangi bir meta karşısında değişişilebilir olmak olanağını ona veren evrensel toplumsal biçimi kazanır. Tüm diğer metalar, bu doğrudan toplumsal biçimden yoksun kalırlar. Onlar özel emeğin ürünleridirler. Fakat aslında onlar, toplam toplumsal emeğin zincir halkalarını meydana getirdikleri gibi, özel bir metanın değer biçimlerinin gelişmesinin başından itibaren, onun kendi toplumsal özünü gerçeklemesine ve toplumsal varlığını cisimleştirmesi, kristalleştirmesine özgü olarak, meta dünyasından kopuşunu ve bir yanda yer almasını gerektirirler. Sürecin bütünlüğünün zorunlu sonucu olarak: değerin ve kullanım değerinin, soyut emeğin ve somut emeğin çelişkileri çözümlerini metanın ikiye bölünmesinde, uygun deyimle meta olarak ve para olarak ikiye bölünmesinde bulurlar. Şu halde bu, bir tek meta olarak parada olduğu gibi her metanın içsel çelişkisinin çözümlenmesi demektir.

Marx, paranın ortaya çıkışının, onların sandıkları gibi, «teknik güçlüklerin» değil, meta üretiminin bünyesindeki özel emeğin ve toplumsal emeğin, **toplumsal** çelişkilerinin ortadan kaldırılmasının sonucu olduğunu kavramayan, yani özel emeklerin biribirlerinden bağımsız olarak gerçekleşmiş oldukları, ama bir bütünün parçaları olarak biribirleriyle ilişkili bulundukları, kendi ortak toplumsal ölçülerini belirli oranlar içinde sürekli başka bir hale çevirdikleri bir düzeni kavramayan burjuva ekonomistlerini eleştirir.

Değişim süreci içinde metanın çelişkilerinin evrimi ve büyümesinin dâhice tahlilinin sonucunu aşağıdaki biçimde toparlar:

«Değişimin tarihsel gelişmesi giderek emeğin ürünlerinin meta niteliğini daha da iyice vurgulamış ve aynı zamanda metanın doğasından kaynaklanan, değeri ile kullanım değerinin karşılığını geliştirmiştir. Aynı zamanda ticaret gereksinimi bu anti-tezin vücut bulmasını zorlamış elle tutulur bir değer biçiminin yaratılmasına yolaçmış metanın, meta ve para olarak ikiye bölünmesiyle sonunda almış olduğu bu biçimi almasına kadar bu iş aralıksız devam etmiştir. Şu halde emek ürünlerinin meta haline genel dönüşümünün tamamlanması ölçüsünde, metanın para haline dönüşmesi de tamamlanır. (136).»

Değerin ve kullanım değerinin, değerin eşdeğer biçiminin ve nisbî biçiminin karşıtlığının tahlili, çelişkilerin gelişme dereceleri sorununu aydınlatır. Basit ya da raslantısal biçimin bünyesinde bile değer ve kullanım değerinin karşıtlığını ortaya koyan Marx, bununla birlikte, burada bunun ancak karşıtlığın **başlangıç noktası** olduğunu ve basit biçimin henüz karşıtlığı belirlemediğini özellikle belirtir. Değişimin ilk tarihsel evrelerinde, değişim nesnesi henüz, bir değerin kendi kullanım değerinden bağımsız biçimini kapsamaz.

Değerin ve kullanım değerinin karşıtlığının hemen doğmadığının daha sonra gelişme esnasında karşılık haline dönüşmek için, daha ilk önceleri bir farklılık ya da önemli bir farklılığın ortaya çıktığının bilgisini edinir. **Ekonomi politiğin eleştirisi** adlı yapıtının hazırlık çalışmaları içinde Marx, açıkça şu tezi formüle eder: «Şu basit olgu, diye yazar, metanın ilk olarak, kendi doğal biçimi içinde kendi değişim de-

ğerini ideal olarak (gizli bir biçimde) içeren belirli ürün olarak ve yanı sıra, ürünün varlığının doğal biçimiyle tüm ilişkisini, kendisinin hesabı için reddederek ortaya çıkan **(para)** değişim değeri olarak, ikili bir varlığa sahip olduğu, bu ikili ve **farklı** varlık gelişmek ve **farklı** hale gelmek zorundadır ve farklılığın kendisi **karşıtlık** ve **çelişkidir** (137).»

Farklılık ve karşıtlık, bir fenomenin karşıt yanlarının, eğilimlerinin, çelişkilerinin evriminin aşağı ve yüksek derecelerdir. Marx'ın ortaya koyduğu bu bilgi, sosyalist toplumun gelişmesinde daha da önemkazanır. Çelişkinin farklı ayrıntılarının gözönüne alınması zorunludur. Örneğin, şehirle köy arasındaki **karşıtlık,** bir başka şey, **önemli bir farklılıkdır.** Kapitalizmde kaçınılmaz olan, şehirle köy arasındaki çelişkilerin keskinleşmesi sonucunu yaratan şey, emekçi köylülerin kapitalistler tarafından sömürülmesidir. Sosyalizm bu karşıtlığı yok eder; ama, komünizmin ilk aşamasında, şehirle köy arasında, endüstri ile tarım arasında önemli bir ayrılık vardır. Bu aynı zamanda kafa emeği ile kol emeği arasında bir karşıtlığa yol açar. S.S.C.B. de bugün bu ortadan kaldırılmıştır, ama, onlar arasında, zamanla yok olacak önemli bir ayrılık vardır.

Buradan, yöntemsel açıdan önemli bir sonuç ortaya çıkar: belirli süreçlerde (sadece onlarda, ancak **somut bir tahlil,** hiçbir soyut, klişeleşmiş ilerleyişin burada sözkonusu olmadığını ifade edebilir) çelişkilerin hareketi, daha sonra karşıtlık haline gelen ayrım ya da önemli ayrımla başlar. Karşıtlığın ortadan kaldırıldığı hallerde, ayrım birden bire ortadan kaybolmaz, ama önemli bir ayrım haline dönüşür (Tıpkı, bugün S.S.C.B.'nde, şehirle köy, kafa emeği ile kol emeği arasındaki karşıtlıkların aldığı biçim) gibi ay-

rım daha sonra önemli olmayan basit bir ayrım haline gelir ya da tümüyle ortadan kalkar.

Çelişkilerin ortaya çıkması, mücadelesi ve çözümü, bir tek fiil olarak gözler önüne serilmezler. Karşıtların mücadelesi, eskinin ve yeninin mücadelesi, açılan derinleşen ve keskinleşen çelişkileri ortaya çıkartır. Bundan dolayı, çelişkilerin ortaya çıkması, gelişmesi ve çözümü süreci bütününde, evreleri, belirli aşamaları, her evrenin farklı gerilimini ihtiva eder, vs. Bu anlamda, metanın ve değer biçimlerinin çelişkilerinin marksist tahlili, çok büyük bir felsefî değer taşır.

Metanın çelişkilerinin evrimi, metanın, meta ve para olarak ikiye bölünmesi anlamında ortaya çıkar. Önceleri karşıtların birliği olan şey, birbirine zıt, dışsal karşıtlar halinde bölünür.

Böylece gerçeğin bünyesinde de çelişkilerin ve onların çözüm biçimlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Değer ve kullanım değeri gibi bir çelişkiye tahlil etmek için Marx'ın Hegel gibi, yapay bir «sentez» e gereksinimi yoktu. Bu, kendisini ortadan kaldıracak, belirli, objektif biçimi kendisinin yarattığı çelişkinin gelişmesi demektir. Aslında bu gelişme hiçbir zaman, eski çelişkilerin yokolmaları ya da uzlaştırılmış olmaları demek değildir; tam tersine, çelişkiler daha da derinleşirler. Metanın çelişkileri sadece meta üretiminin çelişkilerinin hareket noktasıdır ve metanın, meta ve para olarak ayrışması, bu çelişkilerin ortadan kaikmış olduklarının değil, tam tersine derinleşip keskinleşmekte olduklarının ifadesidir. Metanın gelişmesi, der Marx, «bu çelişkileri ortadan kaldırmak, içinde hareket edebilecekleri biçimi yaratır (138).»

Metanın çelişkilerinin yeni hareketi, meta ile pa-

ra arasında ortaya çıkan yeni çelişkinin biçimine girer. «Değişim süreci, der Marx **metanın, meta ve para olarak ikiye bölünmesini** metaların değer ve değeri içeren kullanım değeri karşıtlığını ifade eden, dışsal karşıtlığı açığa çıkarır. Bu karşıtlıkta, **kullanım değeri olarak metalar,** değişim değeri olarak paraya karşıt olurlar (139).»

Para, alış verişin bir tek eylem oluşunu, bağımsız iki eylem halinde böler. Paraya karşılık meta değişimi (mübadelesi, ç. n.) paranın doğrudan meta haline dönüşmesine yolaçmaz. Belirli bir kullanım değeri taşıyan meta biçiminde varolan, değişim değerinin gerçekleşmesi dış koşullara bağlıdır ve üretilmesi mümkün değildir. Daha önce tek olan ve M-M formülüne uygun düşen, değişim fiili, artık iki karşıt kısım halinde bölünür: M-P ve P-M

Marx'ın gösterdiği gibi, bunalımların mümkün olduğunu ifade eden şey budur. Kapitalist üretim tarzı gelişerek, gerçekte bu mümkünlüğü yaratacak olan koşulları meydana getirir. Marx bu konuda şunları yazar: «Metanın özünde varolan kullanım değeri ile değişim değerinin, çelişkileri her defasında kendisini toplumsal emek olarak ortaya koymak zorunda olan özel emeğin, ancak soyut emek olarak değerlenen somut emeğin çelişkileri, metanın doğasında varolan bu çelişkiler, dolaşım içinde hareket biçimlerini kazanırlar. Bu biçimler, bunalımların olabirliğini, ama sadece olabilirliğini içerirler. Bu olabilirliğin gerçekleşmesi için, metaların basit dolaşımı açısından, henüz varolmayan tüm bir koşullar bütünlüğü gerekir (140).»

Marx bu, metanın meta ve para olarak ikiye bölünmesinin çelişkilere yeni bir derinlik kazandırması olgusuna olağanüstü bir önem verir. Meta üretiminin

ve değişiminin çelişkilerinin keskinleşmesinde, paranın oynağı rolü bilmeyen, arz ve talebi özdeşleştiren ve paranın değişim fiilini nisbî olarak özerk iki fiil halinde bölmesinin bilgisine sahip olmayan burjuva enomistlerine karşı dikilir. Ricardo'nun: «Ürünler daima ürünlerle değiştirilirler,» değişimde para ancak «aracı» bir rol oynar formülüne değinerek Marx raslantısal olarak değer ve kullanım değeri arasındaki karşıtlığın yer aldığı **metanın,** metaların değişiminin hemen ürünlerin salt değişimi haline, salt kullanım değerinin değişimi haline dönüşmesinin ardından, artık salt ürün haline (kullanım değeri) dönüşmesidir, der ve devam eder. Biz burada sadece kapitalist üretimin arka planının değil, basit meta üretiminin arka planını ortaya getiriyoruz (141).»

Burjuva ekonomistleri, kapitalist düzende ekonomik bunalımların olabirliğini ve zorunluluğunu yadsıyabilmek için, değişimin çelişkilerini gölgeye itiyorlar. Bu amaçla, emek ürününün «para haline gelmek» zorunda olan, paraya dönüşmek ve gerçek bir başkalaşım geçirmek zorunda olan bir meta olarak varolduğu olgusunu yadsıyorlar. Ricardocu: «her satıcı bir başka mal almak için satar,» tezi hakkında Marx alaylı bir biçimde şöyle der: «Burjuva ilişkilerinin pek sevimli bir görüntüsü! (142).»

Şu halde metanın çelişkilerinin derinleşmesine yolaçan, metanın ve paranın yeni çelişkilerini ortaya çıkararak Marx, aynı zamanda basit meta üretiminin bünyesinde, burjuva toplumunun gelecek sarsıntılarının nedenlerini sergiler. Bu nedenler, henüz sadece gizli güçler halinde bulunan, fakat burjuva toplumunun gelişmesi sırasında zorunlu olarak ortaya çıkacak güçler haline dönüşecek olan nedenlerdir.

Tahlilini izleyerek Marx, paranın işlevlerinin or-

taya çıkışını ve evrimini incelemeye geçer. Para, metanın uzun bir ikiye bölünme sürecinin ürünüdür, işlevlerinin gelişmesi metalarla para arasındaki çelişkilerin büyümesini yansıtırken, artık bu iki karşıt biribirinden ayrılır ve tümüyle karşılıklı bağlantılı iki özerk varlık haline gelir. Meta üretiminin gelişmesi ölçüsünde paranın işlevleri çok karmaşık hale gelir, meta üretiminin ve dolaşımının çelişkileri, artık aynı zamanda meta ve para biçiminde özerk bir yaşamın sonucu olan değerin ve kullanım değerinin çelişkilerini de derinleştirir. Ama bu çelişkinin kendisi, aralıksız daha çok toplumsal emeğin, kendisinin altında belirdiği özel biçime karşıtlığının tanımıdır. Marx, metanın ve paranın karşıtlığının «burjuva üretim tarzını içeren tüm karşıtlıkların genel ve soyut biçimi olduğunu» (143) kaydeder.

Paranın işlevlerinin tahlilinde Marx, metanın ve paranın karşıtlığının nasıl geliştiğini ve kendi içsel bağlantıları gereğince, antagonizmlerinin keskinleşmesinin nasıl derin çatışma ve altüst oluşlara yol açtığını gösterir.

Değerleri ölçme işlevinde para henüz net olarak metadan ayrılmış değildir. Metanın değerini ölçerek aynı zamanda metanın biçimi rolünü oynar. Bu biçim, metanın hissedilir, maddi biçiminden ayrılır. Bu biçim ideal bir varlığa sahiptir.

Dolaşım aracı işlevi içinde para, açıkça somut bir biçim kazanmak için kendi ideal biçimini terkeder. Marx'ın belirttiği gibi eğer para dolaşım aracı rolünü oynayabiliyorsa, metalardan kopmuş olan ve özerk hale gelen değeri temsil ettiği içindir. «Şu halde kendisinin hareketi ancak, aslında paranın devri esnasında elle dokunulur hale gelmek ve kendisini yansıtmak zorunda olan biçimini kendi öz hareketi-

dir (144).» Demek ki paranın ve metanın ayrışması burada bir adım ileri atmaktır.

Paraya kendi parasal biçimini veren kendi dolaşım aracı işlevidir. Dolaşım süreci içinde altın para ortadan silinir ve değerin basit bir işareti haline bürünür. Paranın nominal içeriği, onun gerçek içeriğinden ayrılır. Marx'ın alaylı bir biçimde belirttiği gibi, para idealize olurken ve pratikte sembolleşirken, diğer şeyler dış dünya ile ilişkide idealliklerini yitirirler. Somut içerik, yani gerçek değer, dolaşımda bulunan altından daha da fazla kullanılan gümüş ve bakır paralarda çok daha fazlasıyla ortadan kalkar. Kağıt-paraya gelince, onda değerin varlığı açıkça sembolik bir nitelik taşır.

Bununla birlikte dolaşım aracı işlevi içinde para, metayla ilişkili kalır: meta değişimi sırasında aracılık hizmeti eder. Bu değişim fiilinde bir kesiklik olasılığı ve dolaşım aracı parayı biriktirilebilir şey haline dönüşürken M-P ve P-M süreçlerinde bir ayrılma, kopma olasılığı demektir. Bu işlev içinde para, metadan daha da kopar. Marx, **Ekonomi politiğin eleştirisi** adlı yapıtında, meta değişiminin, ürünlerin meta haline dönüşümünün ancak artan kısımlar varsa mümkün olduğunu gösterir. Bu artan kısımlar, tam biçimlerini altın ve gümüş para içinde bulurlar, zenginliğin soyut toplumsal zenginlik olarak doğrulanmış olduğu ilk biçimdir bu. Para biçimi altında sabit bir konuma ulaşan, altın ve gümüş biriktirilebilir şeylerdir. Bir genel emek zamanının, bir soyut emeğin maddeleşmesi olan, biriktirilebilir şey, para, metalardan bu «maddi» zenginlikten ayrılır ve her zaman eyleme hazır, kristalleşmiş değişim değeri olarak metalar dünyası karşısında yer alır.

Dolaşım aracı olarak para, metaların değişim sü-

reci içinde aracılık hizmeti yapar ve sonuç olarak, yeni ödeme aracı işlevi içinde iken doğrudan ona bağlı kalanı, artık aynı dolaşım süreci içinde değil, ama ondan sonra ve bağımsız bir biçimde başgösterir. «Para, der Marx artık süreçte aracı olarak hizmet etmez. Değişim değerinin mutlak varoluşu olarak, evrensel meta olarak kendi kendisine bu yolu kapar (145).»

Marx, ödeme aracı işlevinde, metanın ve paranın çelişkilerinin nasıl keskinleştiğini, nasıl burjuva üretim koşullarında ekonomik bunalımların ortaya çıkışının gerçek öncüllerini meydana getirdiklerini gösterir. Ödeme aracı olarak para bir çelişki içerir. Değer ölçüsü olarak, sadece ödemeler denkleştirildiği zaman, ideal bir biçimde işlev görür. Ama ödemeler gerçekten gerçekleşmek zorunda olduklarında, onun önemli rolü, yani toplumsal emeğin, özerk hale gelmiş olan değişim değerinin ya da mutlak metanın kristalleşmiş olması ortaya çıkar. Bu çelişki bunalımlar anında özel bir güçle açığa çıkar: diğer koşullar biraraya gelerek, aralıksız ödemeler zincirini ve onları dengelemeye yönelik yapay sistem, onların tam gelişmesini engel olduklarında, bunalımlar fiilen güç haline gelirler. Bunalımlar anında, metanın ve paranın, değerin ve kullanım değerinin çelişkisi en yüksek noktasına ulaşır. «Aç tavuğun arpa ambarından başka bir şey düşünmemesi gibi, onunda ruhu (burjuva) çığlık atarak, biricik ve tek zenginlik kaynağı olan paranın peşindedir. Meta ile kendi değer biçimi (para) arasında varolan karşıtlık, bunalım sırasında, gittikçe keskinleşir (146).»

Değerin ve kullanım değerinin çelişkisini ifade eden, paranın ve metanın ayrışması, para evrensel para işlevini yüklendiğinde, daha da büyük bir derin-

lik kazanır. Bu rolde, soyut insan emeğinin evrensel toplumsal biçimi olarak hareket eder. Ve tek, altın ve gümüş, kendi yerel ulusal biçimlerini, para birimleri ya da değer işaretleri tarzındaki biçimlerini bir yana iterek, evrensel para niteliğinde dolaşırlar, nihayet para kendi kavramına uyarlı bir varoluş tarzı bulur. Diğer bir ifadeyle evrensel paranın işlevi, en tam ve en saf biçimi altında, paranın gerçek doğasını, toplumsal zenginliğin maddileşmesini ortaya çıkartır.

Paranın işlevlerinin incelenmesi Marx'da basit meta üretiminin ve değişiminin incelenmesiyle biter. Para aynı zamanda, bu çelişkilerin gelişmesinin son ürününü ve sermaye tanımının ilk biçimini meydana getirir. Sadece tarihsel açıdan değil, ama aynı zamanda mantıksal açıdan da, para burada başlangıç noktasıdır. Sahneye ilk çıkışından itibaren der Marx, her yeni sermaye, belirli bir yolla sermaye haline dönüşmek zorunda olan bir para yekûnu biçimini alır.

Tümü basit metaların üretim ve dolaşımının çelişkilerinin mantıksal bir inceleme biçimini içeren, bu metanın değer biçimlerinin gelişmesinin, paranın işlevlerinin ve doğasının tahlilinin, aslında uçsuz bucaksız bir tarihsel dönemin sentezi olduğu düşünülebilir ki bu dönemde, basit meta üretiminin kapitalist üretim haline dönüşümünün koşulları ağır ağır oluşmuştur. Bu tarihsel öncüllerin oluşumu parlak bir biçimde **Kapital**'in I. cildinin, ilkel birikime ayrılmış bölümünde kaleme alınmıştır.

Değer biçimlerinin gelişmesinin, paranın işlevlerinin büyüyen karmaşıklığının ve gelişmesinin sürecini anlatan mantıksal biçimler, üretimin toplumsal ilişkilerinin gerçek tarihsel hareketini ve evrimini yansıtırlar. «Metaların değişimi öyle bir süreçtir ki

bu süreç içinde toplumsal maddelerin değişimi, yani özel bireylerin özel ürünlerinin değişimi aynı zamanda, bu maddelerin değişimi sırasında bireylerinde içinde yer aldıkları belirli üretimin toplumsal ilişkileri de yaratır (147).»

Ticaretin ve değişimin büyüyen iş bölümünün sonucu olarak doğal ekonomiye nüfuz etmesi, yüzyıllardır köksalmış olan eski toplumsal ilişkileri ve bağları parçalar. Pazar açısından üretim ve rekabet küçük el sanatçılarının çok büyük bir miktarının yıkımına yol açar ve aralarından sadece çok küçük bir kesimi zenginleştirir. Kırsal alanda parasal ilişkilerin gelişmesi köylüler arasında büyük bir çoğunluğu fakirliğe ve sefalete iterek, bir farklılaşma yaratır. Köylülerin en büyük kısmı proleterleşirler; aralarından çok küçük bir kesim toplumsal olarak yükselir ve zenginleşirler. Meta değişiminde, başkalaşıma uğrayan sadece metalar değillerdir, aynı zamanda insanlarda başkalaşıma uğrarlar. Meta shiplerinin kendileri de, Marx'ın dediği gibi, değişim sırasında «post değiştirirler.» «Başlangıçta, nasıl ki meta sahipleri sadece meta sahipleri olarak yüzyüze geliyorlar; sonra biri satıcı diğeri alıcı *haline geliyorlar, daha* sonra herbiri sırasıyla satıcı ve alıcı haline gelir, sonra biriktiriciler ve nihaî olarak da zengin kimseler haline gelirler. Şu halde, meta sahipleri dolaşım sürecinden girdikleri gibi çıkmazlar (148).»

Marx böylece metanın, daha sonra meta ve paranın çelişkilerinin mantıksal tahlilinin yeniden toparladığı somut içeriği aydınlığa çıkartır. Basit meta üretiminin ve dolaşımının çelişkilerinin gelişmesinin en yüksek ürünü olan para, sermaye tanımının ilk biçimini oluşturur; daha yukarda sözkonusu edilen çelişkilerin keskinleşmesi, sonuç olarak, gerçekte

sermayenin çıkışının somut öncüllerini oluştururlar: para sahipleri ve ücretli işçiler.

Bu noktadan hareketle, Marx, kapitalist üretimin, sermayenin çelişkilerini incelemeye yönelir.

dip notları

(1) V. Lenin, *Felsefe defterleri,* Sosyal Yayınlar, s. 266, Maya Yayınları, s. 83. Çevirideki alıntıda esas metin eksik aktarılmıştır. Çevirilen kitaptaki bu eksikliği esas metinden tamamlamayı gerekli gördük. [*] İşaretli yerden sonrası asıl metinde şöyledir: Hegel'de değerli olan ne varsa almış ve geliştirmiş olan Marx, *Kapital*'de, maddeciliğin bilgi teorisini, diyalektiği ve mantığı [üç sözcüğe gerek yok aslında: üçü de bir ve aynı şeydir bunların] bir tek bilime uygulamıştır. (Çevirmenin notu)

(2) K. Marx - F. Engels, *Seçme Mektuplar,* s. 121, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(3) K. Marx, *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*'ya Önsöz, Öncü Yayınları, s. 2

(4) Kant'ın geliştirdiği felsefî bir kavram. Kant'a göre, doğa-üstü, bilinemez, nüfuz edilemez şeyler anlamına, örneğin Tanrı, sermyae, v.s. anlamına kullanılır. (ç. n.)

(5) K. Marx - F. Engels, *«Kapital» üzerine mektuplar,* s. 133, Dietz Verlag, Berlin 1954.

(6) K. Marx, *Kapital,* Birinci cilt, Birinci kitap, s. 28, Sol Yayınları.

(7) a.g.e., s. 27

(8) K. Marx-F. Engels, *Seçme Mektuplar,* s. 232, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(9) K. Marx-F. Engels, *Seçme Mektuplar,* s. 526, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(10) V. Lenin, *Felsefe Defterleri,* s. 76, Sosyal Yayınlar.
(11) K. Marx, *Kapital,* Birinci cilt, birinci kitap, s. 28, Sol Yayınları.
(12) *Die Neue Gesellschaft,* 1957, 11, sayı: 112.
(13) Karl Marx, *Kapital,* Birinci cilt, 1. kitap, s. 13, Sol Yayınları.
(14) K. Marx, *Kapital,* Üçüncü cilt, VI. kitap, s. 345, Editions Sociales, Paris 1957.
(15) F. Quesnay, *Felsefi ve ekonomik eserler,* s. 349, Paris 1888.
(16) K. Marx, *Artı-değer teorileri, Kapital*'in (IV. cildi) Birinci bölüm, s. II, Dietz Verlag, Berlin 1956.
(17) F. Quesnay, *Felsefî ve ekonomik eserler,* s. 351, Paris 1888.
(18) K. Marx, *Artı-değer teorileri,* İkinci cilt, Birinci bölüm, Beşinci değişmeyen basım, s. 32, Dietz Verlag, Berlin 1956.
(19) a.g.e., s. 51
(20) a.g.e., s. 56
(21) a.g.e., s. 2-3.
(22) a.g.e., s. 4
(23) K. Marx,*Kapital,* İkinci cilt.
(24) N. Çernişevski, *Bütün eserler,* c. IX, s. 402, Moskova 1949, Rusça basım.
(25) K. Marx, *Kapital,* III. cilt, VI. kitap, s. 238, Editions Sociales, Paris 1957.
(26) K. Marx, *Das Kapital,* III. cilt, s. 869-870, Dietz Verlag, Berlin 1953.
(27) Elbette bu, kapitalist üretim tarzını tahlil ederken, emeğin somut görünümü bilinmiyordu demek değil. Emeğin ikili karakterini gözönünde tutmak gerektiği apaçık, çünkü bu sonuncusu, meta üretimiyle kapitalist meta üretimi arasındaki çelişkilerin derin bir ifadesidir.
(28) Alıntının tamamı için *Kapital,* I. cilt, I. kitap, s. 25-26-27, Sol Yayınları, bakınız.
(29) K. Marx-F. Engels, *Felsefe incelemeleri,* s. 90, Sol Yayınları.
(30) K. Marx, *Kugelmann'a mektuplar,* s. 90, Köz Yayınları.
(31) a.g. mektup.
(32) a.g. mektup.
(33) a.g. mektup, s. 91.
(34) *Kapital,* I. cilt, I. kitap, s. 14, Sol Yayınları.
(35) *Kapital,* I. cilt, III. kitap, s. 59, Editions Sociales, Paris 1950

(36) Lenin'in, *Karl Marx ve doktrini* adlı yapıtında, «Marksizmi meydana getiren üç bölüm ve üç kaynak», s. 62, Editions Sociales, Paris 1953.

(37) K. Marx, *Kapital*, c. II, s. 398, Sol Yayınları.

(38) K. Marx, *Kapital*, c. II, s. 90-91, Sol Yayınları.

(39) K. Marx, *Kapital*, c. III, VI. kitap, s. 322, Editions Sociales, Paris 1957.

(40) a.g.e., s. 314.

(41) Basitleştirmek için, Marx tarafından ikinci bölümde incelenmiş olan, ilişkilerin incelenmesinde bir derinlik getirmiş olan sorunları, sabit sermaye ve değişken sermaye, sermayenin periyodik rotasyonu sorunlarını bir yana bırakıyoruz.

(42) K. Marx, *Kapital*, c. II, s. 400, Sol Yayınları.

(43) K. Marx, *Kapital*, c. III, VI. kitap, s. 211, Editions Sociales, Paris 1957.

(44) a.g.e., s. 212.

(45) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. kitap, s. 19, Sol Yayınları.

(46) K. Marx, *Feuerbach üzerine tezler*, Tez VI, Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, s. 13, Sol Yayınları.

(47) A. Smith, *Ulusların zenginliğinin nedenleri ve doğası üzerine araştırmalar*, s. 18, Guillaum, Libraire éditeur, Paris 1843.

(48) F. Engels, *Anti-Dühring*, II, kitap, s. 15 (239), Sol Yayınları.

(49) K. Marx, *Artı-değer teorileri* (Kapital'in dördüncü cildi), Birinci bölüm, s. 53-54, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(50) a.g.e., s. 54.

(51) K. Marx - F. Engels, *Eserler*, c. XIII, I. bölüm, s. 220, Rusça basım.

(52) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. Kitap, 120-121, Sol Yayınları.

(53) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. Kitap, s. 83, Editions Sociales, Paris 1948. (Türkçe basımda bu alıntının yer aldığı not'un tümü yoktur, ç. n.)

(54) K. Marx, *Kapital*, I. Cilt, I. Kitap, s. 114-115, Sol Yayınları.

(55) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. kitap, s. 165'deki dip notu, Sol Yayınları.

(56) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, III. kitap, s. 155, Editions Sociales, Paris 1950, (yeniden çeviri)

(57) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, III. kitap, s. 156, Sol Yayınları.

(58) K. Marx, *Kapital,* III. cilt, VI. kitap, s. 274, Editions Sociales, Paris 1957.

(59) K. Marx, *Kapital,* I. cilt, I. kitap, s. 26, Sol Yayınları.

(60) a.g.e., s. 26.

(61) K. Marx, *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı,* s. 194, Öncü Kitabevi yayınları.

(62) a.g.e., s. 198.

(63) a.g.e., s. 196.

(64) a.g.e., s. 194 (italikler bana aittir. M. R.)

(65) K. Marx, *Kapital,* I. cilt, V. kitap, s. 61-62 Sol yayınları.

(66) a.g.e., s. 40-41, Sol yayınları.

(67) K. Marx, *Das Kapital,* III. cilt, s. 286, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(68) a.g.e., s. 937.

(69) K. Mark - F. Engels, *Seçme Mektuplar,* s. 242, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(70) a.g.e., s. 241-242.

(71) K. Marx, *Das Kapital,* III. cilt, s. 873, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(72) a.g.e., s. 873-874.

(73) Marx - Engels Arşivleri, IV. cilt, s. 119, S.S.C.B., K.P. (b) nin M. K.'nin yayınları, 1935

(74) K. Marx, *Kapital,* III, cilt, VI. kitap, s. 177-178, Editions Sociales, Paris 1957.

(75) K. Marx, *Kapital,* III. cilt, I. kitap, s. 26-27, Odak Yayınları.

(76) A. Smith, *Ulusların zenginliğinin nedenleri ve doğası üstüne araştırmalar,* s. 28, Libraire éditeur, Paris 1848

(77) K. Marx, *Artı-değer teorileri,* II, İkinci kısım. s. 279, Dietz Verlag, Berlin 1923.

(78) K. Marx, *Kapital,* I. cilt, I. kitap, s. 137, Sol Yayınları.

(79) a.g.e., aynı yer.

(80) K. Marx, *Kapital,* I. cilt, I. kitap, s. 76, Sol Yayınları.

(81) a.g.e., s. 93.

(82) A. Smith'in adı geçen yapıtı, s. 72.

(83) K. Marx, *Artı-değer teorileri,* II, Birinci kısım, s. 60, Dietz Verlag, Berlin 1923.

(84) K. Marx, *Artı-değer teorileri,* III, s. 162, Dietz Verlag, Berlin 1923.

(85) K. Marx, *Kapital,* II. cilt, s. 43, Sol Yayınları, (İtalikler bana aittir. M. R.)

(86) a.g.e., s. 65.

(87) a.g.e., s. 117.

(88) a.g.e., s. 119.

(89) a.g.e., s. 120.

(90) a.g.e., s. 122.

(91) K. Marx, *Kapital,* III. cilt, VI. kitap, s. 271-272, Editions Sociales, Paris 1957.

(92) Roy basımında, I. cildin IX. bölümü (çevirmenin notu).

(93) K. Marx - F. Engels, *Ausgewahlte Briefe,* s. 221, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(94) K. Marx, *Kapital,* I. cilt, I. kitap, s. 267, Sol Yayınları.

(95) a.g.e., s. 101.

(96) a.g.e., s. 106.

(97) a.g.e., II. kitap, s. 21-22.

(98) a.g.e., III. kitap, s. 44.

(99) a.g.e., III. kitap, s. 31.

(100) V. Lenin, *Rusya'da kapitalizmin gelişmesi,* s. 396-397. Sol Yayınları.

(101) K. Marx, *Kapital,* I. cilt, III. kitap, s. 302. Sol Yayınları.

(102) a.g.e.

(103) K. Marx, *Das Kapital,* III. cilt, s. 478, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(104) Lenin, *Kapitalizmin en yüksek aşaması emperyalizm,* s. 15, Sol Yayınları.

(105) K. Marx, *Felsefenin sefaleti,* Sol Yayınları.

(106) a.g.e., s.

(107) F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının eleştirisi,* s. 106, Sol Yayınları.

(108) V. Lenin, Eserler, cilt 25, s. 335, Editions Sociales Paris - Moskova, 1957.

(109) K. Marx, *Das Kapital,* III. cilt, s. 481, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(110) a.g.e., s. 481.

(111) a.g.e., s. 479-480.

(112) a.g.e., s. 423.

(113) V. Lenin, Seçme eserler, İki cilt, II. c, ikinci bölüm, s. 184, Editions Moscou, 1954.

(114) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, II. kitap, s. 166, Editions Sociales, Paris 1949 (düzeltilmiş çeviri)

(115) K. Marx, *Artı-değer teorileri*, III, s. 94, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(116) a.g.e., s. 54-55.

(117) a.g.e., s. 98-99.

(118) a.g.e., s. 273-274.

(119) K. Marx, *Felsefenin sefaleti*, s. 118, Sol Yayınları.

(120) Marx'dan P. V. Annenkov'a, 28 Aralık 1846'da (Fransızca olarak yazılmış) ki mektubu. Seçme mektuplardan alıntı, s. 39.
Marx-Engels, *Seçme yapıtlar I*, s. 634.

(121) K. Marx, *Hegel'in «Hukuk Felsefesi»nin eleştirisine katkı*, Felsefî eserler, cilt IV, s. 184-185, Editions Costes.

(122) K. Marx - F. Engels, *Felsefe incelemeleri*, s. 93, Sol Yayınları.

(123) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. kitap, s. 57, Sol Yayınları.

(124) K. Marx, *Artı-değer teorileri*, III, s. 129-130, Berlin 1923.

(125) a.g.e., s. 117'de not olarak (Son cümle bizim tarafımızdan italik yazıldı. M. R.)

(126) K. Marx, *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*, s. 23 Editions Sociales, Paris 1957.

(127) K. Marx, *Artı-değer teorileri*, III, s. 576, Berlin 1923 (italikler bize ait. M. R.).

(128) a.g.e., s. 576.

(129) a.g.e., s. 274.

(130) V. Lenin, *Felsefe defterleri*, s. 279, Editions Sociales, Paris 1955.

(131) K. Marx, *Artı-değer teorileri*, III, s. 161, Berlin 1923.

(132) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. kitap, s. 76-77, Sol Yayınları.

(133) a.g.e., s. 94.

(134) a.g.e., s. 103.

(135) a.g.e., s. 103.

(136) a.g.e., s. 129.

(137) *Marx-Engels arşivleri*, c. IV, s. 67, (Rusça basım).

(138) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. kitap, s. 151, Sol Yayınları.

(139) K. Marx, *Das Kapital*, I. cilt, s. 109, Dietz Verlag, Berlin 1953.

(140) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. kitap, s. 164, Sol Yayınları.

(141) K. Marx, *Artı-değer teorileri*, II, İkinci bölüm, s. 275, Berlin 1923.
(142) a.g.e., s. 277.
(143) K. Marx, *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*, s. 66, Editions Sociales, Paris 1948.
(144) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. kitap, s. 167, Sol Yayınları.
(145) K. Marx, *Das Kapital*, I. cilt, s. 142, Dietz Verlag, Berlin 1953.
(146) K. Marx, *Kapital*, I. cilt, I. kitap, s. 196, Sol Yayınları.
(147) K. Marx, *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*, s. 39, Öncü Kitabevi yayınları.
(148) a.g.e.

bu dizìden çıkan kitaplar :

1. Çayan Davası / Faik Muzaffer Amaç (tükendi)
2. Dava Askerî Yargıtayda / Faik Muzaffer Amaç (yasaklandı)
3. Anaların İşkencesi / Truman Nelson
4. Faşizme Karşı Birleşik Cephe / Georgi Dimitrov (tükendi)
5. Kır Gerillası / Muhammet Mathu
6. Darağacından Notlar / Julius Fuçik (3. basım)
7. İngiliz İşçi Hareketi / F. Engels
8. Marksist Yabancılaşma Kuramı / Mandel - Novack
9. Uzun Devrim / Edgar Snow
10. Filistin Sorunu / Walter Hollstein
11. Yüz Yıl Sonra Komünist Manifesto / Paul Sweezy
12. Marx - Engels ve Marksizmin Gelişimi / Jean Bruhat
13. Hareketin Birliği / V. I. Lenin (Toplatıldı)
14. Savaş ve İşçiler / V. İ. Lenin
15. Afrika'da Sınıf Mücadelesi / Kwame Nkrumah
16. Türkiye'de Sosyalizmin Teorik Sorunları / Abidin Nesimi
17. Lenin'in Son Mücadelesi / Moshe Levin
18. Ne Yapılmalı / V. İ. Lenin
19. Çin'de Kültür Devrimi ve Endüstriel Örg. / C. Bettelheim
20. Kapital'de Diyalektiğin Sorunları / M. Roshenthal

3. Faşizmin Pençesinde / Yakavos Kambanellis
4. Vahşetin Çağrısı / Jack London (3. basım)
6. Halk Savaşçıları / Howard Fast (2. basım)
7. Yarın İçin / Metin İlkin (3. basım)
9. Meksikalı Devrimci / Jack London (2. basım)
10. Odesa Masalları / İzak Babel
11. Hükümet / B. Traven
13. Can Yoldaşı / Jack London
15. Dost Dost İlle Kavga / Enver Gökçe
16. Büyük Direnç / Karel Ptaçnik
17. Güneş Çocukları / Maksim Gorki
18. Çocukluğum / Maksim Gorki
19. Doğu Yakası / Jack London
20. Dört Yol Ağzındaki Ev / Ayhan Bozfırat
21. Serseriler / Maksim Gorki
22. Bozkırda / Maksim Gorki
23. Hapisde / Maksim Gorki
24. Beyaz Diş / Jack London
25. İsyan / B. Traven

REYO Basımevi

20 Lira